Drinksituaties en drinkgedrag : alcoholgebruik in het dagelijks leven

Citation for published version (APA):

van Gelooven, R. M. W. (1990). *Drinksituaties en drinkgedrag : alcoholgebruik in het dagelijks leven*. [Doctoral Thesis, Maastricht University]. Rijksuniversiteit Limburg. <https://doi.org/10.26481/dis.19901213rg>

Document status and date:

Published: 01/01/1990

DOI:

[10.26481/dis.19901213rg](https://doi.org/10.26481/dis.19901213rg)

Document Version:

Publisher's PDF, also known as Version of record

Please check the document version of this publication:

- A submitted manuscript is the version of the article upon submission and before peer-review. There can be important differences between the submitted version and the official published version of record. People interested in the research are advised to contact the author for the final version of the publication, or visit the DOI to the publisher's website.
- The final author version and the galley proof are versions of the publication after peer review.
- The final published version features the final layout of the paper including the volume, issue and page numbers.

[Link to publication](#)

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

If the publication is distributed under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license above, please follow below link for the End User Agreement:

www.umlib.nl/taverne-license

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at:

repository@maastrichtuniversity.nl

providing details and we will investigate your claim.

Drinksituaties en drinkgedrag

Alcoholgebruik in het dagelijks leven

Drinksituaties en drinkgedrag Alcoholgebruik in het dagelijks leven

PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van de graad van doctor aan de
Rijksuniversiteit Limburg te Maastricht,
op gezag van de Rector Magnificus, Prof. dr. F.I.M. Bonke
volgens het besluit van het College van Decanen, in het openbaar te verdedigen
op donderdag 13 december 1990 om vier uur

door

Renier Maria Wilhelmus van Gelooven

geboren te Maastricht in 1963

Promotor: Mevr. Prof. dr. M.J. Drop
Co-Promotor: Dr. J.P.M. Diederiks

Beoordelingscommissie

Prof. dr. ir. A.P.W.M. Appels (voorzitter)
Prof. dr. M. Elchardus (Vrije Universiteit, Brussel)
Dr. H.F.L. Garretsen (GG&GD, Rotterdam)
Prof. dr. G.J. Kok
Prof. dr. M.W. de Vries

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Gelooven, Renier Maria Wilhelmus van

**Drinksituaties en drinkgedrag : alcoholgebruik in het
dagelijks leven / Renier Maria Wilhelmus van Gelooven. -
Maastricht : Datawyse. -III.
Proefschrift Maastricht. - Met lit. opg. - Met
samenvatting in het Engels.
ISBN 90-5291-037-5
SISO 614.72 UDC 316.6:613.81(043.3) NUGI 651
Trefw.: alcoholgebruik.**

Ontwerp omslag

Jack van Gelooven

Inhoudsopgave

Voorwoord	9
-----------	---

Hoofdstuk 1

	Regelmaat in drinkgedrag: sociale gewoonten en rollen	11
1.1	Inleiding	11
1.2	Structuur en gedrag	12
1.3	Temporele orde	13
1.4	Het dagelijks leven	15
1.4.1	Het dagelijks leven beschouwd	15
1.4.2	Het dagelijks leven beleefd	16
1.5	Gewoonten	18
1.6	Rollen	19
1.7	Conclusies	21

Hoofdstuk 2

	Tijdbesteding en alcoholgebruik: registratiemethoden en data	23
2.1	Inleiding	23
2.2	Tijdbestedingsonderzoek	24
2.2.1	Observaties	24
2.2.2	Vragenlijsten	24
2.2.3	Dagboeken	25
	Open of gesloten activiteitenregistratie	26
	Continue of gefixeerde registratie	27
	De duur van de onderzoeksperiode	27
	Toegevoegde informatie	28
2.3	De registratie van drinkgedrag	28
2.3.1	De weekly recall methode	29
2.3.2	De time-line methode	30
2.3.3	De last-occasion methode	30
2.3.4	Alcoholdagboeken	31
2.3.5	Het tijdbestedingsdagboek als instrument	32

2.4	Het materiaal	33
2.4.1	De steekproef	33
2.4.2	De dagboekvragenlijst	34
2.5	Analyse, eenheden en maten	35
2.5.1	Drinkgedrag tijdens de dagboekweek	36

Hoofdstuk 3

	Sociale drinkgewoonten: drinksituaties in Nederland	41
3.1	Inleiding	41
3.1.1	Drinkgelegenheden en drinksituaties	41
3.1.2	De drinkgewoonten in Nederland	42
3.2	Vraagstellingen	44
3.3	Methode	45
3.3.1	Variaties in drinkgedrag naar tijdstip	46
3.3.2	Variaties in drinkgedrag naar activiteit per periode	49
3.4	De definitie en beschrijving van drinksituaties	49
3.4.1	Definitie van drinksituaties	49
3.4.2	Beschrijving van drinksituaties	51
	De mannen	51
	De vrouwen	54
	Verdeling van drankgebruik over lokaties	56
3.5	Drinkgewoonten en de zwaarte van het drinkgedrag	56
3.5.1	De hypothesen	56
3.5.2	Methoden	57
3.5.3	Resultaten	59
	De mannen	59
	De vrouwen	60
3.6	Conclusies en discussie	62

Hoofdstuk 4

	Rollen en drinkgedrag: vragen, hypothesen en methoden	67
4.1	Inleiding	67
4.1.1	Een algemeen model	68
4.1.2	Rollen en drinkgedrag	69
4.1.3	Tijdbestedingsonderzoek en de gelegenheid tot drankgebruik	73

4.2	Vragen en veronderstellingen	80
	Proposities: expositie en consumptie	80
	Proposities: rollen en expositie	81
	Proposities: rollen en realisatie	82
	Proposities: consumptieniveau en rollen	83
4.3	Methode	83
4.3.1	Inleiding	83
4.3.2	De variabelen	84
4.3.3	De operationele hypothesen	87
	Hypothesen over rollen en expositie	87
	Hypothesen over expositie en consumptie	87
	Hypothesen over rollen en realisatie	88
	Hypothesen over consumptieniveau en rollen	89
4.3.4	De analyses	90
	De logit-analyse	93
	De multiple regressie analyse	94
	Overige analyses	95
4.4	Overzicht van analyses en hypothesen	97

Hoofdstuk 5

	Rollen en expositie, expositie en consumptie	99
5.1	Rollen en expositie	99
	De mannen	99
	De vrouwen	103
	Conclusies, rollen en expositie	106
5.2	Expositie en consumptie	107
	De mannen	107
	De vrouwen	108
	Conclusies, expositie en consumptie	109
5.3	Algemene conclusies	110

Hoofdstuk 6

	Rollen en consumptie	111
6.1	Rollen en al dan niet drinken	111
	De mannen	112
	De vrouwen	114
	Conclusies	115

6.2	Rollen en intensiteit van drinkgedrag	116
	De mannen	116
	De vrouwen	119
	Conclusies	119
6.3	Consumptieniveau en rollen	121
	Conclusies	127
6.4	Algemene conclusies	127

Hoofdstuk 7

	Samenvatting en discussie	131
	Drinksituaties en sociale drinkgewoonten	131
	Rollen en drinkgedrag	134
	Verschillen in drinkgedrag naar consumptieniveau	140
	Rollen en consumptieniveau	141
	Structurende rollen en drinkgedrag	141
	Toekomstige ontwikkelingen	143
	Summary	145
	Literatuurlijst	152
	Bijlage 2.1	
	<i>Een bladzijde uit het dagboek</i>	158
	Bijlage 2.2	
	<i>De activiteiteencategorieën en daarbij behorende toelichting</i>	159
	Bijlage 3.1	
	<i>Drinkgelegenheden waarbij meer dan 1% van de populatie alcohol gebruikt</i>	161
	Bijlage 3.2	
	<i>Frequentie als maat voor zwaarte van het drankgebruik</i>	166
	Bijlage 4.1	
	<i>De resultaten van de analyses per drinksituatie afzonderlijk bij de mannen</i>	167
	Bijlage 4.2	
	<i>De resultaten van de analyses per drinksituatie afzonderlijk bij de vrouwen</i>	171
	Curriculum Vitae	175

Voorwoord

Nu ik dit voorwoord schrijf besef ik dat het grootste deel van het werk aan dit proefschrift er echt op zit. Noodgedwongen heb ik na het gereedkomen van het manuscript voor de leescommissie, een aantal weken moeten pauzeren. Dat heeft als voordeel gehad dat ik nu met een 'beetje' afstand kan terugkijken op de totstand koming van dit boek.

Opvallend is dat ik wel vaker dacht dat het nu wel bijna af was. Vaak moest ik op die gedachte terugkomen. Opmerkelijk is dat mijn collega's en begeleiders ondanks dat, toch in mij bleven geloven. Meer nog dan ik dat zelf soms deed. Vooral de laatste maanden namen de twijfels bij mij en het vertrouwen bij hen toe. Ik wil op de eerste plaats iedereen bedanken voor de steun die dit vertrouwen in mij, voor me heeft betekent.

Natuurlijk geldt dat in sterke mate voor de leden van de projectgroep, mijn directe begeleiders Riet, Jos en Ronald. Zij hebben mij, tijdens mijn jaren bij medische sociologie, genoeg met rust gelaten om mijn eigen gang te gaan en tegelijkertijd voldoende gestimuleerd en met (zachte) dwang aangezet om door te werken. Naast de onmisbare inhoudelijke en methodologische steun, is dit zeer nuttig geweest. Dan zwijg ik nog over al het geregeld, geschreef en gebel dat de promotor voor haar rekening moet nemen. Riet, hiervoor mijn extra dank.

Elke promovendus komt, denk ik, in de verleiding om iedereen persoonlijk te bedanken in het voorwoord van zijn of haar proefschrift. Ik geef aan die verleiding niet toe. Een aantal mensen mogen echter niet onvermeld blijven.

Ien, Paul en Mieke, jullie kan ik zeker niet overslaan.

Ien, niet alleen omdat je mij altijd mijn middagslaapje ongestoord liet genieten maar ook omdat je steeds bereid was om te luisteren naar mijn al dan niet uitgewerkte ideeën of voorstellen en daar meestal positief tegenoverstond. Als ik jou maar half zoveel gestimuleerd heb als jij mij, verdien ik zeker een plaatsje in het voorwoord van jouw proefschrift.

Paul, omdat jij nooit iets als vanzelfsprekend aannam. Overal had jij je kanttekeningen bij en je maakte ook altijd tijd om deze uiteen te zetten. Soms was dit vervelend, meestal stimulerend en altijd enerverend.

Mieke, natuurlijk voor je computerwerk in de beginfase van het onderzoek, maar meer nog voor het feit dat je, althans de eerste helft van de week, het werken extra prettig maakte, alleen al door aanwezig te zijn. Je was dan wel van mening dat men zijn (ik mijn) jonge leven niet in een duf kantoor hoorde door te brengen (en daar heb je gelijk in) maar zorgde tegelijkertijd voor genoeg lol om dat toch te doen.

De overige leden van de vakgroep medische sociologie zorgden samen met bovengenoemden

voor de werksfeer. Ik kan me niet herinneren ooit met tegenzin naar mijn werk te zijn gekomen. Dat is jullie verdienste.

Een woord van dank is hier zeker ook op zijn plaats voor alle respondenten die de niet geringe inspanning om het dagboek een week lang bij te houden hebben geleverd.

Naast collega's en respondenten zijn er nog enkele mensen die ik in het bijzonder wil bedanken. Marijke, jij komt daarbij met meer dan een neuslengte voorsprong, op de eerste plaats. De afgelopen jaren, maar vooral die laatste paar maanden, was jouw ondersteuning, zowel in praktische als emotionele zin, meer dan noodzakelijk. Hiervoor bedank ik je van harte. Jack, met jouw werk begint en eindigt dit proefschrift. Bedankt voor het ontwerp en de uitvoering van de omslag.

Voor de lezers tenslotte, hoop ik dat ze evenveel genoegten mogen beleven aan het lezen van dit proefschrift als ik aan het werk eraan heb gehad.

Hoofdstuk 1

Regelmaat in drinkgedrag: sociale gewoonten en rollen

1.1 Inleiding

Het thema van dit proefschrift is alcoholgebruik in het dagelijks leven. In dit eerste hoofdstuk wordt het theoretisch kader van de studie beschreven. Er wordt getracht regelmatigheden in gedrag en systematische verschillen in het gedrag van verschillende individuen te verklaren.

Het dagelijks leven is geen chaos. De meeste mensen zijn meestal redelijk in staat te begrijpen en te voorspellen hoe anderen zich gedragen of zullen gedragen: regelmaat is geen probleem in het dagelijks leven. Het zijn de onvoorspelbare, afwijkende gebeurtenissen waarover men zich verwondert, waarvoor men een verklaring zoekt. Uitgaande van de vrije wil van het individu en het weinig restrictieve karakter van onze samenleving zijn echter de regelmatigheden in gedrag eerder verbazingwekkend dan vanzelfsprekend. Hoe is het mogelijk dat men steeds dezelfde drankjes op dezelfde plaatsen en tijden drinkt? Waarom verwondert men zich niet over het drinken in een café, maar wel over een aangebroken fles jenever op de toonbank bij de kruidenier.

Vanzelfsprekend gedraagt niet iedereen zich op dezelfde wijze. De koning drinkt, de boer en de arbeider ook. Ze drinken echter niet allemaal op dezelfde manier. Verschillen tussen individuen bestaan maar zelfs deze zijn vaak systematisch en dus regelmatig. Het likeurtje is voor mevrouw, het pils voor meneer, althans zo neemt de kelner vanzelfsprekend aan en dat is geen persoonlijke eigenaardigheid.

Kort gesteld zijn de basale vragen waarop in dit hoofdstuk wordt ingegaan: hoe kan uniformiteit in (drink)gedrag worden verklaard en hoe kunnen systematische verschillen in (drink)gedrag tussen individuen worden verklaard.

Drinken is een vorm van gedrag. Algemene theorieën die gelijkvormigheden en verschillen in gedrag verklaren worden daarom ook van toepassing geacht op drinken. In dit hoofdstuk worden deze algemene theorieën beschreven. Eerst wordt ingegaan op de relatie tussen het individu en de sociale structuur. Er wordt een standpunt ingenomen ten aanzien van de wijze

waarop structuur en gedrag zich verhouden. Vervolgens wordt de aard van de orde in onze samenleving beschreven. De orde in de hedendaagse samenleving is sterk verbonden met klokken en kalenders. De tijd speelt een belangrijke rol in de beoordeling van de 'normaliteit' of gepastheid van gebeurtenissen om ons heen.

Na de algemene inleiding op het theoretisch kader wordt het dagelijks leven onder de loep genomen. Er wordt beschreven hoe voor de waarnemer, de sociale wetenschapper het dagelijks leven uiteen is te leggen in zinvol te onderscheiden onderdelen. Daarna wordt beschreven uit welke onderdelen het dagelijks leven voor het handelend individu bestaat. In deze uiteenzetting komt ook de definitie van elementen van gedrag als activiteiten of handelingen aan de orde. Drinkgedrag is een handeling, het ontleent zijn betekenis aan de temporele lokatie waar en aan de activiteit waarbij het plaatsvindt.

De wijze waarop individuen hun gedrag afstemmen op de handelingsruimte, de ervaren situatie, en de semi-automatische gedragspatronen die betiteld worden als gewoonten kunnen verklaren hoe gelijkvormigheden in gedrag tot stand komen. Sociale gewoonten in het bijzonder zullen gebruikt worden om te verklaren waarom verschillende mensen zich, geconfronteerd met gelijke situaties, op dezelfde wijze gedragen.

Verschillen in gedrag kunnen voor een deel verklaard worden uit de rollen die mensen vervullen. Ook ten aanzien van drinkgedrag mag een invloed van rollen niet worden uitgesloten. Welke rollen kunnen worden onderscheiden en op welke manier deze met drinkgedrag samenhangen, wordt in het laatste deel van dit hoofdstuk beschreven. Er wordt gesteld dat met name status- en positierollen kunnen verklaren waarom er systematische verschillen in drinkgedrag tussen categorieën van sociale actoren bestaan.

De algemene ideeën die in dit hoofdstuk worden gepresenteerd, worden in de rest van dit proefschrift verder uitgewerkt. In de laatste paragraaf van dit hoofdstuk worden enkele keuzes, die aan de benadering in de volgende hoofdstukken ten grondslag liggen, expliciet gemaakt.

1.2 Structuur en gedrag

De studie van het alledaagse gedrag behoort tot het terrein van de micro-sociologie. Ze onderscheidt zich daarin van de macro-sociologie, de studie van 'large-scale' sociale systemen zoals bijvoorbeeld bedrijven, het politieke systeem of de economische orde. Giddens (1989) noemt twee redenen waarom de studie van het dagelijks gedrag belangrijk is voor de sociologie:

- 1) Het alledaagse gedrag vormt het grootste deel van alle sociale activiteiten. De routines van het dagelijks leven en de daarin plaatsvindende interacties met anderen geven structuur en vorm aan menselijk gedrag.
- 2) De studie van het alledaagse gedrag geeft ook inzicht in grotere sociale systemen en instituties. Alle grootschalige systemen berusten uiteindelijk en in feite op de patronen van sociale actie zoals die in het dagelijks leven door de individuele sociale actoren worden gerealiseerd.

Het dagelijks leven bestaat niet uit een willekeurige verzameling van gebeurtenissen of handelingen. Er zijn regelmatigheden en patronen in het menselijk handelen en de relaties

tussen mensen. Dergelijke patronen vormen de sociale structuur. Bij de studie van het alledaagse gedrag en zeker bij pogingen om dat gedrag te verklaren is een confrontatie met een van de fundamentele theoretische dilemma's in de sociologie, namelijk het dilemma van structuur en actie, onvermijdelijk. Dit dilemma betreft de vraag of het handelen van individuele sociale actoren voortkomt uit, of sterker gedetermineerd is door de sociale structuur of dat deze structuur het resultaat is van het handelen van de individuele sociale actoren. Wordt gedrag bepaald door de structuur of de structuur door het gedrag?

Hier wordt uitgegaan van het standpunt dat sociale structuren het produkt zijn van menselijk handelen en tegelijkertijd dat menselijk handelen bepalen. De sociale structuur kan worden gezien als het geheel van richtlijnen voor gedrag. Mensen stemmen hun gedrag af op de formele regels, informele verwachtingen en de daarbij horende sancties en controle-mechanismen. Hierdoor reconstrueren de sociale actoren steeds opnieuw de sociale structuren waarop zij hun handelen afstemmen (Giddens, 1984; Giddens, 1989). De relatie tussen structuur en gedrag is dus niet deterministisch.

De structuur bestaat vanwege en is de oorzaak van de continuïteit in de manier waarop mensen hun gedrag inrichten. De continue aspecten van de sociale structuur kunnen omschreven worden als de sociale orde. In de nu volgende paragraaf zal worden omschreven welke vorm de orde in onze samenleving heeft.

1.3 Temporele orde

De regelmatigheden en veranderingen in een sociaal systeem kunnen worden begrepen en beschreven aan de hand van de temporele organisatie van dat systeem. Elchardus (1985) definieert tijd als: 'Elk begrip dat ons toestaat oordelen te vellen over de veranderlijkheid of onveranderlijkheid van fenomenen, en dat ons tevens de mogelijkheid biedt gebeurtenissen transitief te ordenen in termen van voor of na'. Hij stelt verder dat tussen tijd en orde geen prioriteit kan worden gesteld. De ene komt niet voort uit de andere. De ene is niet denkbaar zonder de andere.

Zerubavel (1979; 1984) omschrijft de orde in de westerse geïndustrialiseerde samenleving als de 'Socio-Temporele Orde'. De aard van deze orde wordt gereflecteerd door de instrumenten die gebruikt worden om tijd te meten en tijdstippen vast te stellen: de klok, de kalender en de agenda. Het sociale leven is georganiseerd op een wijze gesymboliseerd door deze instrumenten. Zerubavel (1984) onderscheidt vier dimensies in de rigide socio-temporele orde in onze westerse samenleving: vaste duur, vaste tijdstippen, rigide volgordes en vaste ritmes. In tegenstelling tot de traditionele samenlevingen is de tijd in onze maatschappij abstract, haar elementen zijn uniform en precies. Er kan mee worden gerekend (Pronovost, 1989). Tijd is geld.

De organisatie van onze metronomische samenleving (Young, 1988) vond haar oorsprong in de op klokken afgestemde organisatie van het leven in de middeleeuwse Benedictijner kloosters. Het kwantitatieve, mathematisch precieze tijdsconcept heeft zich echter pas over de gehele samenleving verspreid via de veranderingen in het arbeidsproces die samenvattend beschreven worden als de industriële revolutie (Landes, 1983; Pieterse, 1981).

Arbeid is dan ook een extreem voorbeeld van een activiteit die strikt temporeel is gereguleerd. De verwachte duur van de arbeid staat vast en ook de tijdstippen waarop arbeid plaats dient te vinden zijn formeel, vaak op de minuut precies geregeld. Afwijkingen van de

temporele regels zijn weliswaar mogelijk doch moeten dan wel als uitzonderlijk worden beschouwd en gewaardeerd. In het algemeen kan worden gesteld dat arbeid wordt betaald op basis van de tijd die eraan is besteed en minder op basis van de verrichte taak. Het uurloon buiten de vastgestelde, normale werktijden is, met name in het weekend, hoger dan het gewone uurloon. Ook andere, minder formele activiteiten zijn met strikte temporele verwachtingen verbonden. Rinkelende telefoontoestellen om 2 uur 's nachts, theatervoorstellingen die een kwartier duren, mensen die elke dag een poosje op de hoek van de straat staan zijn opvallende verschijnselen die vragen om een verklaring omdat ze niet passen in de verwachtingen van normale duur, tijdstip of frequentie.

Pronovost (1989) stelt dat de uniformiteit in de structuur gesuggereerd door de klok en de kalender slechts een illusie is. De sociologie van de tijd heeft als object van studie de verschillende sociale tijden (werktijd, schooltijd, familietijd, vrije tijd), de variaties in temporeel handelen en referentiepunten in het dagelijks leven alsmede de variaties in betekenissen en concepten van tijd tussen mensen uit verschillende leeftijdsgroepen, sociale klassen of levensfasen. Gedeeltes van de dag, stukken tijd, ontleen hun betekenis volgens Pronovost aan de activiteiten die erin plaatsvinden. Arbeid is de centrale activiteit waarom heen het dagelijks leven en de betekenissen van het handelen zijn gestructureerd. De mathematische tijd, bijvoorbeeld de periode van 3 uur 's middags tot 4 uur 's middags heeft op zich geen sociale betekenis.

Echter, wanneer een illusie het handelen van (bijna alle) sociale actoren bepaalt, is ze een sociale realiteit. Daarom mag worden gesteld dat de temporele regelmatigheden weerspiegeld in de klok, de kalender en de agenda, fundamentele aspecten van de sociale structuur zijn. Ze liggen ten grondslag aan de betekenis die aan het handelen wordt gegeven en aan de beoordeling van dat handelen als normaal of afwijkend.

Elchardus en van Rossem (1985) tonen aan dat de evaluatie en motivatie die sociale actoren aan hun handelen geven relatief onafhankelijk zijn van de objectief waarneembare activiteit. Controlerend voor activiteiten vinden zij regelmaten, met kloktijd variërende patronen, in de sociale betekenissen die actoren aan hun handelen geven. Reese en Katovitch (1989) behandelen de beoordeling van drinkgedrag als normaal, afwijkend of deviant in het kader van dergelijke temporele referenties. Zij stellen dat sociale actoren specifieke temporele coördinaten (tijdstip) en parameters (duur en ritme) toepassen in de afbakening van de sociaal bepaalde grenzen tussen normaliteit en deviantie en in de beoordeling van de mate van normaliteit of deviantie van drinkgedrag. Ter illustratie voeren zij (vanuit hun Amerikaanse achtergrond) aan dat dagelijks drinken (frequentie) los van de hoeveelheid of de sociale consequenties ervan als een sterke indicator voor probleemdrinken zo niet alcoholisme wordt gezien. Hetzelfde geldt voor het drinken op bepaalde tijdstippen zoals bijvoorbeeld 's ochtend. Ook dit wordt als een voldoende voorwaarde om van alcoholisme te spreken beschouwd. De beoordeling van het gedrag als normaal of deviant varieert met de kloktijd of aan de kalender afgemeten frequenties.

Concluderend kan worden gesteld dat de kloktijd een algemene (door iedereen op gelijke wijze begrepen) en precieze structurerende factor in het dagelijks leven is. Ze maakt coördinatie binnen een zeer complexe samenleving mogelijk en biedt het individu een hoogst betrouwbare cognitieve orde en dus zekerheid.

De temporele structuur lijkt door haar abstract mathematische karakter los te staan van het menselijk handelen. Echter ook de socio-temporele orde is conventioneel van aard. Ze bestaat omdat mensen hun best doen om op tijd te komen en het erover eens zijn 'dat iets

nu wel lang genoeg geduurd heeft'. Het algemene karakter van de socio-temporele orde zorgt voor een grote uniformiteit in sociaal gedrag. Echter, evenals binnen andere ordeningssytemen zal de wijze waarop met deze structuur wordt omgegaan verschillen tussen jongeren en ouderen, mannen en vrouwen, huisartsen en patiënten, leraren en leerlingen of geheelonthouders en alcoholisten.

Na deze algemene uiteenzetting over de verhouding tussen het handelen van sociale actoren en de sociale structuur en de beschrijving van het temporele karakter van de structuur zal nu in gegaan worden op het aandachtsgebied van de studie: het dagelijks leven. In de volgende paragrafen zal worden beschreven hoe het dagelijks leven kan worden beschouwd. Zowel de optiek van de observator, de sociale wetenschapper, als die van het handelend individu komen aan de orde. Vanuit deze beschrijving zal verder worden ingegaan op de basis van gelijkvormigheden en variaties in gedrag.

1.4 Het dagelijks leven

De complexe realiteit van het dagelijks leven kan op verschillende manieren worden benaderd. Ze kan worden opgevat als een stroom van gedrag (Ås, 1978). Omdat alle gedrag in een context plaatsvindt kan het dagelijks leven ook worden beschouwd als een stroom van contexten. De eerste optiek is die van de waarnemer, bijvoorbeeld de sociale wetenschapper die het dagelijks leven tracht te beschrijven. De tweede optiek is die van het handelend individu, de sociale actor die het dagelijks leven elke dag opnieuw in moet vullen met gedrag. Beide optieken zullen in het hiernavolgende worden uitgewerkt.

1.4.1 Het dagelijks leven beschouwd

Om het dagelijks leven te kunnen beschrijven moet de stroom van gedrag worden onderverdeeld in elementen. De mogelijke specificiteit van de onderverdeling is bijna onbegrensd, elke oogopslag of beweging van een vinger kan als een eenheid van gedrag worden beschouwd.

Ås (1978) noemt activiteiten als eenheden van gedrag en tijd als basisdimensie waarop gedrag plaatsvindt. Van activiteiten kan alleen sprake zijn wanneer begin- en eindpunten van deze gedragseenheden op een tijdschaal kunnen worden gelokaliseerd. Activiteiten zijn stukjes tijd.

Activiteiten kunnen verder worden onderverdeeld in kleinere elementen van gedrag. De kleinste gedragseenheid is de handeling (act). Aan handelingen kan in tegenstelling tot activiteiten geen betekenis worden toegekend zonder het handelend individu en zijn/haar directe omgeving in ogenschouw te nemen. De grens tussen activiteiten en handelingen is niet strikt en absoluut, ze wordt bepaald door de mate van zekerheid waarmee aan een gedrag een betekenis kan worden toegeschreven. Hoe kleiner de gedragseenheid hoe minder zeker de betekenis die eraan kan worden toegeschreven. In dit proefschrift staat het gebruik van alcoholhoudende dranken centraal. Eenheden van gedrag specifiek dan het drinken zelf zoals de wijze van vastpakken van een glas of de grootte van de slokken, zijn voor deze studie niet interessant. Op zulke elementaire eenheden van gedrag wordt dan ook niet ingegaan.

Ten aanzien van drinkgedrag kan de vraag worden gesteld of het een activiteit of een handeling is. Is het drinken een eenheid van gedrag die op zich begrepen kan worden of is de betekenis van dergelijk gedrag alleen te begrijpen in het kader waarin het plaatsvindt.

Hoewel het zeker mogelijk is om begin- en eindpunten van het drinken op een tijdschaal vast te stellen is het meestal niet mogelijk om de betekenis van drinkgedrag vast te stellen zonder te refereren naar de omstandigheden waarin het plaatsvindt. Dat betekent niet dat drinkgedrag betekenisloos is. De betekenis kan echter pas met enige zekerheid worden vastgesteld door de context waarin het plaatsvindt en de kenmerken van de drinker en diens directe omgeving in de beschouwing te betrekken. De activiteiten waarbij wordt gedronken bepalen mede de betekenis en beoordeling van het drankgebruik. Reese en Katovitch (1989) beschouwen drinkgedrag als een 'act' een handeling. Zij stellen dat temporele omstandigheden de mate waarin het drinkgedrag als deviant of abnormaal beoordeeld wordt samenhangen. Drinken is meestal een handeling en geen activiteit (Weiss, 1985).

De stelling dat drinkgedrag een handeling is en geen activiteit impliceert dat registratie van drankgebruik op zijn minst onvolledig is wanneer de omstandigheden waarin het plaatsvindt daarin niet worden betrokken.

De benadering van het dagelijks leven zoals beschreven in deze paragraaf is die van de sociale wetenschapper met speciale aandacht voor waarneembaar gedrag. In hoofdstuk 2 wordt methoden om gedrag in het dagelijks leven te registreren beschreven en zal worden ingegaan op de manier waarop drinkgedrag daarin past.

Door een waarnemer kan alleen het concrete gedrag worden geregistreerd. Het onderscheid tussen activiteiten en tussen activiteiten en handelingen is op basis van uitsluitend waargenomen gedrag, zeer moeilijk te maken. Ås (1978) suggereert dat een betere manier om het dagelijks leven in stukjes te verdelen is om uit te gaan van de situaties waarin sociale actoren participeren. Een dergelijke benadering sluit ook beter aan op de wijze waarop sociale actoren hun dagelijks leven ervaren. In de nu volgende paragraaf wordt beschreven op welke wijze sociale actoren hun gedrag afstemmen op de situaties waarin ze participeren.

1.4.2 Het dagelijks leven beleefd

Vanuit de sociale actor kan het dagelijks leven worden beschouwd als een reeks van contexten of situaties die elke dag opnieuw moeten worden ingevuld. Gerhardt (1971) geeft een omschrijving van het proces van afstemming van het gedrag op de situatie. Sociale actoren stemmen hun gedrag af op de actuele situatie, de handelingsruimte. Hierdoor zijn ze verzekerd van een relatief teleurstellingsvrije reactie. Ze kunnen er redelijk zeker van zijn dat er op hun gedrag gereageerd zal worden zoals zij verwachten.

De afstemming van het gedrag op de situatie doorloopt grofweg drie fasen:

- 1) waarneming van de gedragsruimte
- 2) interpretatie van beperkingen en mogelijkheden
- 3) selectie van de adequaat geachte gedragsstrategie

In dit actieve proces vereenvoudigt het individu verschillende aspecten van de waargenomen werkelijkheid, de objecten in de situatie, tot ideaal-typen, abstracties. Alleen zo is het mogelijk om de gegevens een typische (dat wil zeggen niet unieke) betekenis toe te kennen, te duiden. De aard van de objecten kan variëren. Het kunnen fysieke objecten zijn maar ook

sociale: gebodsborden, personen, verwachtingen, gelaatsuitdrukkingen enzovoort. Dit proces van duiding is de interpretatie van de situatie in wat Gerhardt noemt 'Deutungsschemata'. 'Deutungsschemata kommen durch abstraktion zustande, sie sind idealisierende Typisierungen in Termini van Handlungsregeln' (Gerhardt, 1971).

Sociale actoren vertalen de concrete, actuele situatie in 'standaard' richtlijnen voor gedrag. De waargenomen mogelijkheden, verwachtingen, de van toepassing zijnde regels worden door de sociale actor bewust meegenomen in het beeld van hoe hij/zij zich, gegeven de situatie zou moeten gedragen. Dit beeld is de handelingsoriëntatie. Het praktische bewustzijn van het individu in de situatie bestaat uit de kennis van de regels en tactieken waardoor het sociale leven wordt geconstitueerd en gereconstitueerd (Giddens, 1984). Sociale actoren kunnen zich hieromtrent vergissen. Ze kunnen het geheel van regels fout interpreteren of waarnemen. Dit kan resulteren in ongepast gedrag: 'situational improprieties'. Echter 'if there is any continuity to social life at all, most actors must be right most of the time; that is to say they know what they are doing and they successfully communicate this knowledge to others' (Giddens, 1984). Wanneer mensen zich doorlopend vergissen worden ze doorgaans als afwijkend, zo niet als gek betiteld. 'Madness is a cluster of situational improprieties'.

De meeste mensen gedragen zich dus het merendeel van de tijd op een wijze die past binnen de sociale structuur waar ze deel van uitmaken. Verschillen in gedrag kunnen worden verklaard uit verschillen in handelingsoriëntatie. Dergelijke verschillen gaan onder andere samen met verschillen in de situatie waarin sociale actoren zich bevinden. Wilks en Callan (1989) onderzoeken de beoordeling door jonge mannen en vrouwen van drinkgedrag in verschillende situaties als zijnde gepast of ongepast. Dit oordeel vergelijkt hij met dat van hun ouders en beste vrienden. Jonge mannen en vrouwen stemmen overeen met ouders en vrienden in de rangschikking van situaties naar de gepastheid van drinkgedrag in die situaties. In feestelijke en gezellige situaties (recepties, verjaardagen, Nieuwjaar) wordt drankgebruik gepaster geacht dan in situaties als televisiekijken, het bezoeken van sportwedstrijden of bij een vriend die in de put zit. Er zijn wel verschillen in *de mate* waarin jonge mannen en vrouwen, ouders en vrienden drinken in die situaties gepast achten. Jonge mannen in het bijzonder, beoordelen alcoholgebruik in alle situaties, meer als gepast dan hun ouders.

De aanname dat sociale actoren bewust handelende wezens zijn die hun gedrag afstemmen op de concrete handelingsruimte, is wel noodzakelijk maar niet voldoende om regelmatigheid in gedrag te kunnen verklaren. De veronderstelde kennis van de sociale regels en verwachtingen alsmede de sancties bij overtreding daarvan verklaart dat sociale structuren kunnen blijven bestaan, of met andere woorden, steeds worden herschapen. Maar zelfs onder de aanname dat een bestaande sociale structuur absolute grenzen aan het gedrag stelt zijn er binnen situaties enorm veel gedragsalternatieven. Indien mensen voor elke mogelijke variatie in gedrag een bewuste keuze zouden moeten maken zouden ze nooit tot enig sociaal gedrag kunnen komen. Het gegeven dat sociale actoren in staat zijn om tot gedragskeuzen te komen en dat deze keuzen zowel binnen individuen als tussen individuen grote regelmaat vertonen vraagt dan ook om een nadere verklaring. Een beschrijving van gedrag als gewoonte kan zo'n verklaring bieden.

1.5 Gewoonten

Een groot deel van het dagelijks handelen is onbewust, relatief ongemotiveerd en bijna automatisch. Dit deel van het gedrag kan omschreven worden als routine of gewoonte. Young (1988) stelt dat het vermogen om gewoonten aan te leren besloten ligt in de menselijke genen. Dit vermogen wordt benut omdat het alleen door gewoonten mogelijk is om te handelen zonder voortdurend te moeten kiezen en te worden geconfronteerd met de onzekerheid die met het maken van keuzes gepaard gaat. Zonder steeds opnieuw in het geheugen te moeten zoeken naar eerdere, vergelijkbare situaties en hetgeen daarin plaatsvond. Gewoontes 'fungeren als energiebesparende gedragsmechanismen, potentiële kant-en-klare responsiepatronen op bepaalde prikkels (o.a. sociale stimuli in sociale situaties)' (Gadourek, 1963).

Gewoonten moeten worden geleerd en geoefend. Handelingen die in eerste instantie veel concentratie vergen en moeite kosten, kunnen wanneer de gewoonte eenmaal verworven is met een vaardigheid uitgevoerd worden die bewust handelend niet mogelijk zou zijn. De ervaren automobilist hoeft niet meer bij elke bocht of ieder stoplicht na te denken over de volgorde en manier van koppelen, remmen en schakelen en kan daarom op overstekende kinderen of honden en afwijkende gedrag van andere automobilisten letten. Doordat een groot deel van het handelen aan de gewoonte kan worden overgelaten blijft er ruimte in het bewustzijn voor het nieuwe, het onverwachte.

De gewoonte als aangeleerd, semi-automatisch gedragsmechanisme kan verklaren waarom een individu in gelijksoortige omstandigheden op vergelijkbare wijze zal reageren. Regelmatigheden in gedrag tussen individuen zijn daarmee echter nog niet verklaard.

Gadourek (1963) onderscheidt individuele gewoonten en sociale gewoonten. Als individuele gewoonten beschouwt hij de gedragspatronen zoals hierboven beschreven. Sociale gewoonten ontstaan als gevolg van het menselijke vermogen om te leren van anderen, om bestaande gedragspatronen van anderen over te nemen. Het aanleren van adequate gedragspatronen door 'trial and error' zou de mogelijke ontwikkeling van het individu sterk reduceren. Het is dan ook veel efficiënter om de gewoonten van anderen over te nemen. Niet alle gedrag dat geleerd is van anderen, is een sociale gewoonte. Kenmerkend voor sociale gewoonten is dat ze bijna onbewust van anderen worden overgenomen. Belangrijk is dat de gewoonte een relatief ongemotiveerd gedrag is. Ze ontstaat omdat het gedragspatroon een bepaald 'nut' heeft, terecht of ten onrechte als een adequate respons op bepaalde stimuli wordt beschouwd. Eenmaal tot gewoonte geworden is dat 'nut' echter geen motivatie meer voor het gedragspatroon. De gewoonte motiveert zichzelf. Het is dus mogelijk dat het gedrag waaruit de gewoonte bestaat zijn nut verloren heeft. Bewust handelende actoren kunnen hun gewoonten veranderen. Mensen kunnen gewoonten echter ook dusdanig goed geleerd hebben dat ze er zelfs wanneer ze volledig nutteloos geworden zijn, nog gebruik van maken. Mensen kunnen opgesloten zitten in hun automatische gedragspatronen. Bij het overnemen van gewoonten van anderen behoeft de oorspronkelijke motivatie ervoor niet ook te worden overgenomen. Daarom zijn gewoonten conservatieve elementen van de sociale structuur, voortzettingen van de verworvenheden uit het verleden in het heden: 'habit is the flywheel of society' (Young, 1988).

De grens tussen sociale gewoonten en individuele gewoonten is niet zeer scherp temeer daar elke sociale gewoonte ook een individuele gewoonte is (maar niet vice versa). Gadourek (1963) stelt dat 'de sociale gewoonte door herhaling en oefening, door de koppeling van

talrijke plezierige, bijkomstige ervaringen die de adequate responsie in de sociale situatie meebrengt tot de gewoonte van het individu wordt, vaak even diep geworteld in zijn responsie- en reactiesysteem als de gestes of verbale uitdrukkingen, die hij individueel, door zoeken en tasten heeft verworven'.

Gadourek rekent ook drinkgedrag tot de categorie der gewoonten. Hij onderscheidt de individuele drinkgewoonten en de sociale drinkgewoonten. De situaties waarin het in een bepaalde samenleving gepast geacht wordt alcohol te gebruiken reflecteren de sociale drinkgewoonten. De mate waarin sociale actoren ook werkelijk in dergelijke situaties drinken, de gedronken hoeveelheden of de snelheid waarmee ze hun glas ledigen kunnen uitingen zijn van individuele gewoonten. Ook regelmatig drinken in een situatie waarin dat ongepast geacht wordt moet als een individuele drinkgewoonte worden beschouwd. Het nut van drinkgedrag (de reden waarom het een sociale gewoonte kan worden) kan worden gezocht in de fysiologische en psychologische effecten van alcohol en in de (daaruit voortvloeiende) sociale betekenissen van het gebruik. Omdat normaal drinkgedrag vaak een gewoonte is behoeft het echter niet steeds te worden gemotiveerd (Weiss, 1985). Er wordt in bepaalde omstandigheden gedronken omdat dat altijd al zo is geweest of omdat iedereen dat doet.

Natuurlijk is drinkgedrag niet zomaar een gedrag. Het is een gedrag dat zekere risico's met zich meebrengt. Sociologisch gezien is het riskante van drinkgedrag dat de individuele drinkgewoonten een dusdanige plaats in het dagelijks leven in kunnen nemen dat ze het sociale functioneren van de drinker kunnen verstoren, zodanig ernstig dat de vervulling van sociale verwachtingen erdoor in het gedrang kan komen (Philipsen, 1976).

De manier waarop beelden van typisch handelen tot stand komen, de wijze van abstractie komt voort uit en vindt zijn weerslag in de bestaande sociale structuur. Regelmatigheden in gedrag kunnen worden begrepen door aan te nemen dat sociale actoren wisselende omstandigheden als gelijke typen situaties interpreteren. Vanuit de kennis van de sociale structuur kan worden begrepen welke aspecten in contexten als gelijksoortig zullen worden geïnterpreteerd. In de paragraaf 1.3 is uiteengezet dat de sociale structuur in onze samenleving een belangrijke temporele dimensie heeft. Aangenomen mag worden dat temporele aspecten van de concrete actuele context mede bepalend zijn voor de interpretatie van die context als een bepaald type situatie en dus voor de keuze van gedragsalternatieven. Niet alleen verschillen in situaties liggen ten grondslag aan verschillen in gedrag. Ook systematische verschillen in handelingsoriëntatie verbonden met kenmerken van de sociale actor kunnen variaties in gedrag verklaren. Verwachtingen ten aanzien van personen met bepaalde kenmerken, in bepaalde posities of situaties worden omschreven als rollen.

1.6 Rollen

De systematische variaties in de verwachtingen ten aanzien van gedrag die samengaan met kenmerken van het handelend individu of zijn/haar relatie tot anderen, worden omschreven als rollen. 'Roles are socially defined expectations which a person in a given status or social position follows' (Giddens, 1984).

Gerhardt onderscheidt drie typen rollen:

- 1) Statusrollen
- 2) Positierollen
- 3) Situatierollen

De status is hetzelfde als de sociale identiteit van een persoon. Deze is gebaseerd op geslacht, leeftijd, ras, sociale klasse of andere toegeschreven of geërfde kenmerken die een persoon bezit, voor zover ze voor de sociale waardering van individuen belangrijk zijn (Blok-van der Voort, 1978). Verschillen in sociale identiteit op basis van geslacht en leeftijd komen in alle bekende samenlevingen voor, de concrete inhoud van die verschillen varieert per samenleving. De 'ascribed' of toegeschreven verwachtingen die samengaan met zulke kenmerken vormen de statusrol. In onze samenleving zijn de verwachtingen gebonden aan status tamelijk abstract. De statusrol is de meest abstracte rol. Daarbij zijn statusrollen sterk geïnstitutionaliseerd, dat wil zeggen de verwachtingen worden door een zeer groot deel van de populatie gedeeld en veranderen niet of nauwelijks in de loop van de tijd. Hoewel algemeen, biedt de statusrol weinig ruimte voor individuele interpretatie van de eraan verbonden verwachtingen.

Posities zijn plaatsen binnen sociale deelsystemen (werkverband, gezinsverband, vereniging en dergelijke). Actoren bezetten posities en zijn daarmee gepositioneerd ten opzichte van hun sociale omgeving. Een persoon kan verschillende posities tegelijkertijd innemen. Als werknemer binnen een werkverband, als vader en echtgenoot binnen het gezinsverband en als voorzitter van de voetbalvereniging binnen het clubverband. De verwachtingen waaruit positierollen bestaan zijn minder abstract dan die van de statusrollen. Vaak zijn ze zelfs formeel vastgesteld in reglementen (zoals bijvoorbeeld voor rijksambtenaren in het Algemeen Rijksambtenaren reglement: ARAR). De verwachtingen bestaan grotendeels uit aanspraken op het individu die met een zekere regelmaat moeten worden nagekomen. Met andere woorden de verwachtingen zijn van een duurzaam karakter. In tegenstelling tot de status is de positie verworven. Eenmaal in een positie moet de sociale actor deze positie waarmaken door de positierol adequaat te vervullen. Wat een adequate vervulling is varieert per positierol. Op korte termijn -de dag en de week- wordt het dagelijks leven door positierollen gestructureerd. Ze veronderstellen, wil een persoon zijn/haar positie behouden, een regelmaat in activiteiten en daarmee een vaste duur en vaste tijdstippen voor die activiteiten.

Situatierollen bestaan uit verwachtingen van gepast gedrag in situaties. De situatierol heeft geen duurzaam karakter. Ze is enkel 'geldig' binnen een in de tijd en ruimte afgebakende concrete situatie. De aspecten van de situatie die in de definitie van de situatierol worden betrokken bepalen in hoeverre deze rol diffuus dan wel specifiek is.

Specifieke situatierollen zijn 'zaakgeoriënteerd', ze bestaan uit specifieke verwachtingen. Een voorbeeld van een specifieke situatierol is die van verkeersdeelnemer. De verwachtingen waaruit deze rol bestaat hebben betrekking op de objectieve, zakelijke omstandigheden en zijn ook alleen in die omstandigheden van toepassing (het verkeer). De verwachtingen zijn nauw omschreven en bieden weinig of geen mogelijkheden om elementen van de status, positie of persoonlijkheid tot uitdrukking te brengen. Een rood stoplicht betekent voor alle automobilisten 'stop', of het nu jonge mannen zijn of oudere vrouwen.

Als de verwachtingen meer zijn gericht op de relaties ten opzichte van anderen is de

situatierol meer diffuus. De relationele aspecten overheersen. Voorbeelden van dergelijke rollen zijn 'vriend' of 'gast'. De handelingsoriëntaties verbonden met dergelijke rollen kunnen in allerlei objectieve omstandigheden als adequaat worden gezien.

Kenmerkend voor alle situatierollen is dat ze alleen van toepassing zijn in de in tijd en ruimte afgebakende situatie van het actuele moment. Situatierollen kunnen worden gehanteerd om inzichtelijk te maken waarom verschillende individuen zich binnen bepaalde omstandigheden gelijk gedragen. In dit opzicht zijn ze vergelijkbaar met sociale gewoonten. Ze zijn eveneens vergelijkbaar met sociale gewoonten omdat ze verschillen in gedrag binnen een situatie niet kunnen verklaren. Het verschil tussen situatierollen en sociale gewoonten is dat de rol bestaat uit verwachtingen ten aanzien van gepast gedrag terwijl de gewoonte bestaat uit het gedrag zelf.

Hoe dan ook voor de verklaring van systematische verschillen in gedrag tussen individuen zijn status- en positierollen geschikter dan situatierollen.

Samenhangen tussen rollen en drankgebruik kunnen op twee manieren ontstaan. Op de eerste plaats doordat de status- of positierol de situaties waarin de sociale actor participeert mede bepalen. Met name positierollen bestaan uit verwachtingen die het dagelijks leven structureren. Die bepalen wat iemand wanneer moet doen. Meestal wordt het gebruik van alcohol tijdens het vervullen van positierolverplichtingen (werken naar school gaan of kinderen verzorgen) of vóór het vervullen van positierollen niet gepast geacht (Knibbe, 1984).

De tweede manier waarop rollen met variaties in drinkgedrag kunnen samenhangen is door middel van variaties in de beoordeling van gepastheid van drinken in een situatie. Uit het onderzoek van Wilks en Callan (1989) blijkt bijvoorbeeld dat ouderen en jongeren, mannen en vrouwen de mate van gepastheid van drankgebruik in gegeven situaties anders beoordelen. Ook van andere rollen kan worden verwacht dat ze met drinkgedrag samenhangen. De relaties tussen rollen en drinkgedrag worden verder onderzocht in hoofdstuk 4.

1.7 Conclusies

In het voorafgaande is het theoretisch kader waarop dit proefschrift berust beschreven. Er zijn theorieën van gedrag gepresenteerd en toegepast op drinkgedrag.

Centraal staat dat drinken wordt beschouwd als een handeling die plaatsvindt in situaties. De kenmerken van de situaties die bepalen of er wordt gedronken zullen voor een deel van temporele aard zijn. De dag van de week, het tijdstip van de dag hebben een dusdanig sterke verbinding met het sociale leven dat ze waarschijnlijk ook met drinkgedrag samen zullen hangen. Behalve de tijd mag ook de activiteit als definiërend kenmerk van situaties worden beschouwd. Het zijn deze twee aspecten van situaties die in hoofdstuk 3 worden gebruikt om de sociale drinkgewoonten in Nederland te omschrijven.

Gewoonten zijn gedragspatronen. Ze ontstaan vanuit de noodzakelijkheid om een deel van het dagelijks gedrag min of meer automatisch te verrichten. Mensen hebben het vermogen om gewoonten te leren en om ze van anderen over te nemen, af te kijken. De met anderen gedeelde gewoonten zijn sociale gewoonten. Hoewel de oorsprong van een bepaalde gewoonte moet worden gezocht in het nut van het betreffende gedragspatroon is kenmerkend voor de gewoonte dat ze relatief ongemotiveerd is. De sociale gewoonte wordt

uitgevoerd omdat ze een gewoonte is, omdat de uitvoerder ervan geleerd heeft om haar uit te voeren als reactie op sociale stimuli in een sociale situaties. Tussen de stimulus in de situatie en de respons, de sociale of individuele gewoonte staat het bewuste handelende individu. De relatie is niet deterministisch. Het individu kan er voor kiezen om een gewoonte wel of niet uit te voeren.

Of drankgebruik in een bepaalde situatie als gepast wordt beschouwd ligt besloten in de situatierol, de min of meer vaste verwachtingen van gedrag in die situatie. Omdat de meeste mensen het merendeel van de tijd handelen volgens de geldende verwachtingen mag worden aangenomen dat het daadwerkelijk gedrag reflecteert welke situatierollen drinkgedrag omvatten.

Drinken in een bepaalde situatie mag alleen als een sociale gewoonte worden beschouwd als het met een zekere regelmaat in het dagelijks leven voorkomt. Per definitie is een gewoonte normaal gedrag. Niet alle sociale gewoonten komen even vaak voor. Aangenomen wordt dat de normaliteit van een sociale gewoonte samenhangt met de mate waarin het betreffende gedrag zich in het dagelijks leven voordoet. Uit de empirische kans op drinkgedrag in een situatie kan worden afgeleid in welke mate drinken in die situatie als gepast mag worden beschouwd.

Positie- en statusrollen bepalen voor een deel in welke situaties sociale actoren in het dagelijks leven verkeren. Daarmee bepalen ze ook voor een deel de mogelijkheid om te drinken. Een tweede manier waarop rollen met consumptie kunnen samenhangen is door middel van de intensiteit van het drinkgedrag in situaties. Aangenomen wordt dat systematische verschillen in drinkgedrag in een gegeven situatie tussen actoren met verschillende rollen, met die rollen verbonden verschillen in de beoordeling van de gepastheid van drinken in die situatie reflecteren.

Drinkgedrag is een riskant gedrag. Het drinkgedrag kan een grote invloed hebben op het sociale functioneren van individuen. Wanneer drinkgedrag de vervulling van sociale verplichtingen verbonden met positierollen, onmogelijk maakt is er sprake van verslaving in de sociologische betekenis van het woord (Philipsen, 1976). Verschillen tussen mensen die veel en weinig drinken kunnen worden geïnterpreteerd als aanwijzingen omtrent het proces van intensivering van drinkgedrag. Behalve een beschrijving van de sociale drinkgewoonten in Nederland en de variaties in drinkgedrag verbonden met positie- en statusrollen zullen ook verschillen tussen lichte en zware drinkers in dit proefschrift worden onderzocht.

Hoofdstuk 2

Tijdbesteding en alcoholgebruik: registratie methoden en data

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt beschreven welke onderzoeksinstrumenten in deze studie zijn gebruikt. De situaties waarin mensen verkeren zijn belangrijke determinanten voor hun gedrag, dus ook voor hun drankgebruik. Naast de aanwezige personen, de lokatie en de bezigheid spelen temporele aspecten van situaties hierin een belangrijke rol. Zoals hiervoor werd betoogd kan het dagelijks leven worden gezien als een reeks van wisselende situaties. In die situaties kan in meerdere of mindere mate drankgebruik plaatsvinden. Omdat een beschrijving van de wijze waarop drinkgedrag samenhangt met de verschillende aspecten van de situaties inzicht kan verschaffen in de regels omtrent dat gebruik, is het noodzakelijk om het dagelijks leven als geheel van situaties te bestuderen. Niet alleen omstandigheden waaronder drankgebruik plaatsvindt, maar ook die waaronder niet gedronken wordt zijn van belang. Alleen door tijdbestedingsonderzoek kunnen dergelijke vragen worden onderzocht. In paragraaf 2.2 worden verschillende vormen van tijdbestedingsonderzoek beschreven. Op grond hiervan wordt aangegeven welke methode van onderzoek geschikt lijkt.

In tijdbestedingsonderzoek wordt meestal geen aandacht geschonken aan drinkgedrag (Simpura, 1985). De sterke en zwakke kanten van instrumenten ter meting van drankgebruik worden beschreven in paragraaf 2.3. Hierbij zal bijzondere aandacht worden geschonken aan instrumenten die passen in tijdbestedingsonderzoek. In paragraaf 2.4 wordt het instrument dat in deze studie is gebruikt, beschreven. Ook de steekproef en de onderzoekspopulatie zullen in deze paragraaf kort worden behandeld. Dit hoofdstuk wordt afgesloten met een paragraaf waarin verschillende analyse-eenheden, meeteenheden en mogelijke maten die worden gebruikt bij dagboekmateriaal worden beschreven.

2.2 Tijdbestedingsonderzoek

Het tijdbestedings- of time-budget onderzoek is geïnspireerd op economisch en sociaal-wetenschappelijk onderzoek naar de wijze waarop mensen (of huishoudens) hun geld verdienen en besteden. Dit socio-economisch gedrag van mensen werd en wordt als een nuttige bron van kwantitatieve informatie over het dagelijks leven gezien (Szalai, 1984). Een tijdsbudget beschrijft hoe mensen hun tijd besteden. Omdat er ook activiteiten zijn die geen geld opbrengen of kosten, geeft de wijze waarop mensen hun tijd besteden een vollediger beeld van het dagelijks leven dan de wijze waarop ze hun geld verdienen en besteden.

Kenmerkend voor de tijdbesteding is dat geen enkel mens, hoe rijk, arm, dom of slim dan ook, per dag meer tijd te besteden heeft dan een ander. Variaties in tijdbesteding tussen personen berusten dus uitsluitend op het verruilen van tijd besteed aan de ene activiteit met die besteed aan een andere (Converse, 1968).

In het licht van het algemene onderzoeksprobleem zoals geformuleerd in hoofdstuk 1, heeft tijdbestedingsonderzoek meer aantrekkelijke kanten. Het biedt de gelegenheid om alledaags, normaal gedrag te observeren en te meten met een maat (de tijd) die eigenschappen van ratio-niveau heeft. Daarnaast *kan* de tijdbesteding worden gezien als gedragsindicator van waarden en preferenties. Verder geeft de tijdbesteding een beeld van de sociale actor in de totaliteit van alle rollen die hij in het dagelijks leven vervult. Tijdbestedingsonderzoek is veelomvattend maar daardoor bijna noodzakelijk ook oppervlakkig. In principe staan dit type onderzoek drie methoden ter beschikking: observaties, vragenlijsten en dagboeken.

2.2.1 Observaties

Observaties van tijdbesteding kunnen plaatsvinden door middel van de participerende methode, via leden van de huishouding van betrokkenen of registrerende media zoals video-camera's (Robinson, 1988). In vergelijking tot vragenlijsten en dagboeken vormen zulke observatie studies de meest objectieve methode om tijdbesteding te registreren.

Een praktisch nadeel van observatiestudies is dat de omvang van de onderzoekspopulatie beperkt zal zijn door de hoge kosten en grote tijdsinvestering die een continue directe of indirecte observatie met zich meebrengt. Naast hoge kosten hebben observaties als nadeel dat een storende invloed op het te observeren gedrag kan uitgaan van de constante aanwezigheid van een (al dan niet elektronische) observator. Problemen van een geheel andere orde betreffen het indelen van waargenomen gedrag in categorieën van activiteiten en de interpretatie van de waargenomen activiteit door de observator (zit iemand te slapen of na te denken?).

2.2.2 Vragenlijsten

Vragenlijsten die worden gebruikt bij tijdbestedingsonderzoek zijn de zogenaamde 'activity-checklists'. Aan de hand van een uitputtende lijst van activiteiten worden respondenten ondervraagd over frequentie van deelname en bestede tijd per activiteit. De duur van interviews is aanzienlijk geringer dan die van observaties waardoor bij gelijke investering grotere groepen respondenten kunnen worden ondervraagd.

Om een goede indruk van de tijdbesteding te krijgen zullen activiteiten zeer specifiek moeten worden omschreven. Dit heeft tot gevolg dat de vragenlijsten erg lang worden. Er

kan niet naar veel extra informatie per activiteit worden gevraagd. De betrouwbaarheid van de gegevens verkregen door vragenlijsten is groter naarmate de periode waarover moet worden gerapporteerd korter is en deze periode recenter is. Een rapportage van het gedrag in een recente korte periode (gisteren) zal echter vaak niet representatief zijn voor het 'doorsnee' gedrag van een individu.

Met uitzondering van duidelijk gedefinieerde en regelmatig voorkomende activiteiten (bijvoorbeeld werk) is de vragenlijst methode geen valide meetmethode voor tijdbesteding. De tijd besteed aan minder gestructureerde, onregelmatige of kortdurende activiteiten, zoals huishoudelijk werk, televisiekijken of kinderverzorging, wordt door de zogenaamde gestileerde methoden overschat (Robinson, 1985).

2.2.3 Dagboeken

Aangenomen wordt (Juster, 1985) dat de dagboekmethode de enige praktisch toepasbare methode is waarmee bij grote onderzoekspopulaties valide data over tijdbesteding kunnen worden verzameld. Het dagboek is een instrument waarmee mensen gedurende een bepaalde periode op een betrouwbare wijze duur, tijdstippen en volgorde van hun activiteiten vast leggen.

De dagboekmethode kan gezien worden als *hét* voorbeeld van een 'micro-behavioral' benadering van survey-onderzoek. Deze benadering onderkent de beperkte vermogens van respondenten om complex gedrag te rapporteren. Vragen worden beperkt tot elementaire ervaringen waarover respondenten wel accuraat kunnen rapporteren (Robinson, 1988).

De tijd tussen het registreren van het gedrag en dat gedrag zelf is maximaal 1 dag maar meestal minder. Geheugenproblemen worden daardoor geminimaliseerd. In dagboeken wordt gebruik gemaakt van een kader voor gedrag (kloktijd) waarvan aangenomen mag worden dat het door alle respondenten op dezelfde wijze wordt begrepen en dat deze interpretatie overeenstemt met de wijze waarop ze door de onderzoeker is bedoeld.

Een groot voordeel van gegevens verkregen door middel van dagboekonderzoek is dat er verschillende analyse-eenheden kunnen worden gekozen: respondenten, activiteiten en tijdseenheden. De multi-dimensionaliteit compliceert echter wel het verwerken van gegevens verkregen door dagboeken. Gegevens van dagboeken komen overeen met gegevens van andere, duurdere, methoden om tijdbesteding te meten. De uitkomsten van dagboekonderzoek correleren zeer sterk (meestal .80 of hoger, vaak zelfs .90) met die van observatie-studies en methoden van 'event sampling' (Robinson, 1985). Bij deze laatste methode dragen respondenten gedurende een of meer dagen een pieper bij zich. De pieper zendt 'at random' een signaal uit. Bij ieder signaal moeten respondenten registreren wat ze op dat moment doen (en eventueel aanvullende informatie geven) (deVries, 1987). Hill (1985) vindt een correlatie van .95 tussen het dagelijks patroon in gebruik van elektrische apparaten gebaseerd op dagboekgegevens en dat gebaseerd op de gegevens van elektriciteitsmeters. De criterium validiteit van dagboekgegevens is hoog.

De resultaten van dagboekonderzoek passen binnen gangbare theorieën over sociaal gedrag. Zo blijken jongeren in vergelijking tot ouderen meer tijd te besteden aan activiteiten gericht op de toekomst (investering) en minder aan activiteiten gericht op het heden (consumptie). Ook kan een groter deel van de variaties in tijdbesteding worden verklaard voor mannen dan voor vrouwen, een gegeven dat past binnen de theorie dat het dagelijks leven van mannen gestructureerder is dan dat van vrouwen (Juster, 1985). Deze uitkomsten geven aan dat ook

de construct validiteit van dagboekgegevens hoog is. Evenzo is er sprake van een hoge betrouwbaarheid van dagboekgegevens. De vergelijkbaarheid van schattingen van tijdbesteding op geaggregeerd niveau bij verschillende populaties (bijvoorbeeld nationaal en lokaal) of op verschillende tijdstippen is zeer groot. Correlaties van .70 of hoger zijn geen uitzondering (Robinson, 1985).

Binnen de dagboekmethode zijn verschillende variaties mogelijk, zowel naar gedetailleerdheid als naar gefixeerdheid van gegevens. Scheuch (1972) stelt dat de betrouwbaarheid en validiteit van tijdbestedingsdata zeer gevoelig zijn voor details in de data-verzamelmethode. Criteria om de kwaliteit van verschillende dagboekmethoden te vergelijken kunnen worden afgeleid uit kenmerken van de data zelf zoals het gemiddeld aantal gerapporteerde activiteiten per dag, de variatie in activiteiten per dag, het aantal gerapporteerde secundaire activiteiten per dag en de hoeveelheid niet verantwoorde tijd. Methoden waarmee gemiddeld meer (primaire of secundaire) activiteiten worden geregistreerd, methoden die meer variatie in activiteiten registreren en methoden die minder tijd onverantwoord laten worden betrouwbaarder en geldiger geacht. Scheuch (1972) gebruikt deze criteria zelfs als indicatoren voor de kwaliteit van het werk van de interview(st)er, als aanwijzingen van eventuele fraude (zelf invullen dagboeken) of nalatigheid bij het doorvragen.

Hier zullen enkele belangrijke vormen van variaties in de dagboek methode worden besproken:

- 1) De keuze voor een open dan wel gesloten registratie van activiteiten.
- 2) De keuze voor een continue dan wel vaste registratie.
- 3) De keuze betreffende de duur van de onderzoeksperiode.
- 4) De toegevoegde informatie.

Open of gesloten activiteitenregistratie

De keuze voor een open of gesloten activiteitenregistratie is vergelijkbaar met die voor open of gesloten vragen in enquêtes.

Bij een open registratie kunnen respondenten zonder enige restrictie omschrijven wat ze hebben gedaan. Dit heeft als een mogelijk voordeel dat nieuwe en onverwachte activiteiten in het materiaal op kunnen duiken (Robinson, 1988). Een verder voordeel van de open activiteitenregistratie is dat gegevens, afhankelijk van de (deel)vraagstelling, op verschillende manieren kunnen worden gecodeerd. De methode heeft als nadeel dat respondenten onduidelijke (bijvoorbeeld onleesbaar), vage of heel algemene omschrijvingen van hun activiteiten kunnen geven. Dit is met name een bezwaar wanneer er een zekere specificiteit, bijvoorbeeld bij bijzondere interesse voor bepaalde activiteiten, is gewenst. Een praktisch nadeel van open registratie is dat de gegevens door de codeur/onderzoeker in categorieën moeten worden ingedeeld (Stoop en Oudhof, 1988). Dit is niet alleen veel werk, er kunnen hierbij ook systematische fouten worden gemaakt.

Bij de gesloten registratie moeten respondenten kiezen uit een lijst van activiteiten. In feite neemt de respondent de codeerwerkzaamheden van de onderzoeker over. Voordeel hiervan is dat respondenten zelf kunnen aangegeven binnen welke categorie van activiteiten hun gedrag valt en dat de gewenste specificiteit is gegarandeerd. De resultaten van verschillende respondenten of verzameld op verschillende tijdstippen zijn zeer goed vergelijkbaar. Een nadeel van gesloten registratie is dat ook respondenten zich bij de registratie kunnen vergissen. Dit laatste is met name het geval wanneer er een groot aantal activiteiten is

waaruit kan worden gekozen. Knulst en Schoonderwoerd (1983) gebruiken een lijst van maar liefst 226 verschillende activiteiten waaronder meer dan 50 categorieën betreffende leesgedrag (verschillende bladen). In dat geval bestaat het gevaar dat de inhoud van de lijst waaruit kan worden gekozen de resultaten kan sturen.

Welke methode er ook wordt gebruikt, de onderzoeker zal vooraf of achteraf een indeling van gedrag in categorieën van activiteiten moeten maken. Een dergelijke indeling is altijd een vereenvoudiging van de werkelijkheid die zeer grote consequenties kan hebben voor de resultaten van het onderzoek.

Continue of gefixeerde registratie

Met continue registratie wordt bedoeld dat respondenten nauwkeurig aangeven op welk tijdstip activiteiten beginnen en eindigen (bijvoorbeeld: van 07.11 uur tot 07.20 uur gewassen en tanden gepoetst). Op grond van deze exacte opgaven wordt berekend hoeveel tijd er aan verschillende activiteiten is besteed. Ook de frequentie van voorkomen en de volgorde van activiteiten kan worden vastgesteld. Voor onderzoek naar de timing en frequentie van activiteiten wordt deze methode geprefereerd (Stoop en Oudhof, 1988). Het vermoeden is evenwel gewettigd dat feitelijk door respondenten niet continue wordt geregistreerd. Men registreert een of twee keer per dag of soms zelfs de volgende dag (Yesterday interview) wat men heeft gedaan. Betwijfeld mag worden of de door deze methode gesuggereerde nauwkeurigheid van duur en tijdstippen wel serieus mag worden genomen. Daar komt nog bij dat het data-materiaal dat door middel van continue registratie ontstaat zeer complex is. Het aantal variabelen per dag en per respondent kan verschillen.

Gefixeerde registratie betreft een registratie van de belangrijkste activiteit per vastgesteld tijdinterval. Meestal betreft het een registratie per kwartier, soms ook per vijf minuten of per half uur. Bij langere intervallen wordt het moeilijker om één activiteit als de belangrijkste aan te wijzen. Op deze wijze ontstaat er een zeer gestileerd beeld van het menselijk gedrag (Knulst en Schoonderwoerd, 1983). Activiteiten duren in werkelijkheid meestal niet precies 15 minuten (of 5 minuten of een 1/2 uur) en ze beginnen of eindigen meestal ook niet op het kwartier. Voor onderzoek naar de duur van activiteiten (per dag, week) verdient deze methode de voorkeur boven de continue registratie (Stoop en Oudhof, 1988). Ook ten aanzien van timing en frequentie is een registratie per kwartier waarschijnlijk specifiek genoeg om betrouwbare informatie te garanderen. Bovendien is de verwerking van data verzameld volgens de gestileerde methode eenvoudiger.

De duur van de onderzoeksperiode

De periode van waarnemingen ligt bij dagboekonderzoek meestal tussen één dag en één week. Stoop en Oudhof (1988) suggereren dat bij een langere duur van registratie de kwaliteit van de data achteruit zou gaan. Zij kunnen daar echter geen empirisch bewijs voor vinden.

Een mogelijk nadeel van een dagboek over langere periodes (bijvoorbeeld een week) is dat de belasting van de respondent zo groot wordt dat deze gevolgen voor de respons gaat krijgen. Met name mensen die het 'druk' hebben zullen niet mee willen werken terwijl een dergelijk kenmerk nu net een punt van interesse is.

Voordeel van gegevens over verschillende dagen is dat verbanden tussen het gedrag op

verschillende dagen kunnen worden onderzocht. Zo blijkt bijvoorbeeld dat mensen die op weekdagen minder dan gemiddeld slapen dit op weekenddagen inhalen (Knulst en Schoonderwoerd, 1983). Ook is een voordeel van langere onderzoeksperiodes dat respondenten die met een lage frequentie deelnemen aan activiteiten kunnen worden getraceerd. Wanneer iemand één keer per week deelneemt aan een activiteit (bijvoorbeeld sport) is de kans dat hij of zij als sporter ontdekt wordt bij een dagboek van één dag 1/7, bij een dagboek van één week echter 7/7. Wanneer een betrouwbare classificatie van individuen ten aanzien van een (voor sommigen of velen) laag frequent gedrag is gewenst, is een onderzoeksperiode van meer dagen noodzakelijk. Dagboeken van een week kunnen ten aanzien van gedragingen die met een frequentie van minder dan 1 keer per week voorkomen op individueel niveau geen goede resultaten leveren. Op geaggregeerd niveau zullen er geen verschillen in de resultaten zijn zolang de steekproef groot genoeg is. Wanneer er genoeg dagboeken van een dag, verspreid over week en weekenddagen en over de verschillende maanden van het jaar, worden verzameld kan er op dit niveau een synthetisch beeld van de weekritmes, maar ook van de levenscyclus worden gevormd (Converse, 1968).

Een praktisch voordeel van een langere registratie periode is dat de kosten relatief lager zijn omdat het aantal bezoeken aan de respondent bij eendagsregistratie even groot is als bij een registratie van zeven dagen. Verder behoeft er, indien een gehele week is geregistreerd (en alle dagen dus evenredig zijn vertegenwoordigd) in de analyses op geaggregeerd niveau niet te worden gewogen naar dagen.

Toegevoegde informatie

Behalve de timing, volgorde en duur van primaire activiteiten wordt vaak ook nog toegevoegde informatie geregistreerd. Deze registratie omvat bijvoorbeeld de plaats van handeling, het gezelschap of eventuele secundaire activiteiten (mogelijk ook drinkgedrag). Ook meer sociaal-psychologische factoren zoals de wijze waarop het handelen beleefd wordt (prettig of onprettig) of de (sociale) betekenis die individuen aan hun handelen geven (Elchardus en van Rossem, 1985) kunnen op deze wijze worden geregistreerd.

De hoeveelheid extra informatie die wordt gevraagd, wordt alleen beperkt door de belasting die men de respondent wil of kan opleggen en de onderzoeksvraag. Het is wel waarschijnlijk dat naarmate er meer informatie wordt gevraagd de accuratesse waarmee de dagboeken worden ingevuld zal afnemen.

2.3 De registratie van drinkgedrag

In paragraaf 2.1 is geconstateerd dat het dagboek een geschikt instrument is om het dagelijks leven in zijn geheel van situaties te bestuderen. In tijdbestedingsonderzoek wordt drinken niet als een aparte activiteit beschouwd (Simpura, 1985). Noch in de uitgebreide activiteitenlijst van Knulst en Schoonderwoerd (1983), noch in de categorieën die Szalai (1971) of anderen (zie: Juster, 1985) hanteren komt (alcohol-)drinkgedrag als activiteit voor. Omgekeerd geldt dat in studies naar drinkgedrag geen systematische gegevens over de tijdbesteding worden verzameld. In deze paragraaf wordt onderzocht of het dagboek een geschikt instrument kan zijn om het drinkgedrag in het dagelijks leven te registreren.

Er zijn gegronde redenen om te twijfelen aan de betrouwbaarheid en validiteit van zelf-

rapportage van drankgebruik in survey-onderzoek. Met name de aanzienlijke verschillen tussen geschatte per capita consumptie op basis van zelf-rapportage cijfers en die op basis van officiële verkoopcijfers liggen aan twijfels over de validiteit ten grondslag. De op basis van officiële verkoopcijfers geschatte per capita consumptie wordt voor Nederland redelijk valide geacht (Lemmens, 1987). Oorzaken van de discrepantie tussen de officiële cijfers en schattingen van de per capita consumptie op basis van survey-gegevens moeten worden gezocht in de representativiteit van de steekproef en/of onderzoeksperiode, de gebruikte onderzoeksinstrumenten en de meestal niet opzettelijke onder- of overrapportage van respondenten. Hier zal met name worden ingegaan op de laatste twee aspecten.

Consumptieschattingen op basis van instrumenten die de typische of gemiddelde consumptie trachten vast te stellen blijken vaak aanzienlijk te laag te zijn (Lemmens, 1987; Simpura, 1987; Redman et al., 1987). Een voorbeeld van een dergelijk instrument is de zogenaamde usual quantity-frequency maat. Op basis van antwoorden op de vragen 'Hoe vaak drinkt U gewoonlijk?' en 'Hoeveel drinkt U gewoonlijk per keer?' wordt de totale consumptie berekend. Voor de Nederlandse situatie rapporteert Lemmens (1987) een onderschatting van de totale consumptie op basis van de usual quantity-frequency methode van maar liefst 56%. Dat betekent dat minder dan de helft van alle drankgebruik wordt gerapporteerd. Een deel van de onderschatting wordt veroorzaakt doordat respondenten een schatting van doorsnee of gemiddeld gedrag moeten geven. De algemene neiging in dergelijke situaties is om de frequentie van het gedrag te onderschatten (Redman et al., 1987). Dit doet zich met name voor bij een onregelmatig gedragspatroon (Sobell et al., 1988).

Net als voor de meting van de tijdbesteding geldt in het algemeen voor de meting van drankgebruik dat de meest accurate gegevens verkregen worden uit methoden die het daadwerkelijke gedrag registreren en geen samenvattende beschrijving van respondenten verlangen. Dergelijke methoden zijn bijvoorbeeld de 'weekly recall', de 'time-line' methode, de 'last occasions' methode en alcoholdagboeken.

Geen van deze methoden is toegesneden op de studie van het drinkgedrag in het dagelijks leven. De kenmerken van de verschillende methoden maken het echter wel mogelijk om een indruk te krijgen van de bruikbaarheid van het tijdbestedingsdagboek. Daarom zullen ze hier achtereenvolgens worden beschreven.

2.3.1 De weekly recall methode

Bij de weekly recall methode (Room, 1985), ook wel het retrospectieve dagboek genoemd (Redman et al., 1987), wordt respondenten gevraagd om per dag van de afgelopen week aan te geven hoeveel ze hebben gedronken. De vraag kan worden gespecificeerd naar dranksoort en omstandigheid waarin het drinkgedrag heeft plaatsgevonden. Deze laatste specificatie blijft noodgedwongen grof. Er wordt een onderscheid gemaakt naar drankgebruik binnenshuis en buitenshuis. Philipsen et al. (1983) constateren dat er door deze methode voor de meest recente dagen meer drankgebruik wordt geregistreerd dan voor de dagen die verder in het verleden liggen. De onderschatting van totale consumptie (in 1981) op basis van de laatste twee dagen (gewogen naar dagsoort) is beduidend lager (44%) dan die op basis van de afgelopen zeven dagen (56%). Dit wordt verklaard als een geheugeneffect. Mensen vergeten meer van hun drankgebruik van de vorige week dan van dat van gister. Lemmens (1987) rapporteert dat door middel van de weekly recall methode ongeveer 60% van alle drankgebruik wordt gedekt.

Op basis van gegevens, verkregen door de weekly recall methode, kunnen variaties in drinkgedrag over de dagen van de week worden onderzocht. Vergeleken met de usual quantity-frequency methode worden door de weekly recall methode meer mensen als zware drinkers geclassificeerd. De gemiddelde consumptie geregistreerd door de weekly recall methode is hoger dan die volgens de usual quantity-frequency methode. Redman et al. (1987) vinden gemiddelde consumpties van respectievelijk 10.51 glazen (weekly recall) en 6.87 glazen (usual quantity-frequency) per week. Daar staat tegenover dat het aantal mensen dat geen drinkgedrag rapporteert bij gebruik van de weekly recall methode ook hoger is dan bij de usual quantity-frequency methode. Met name het classificeren van drinkers met een lage frequentie (minder dan een keer per week) is met de weekly recall methode onmogelijk.

2.3.2 De time-line methode

De time-line methode (Sobell et al., 1988) vraagt respondenten om hun drinkgedrag in de afgelopen maand of zelfs het afgelopen kwartaal per dag te registreren. Vergeleken bij de usual quantity-frequency methode acht Sobell de time-line methode veruit superieur, zowel wat betreft de consistentie van antwoorden op verschillende tijdstippen als wat de indeling van respondenten op een consumptie-schaal aangaat. De time-line methode maakt het mogelijk om individuele patronen in drinkgedrag op te sporen. Sobell et al. (1988) stellen dat de time-line methode betrouwbare resultaten geeft. Ze baseren deze stelling op resultaten van een onderzoek waarin respondenten hun drinkgedrag per dag voor de afgelopen 90 dagen registreren op twee verschillende tijdstippen (6 weken tussentijd). Met betrekking tot de gemiddelde consumptie en frequentie per maand bleek sprake te zijn van een hoge test-hertest betrouwbaarheid. Voor de verschillende maten vinden zij correlaties tussen de scores in verschillende periodes van tenminste .70 maar vaak van .80 of zelfs .95. Respondenten worden bij het invullen van de kalender bijgestaan door interviewers. Deze wijzen hen op feestdagen en geven ook andere tips om het geheugen te stimuleren (ben je op bezoek geweest?, zijn er dagen waarop je altijd drinkt?). Er kan getwijfeld worden aan een dergelijke procedure. Mogelijk worden respondenten gestuurd om te registreren hoe vaak situaties voorkomen waarin ze normaal gesproken drank gebruiken. De motivatie voor de tips en het gebruik van een kalender is dat het scheppen van kaders het geheugen kan ondersteunen. Gegevens over de situaties waarin is gedronken worden niet geregistreerd. Sobell et al. (1988) achten het alcoholdagboek een geschiktere methode maar tekent daar bij aan dat deze laatste methode gevoeliger is voor non-respons en dat het bijhouden van een dagboek het drinkgedrag kan beïnvloeden.

2.3.3 De last-occasion methode

De last occasion methode (Simpura, 1987) is voornamelijk gericht op de situaties waarin het drinkgedrag plaatsvindt. Per respondent wordt een onderzoeksperiode vastgesteld (minimaal de afgelopen week, maximaal het afgelopen jaar). De duur van deze periode wordt gebaseerd op de drinkfrequentie zoals geschat door de respondent en zo gekozen dat er per respondent gemiddeld vier gelegenheden in vallen waarin zich drankgebruik heeft voorgedaan. Alle gelegenheden waarbij is gedronken worden vervolgens uitputtend beschreven. De methode levert een zeer gedetailleerd beeld van de situaties waarin wordt gedronken en de consumptie in die situaties. Ook de drinkgelegenheden van mensen die

slechts zeer sporadisch drinken worden beschreven.

Omdat alleen situaties waarin is gedronken worden beschreven kan ook op grond van de gegevens verkregen door deze methode geen onderscheid worden gemaakt tussen situaties waarin het gebruikelijk is om te drinken en situaties waarin drankgebruik niet of slechts sporadisch voorkomt. Er kan niet worden nagegaan hoe vaak zich gelijksoortige omstandigheden voordoen waarin niet wordt gedronken.

De last occasion methode is ontwikkeld in Scandinavië. De onderschatting van de totale consumptie is hier traditioneel erg groot. Simpura (1985) geeft cijfers die aanduiden dat de onderschatting rond de 70% ligt. Gezien de eveneens traditioneel hoge respons in de Scandinavische landen moet dit voornamelijk toegeschreven worden aan het al dan niet opzettelijk vergeten van drinkgedrag. Naast bewuste onderrapportage noemt hij als mogelijke bronnen van onderschatting het vergeten van drinkgelegenheden dan wel van de gedronken hoeveelheden tijdens die gelegenheden.

2.3.4 Alcoholdagboeken

Prospectieve alcoholdagboeken blijken het meeste drankgebruik boven tafel te halen (Poikolaïnen en Kärkkäinen, 1983, Lemmens et al., 1988). Bij deze methode wordt door respondenten een boekje bijgehouden waarin ze, liefst meteen, registreren wat ze hebben gedronken. Het vergeten van drinkgedrag (gelegenheden of hoeveelheden) als bron van vertekening wordt daardoor uitgeschakeld. Poikolaïnen en Kärkkäinen (1983) schatten de validiteit van deze methode ter vaststelling van de gemiddelde dagelijkse consumptie op 90% of hoger. Ze gaan ervan uit dat het door deze dagboeken gerapporteerde drinkgedrag overeenkomt met het werkelijke gebruik van alcoholhoudende dranken. In een onderzoek bij gemotiveerde vrijwilligers constateren zij dat een usual quantity-frequency maat slechts 60% van het totale alcoholgebruik zoals gemeten met het dagboek registreert. Ze concluderen hieruit dat de onderschatting (door de usual quantity-frequency methode) met name door de methode veroorzaakt wordt en dus niet het gevolg is van bewuste onderrapportage.

Door het bijhouden van een alcoholdagboek worden respondenten zeer nadrukkelijk geconfronteerd met hun drinkgedrag (Poikolaïnen en Kärkkäinen, 1983; Sobell et al., 1988). Dit kan een mogelijke foutenbron zijn wanneer men hierdoor tijdens de registratie-periode zijn drinkgedrag verandert. Lemmens et al. (1988) vinden evenwel geen verschil in de gemiddelde consumptie tussen twee opeenvolgende weken waarin een alcoholdagboek is bijgehouden. De schatting van het totale drankgebruik door middel van deze dagboeken is 22% hoger dan die door middel van het retrospectieve dagboek (weekly recall).

Alcoholdagboeken zijn de meest accurate methode om drinkgedrag te registreren. Ze leveren de hoogste schatting van de totale consumptie (Lemmens et al., 1988) en bieden de gelegenheid om zeer gedetailleerde temporele variaties in drinkgedrag (per dag, per uur) te onderzoeken. De rangorde correlatie tussen resultaten van dagboeken en andere methoden om drankgebruik te meten is hoog (Lemmens et al., 1988). Dit duidt erop dat de classificaties van drinkers niet ernstig wordt verstoord door meting van het gedrag in een korte periode. Een mogelijk voordeel van deze methode is dat door middel van toegevoegde informatie ook gegevens over de omstandigheden waarin drinkgedrag plaatsvindt kunnen worden verzameld.

2.3.5 Het tijdbestedingsdagboek als instrument

Een tijdbestedingsdagboek lijkt een zeer geschikte methode ter bestudering van drinkgedrag in het dagelijks leven. Het combineert de voordelen van de dagboekmethode, de time-line methode en de last occasions methode. De tijd tussen drinkgedrag en het invullen van de dagboeken is kort waardoor de kans op het vergeten van drankgebruik geminimaliseerd wordt. Een verdere steun voor het geheugen is dat niet alleen het drinken maar ook de activiteiten en het temporele kader waarin dit plaatsvindt (kloktijd) worden aangegeven. De registratie van tijdbesteding is niet alleen een steun bij de registratie van drinkgedrag. Deze maakt het ook mogelijk om een beschrijving te geven van de situaties waarin het drinkgedrag plaatsvindt en om te onderzoeken in hoeverre gelijksoortige situaties voorkomen waarin niet wordt gedronken. Temporele patronen in drinkgedrag en de relaties tussen de structuur van het dagelijks leven en drinkgedrag kunnen worden onderzocht.

De wijze waarop drinkgedrag in een tijdbestedingsdagboek moet worden geregistreerd vormt een technisch probleem. In hoofdstuk 1 is geconstateerd dat drinken moet worden beschouwd als een handeling die haar betekenis ontleent aan de activiteit waarbinnen ze plaatsvindt. Drinkgedrag is voor veel mensen 'slechts' een bijkomstigheid (Simpura, 1985; Weiss, 1985). Daarom kan drinken niet als activiteit in het dagboek worden opgenomen. Het opnemen van drinken als secundaire activiteit is een beter alternatief. Om te garanderen dat drinkgedrag wordt geregistreerd zal expliciet moeten worden gevraagd wat er is gedronken. Anders bestaat de kans dat men het drinken als een irrelevante bijkomstigheid ziet en dus gewoon niet registreert. Door nadruk te leggen op alcoholgebruik worden effecten van sociale wenselijkheid echter vergroot. Een mogelijke oplossing hiervoor zou kunnen zijn om naast het alcoholgebruik ook ander consumptiegedrag te registreren. Invloeden van het bijhouden van een dagboek op het drinkgedrag kunnen worden beperkt of voorkomen door de periode tijdens welke het dagboek wordt bijgehouden te beperken.

Drinkgedrag is situatiegebonden. Wanneer zich uitzonderlijke, niet alledaagse omstandigheden voordoen tijdens de dagboekperiode kan dat het drinkgedrag van een individu beïnvloeden. Voorbeelden zijn feestjes of ziekte. Voordeel van een tijdbestedingsdagboek is dat naast het drankgebruik ook activiteiten worden geregistreerd. Hierdoor kan gecontroleerd worden voor de omstandigheden waarin het drinkgedrag voorkomt. Of bepaalde omstandigheden voor een individu uitzonderlijk zijn of niet kan niet worden vastgesteld. Een nadeel van alle methoden die concreet gedrag gedurende een korte periode registreren is de twijfelachtige representativiteit van de verkregen gegevens voor het 'doorsnee' gedrag van een individu. Elliot en Cospser (1982) vergelijken de frequentie van bezoek aan openbare drinkgelegenheden zoals blijkt uit (een-dags) dagboeken en zoals berekend op grond van een vraag naar gemiddelde bezoekfrequentie. De resultaten zijn van beide methoden zijn vergelijkbaar. In Halifax (Canada) bezoekt op een willekeurige dag van de week ongeveer 7% van de populatie een dergelijke gelegenheid. Daar staat tegenover dat het grootste deel van alle café-bezoekers regelmatige bezoekers zijn. Op grond van (een-dags) dagboeken kan niet bepaald worden of iemand die een café bezoekt dit elke dag doet of dat het bezoek slechts incidenteel is. Individuele patronen in gedrag kunnen door dagboeken (of andere 'actual' methoden) niet worden vastgelegd. Op geaggregeerd niveau zal dit de representativiteit van gegevens echter niet of nauwelijks beïnvloeden.

In deze studie zal gebruik worden gemaakt van data verkregen door middel van een tijdbestedingsdagboek.

Het tijdbestedingsdagboek is voor zover bekend niet eerder gebruikt om drinkgedrag te registreren. Op grond van bovenstaande mag evenwel worden geconcludeerd dat het tijdbestedingsdagboek een goede methode kan zijn om het drinkgedrag in het dagelijks leven te onderzoeken. Het is een valide en betrouwbare methode om tijdbesteding en drinkgedrag te registreren. Het tijdbestedingsdagboek biedt de mogelijkheid om de omstandigheden waarin drinkgedrag wordt gerealiseerd te onderzoeken. De tijden waarop en activiteiten waarbij wordt gedronken kunnen zeer specifiek worden omschreven. Daarnaast is het op basis van dagboekgegevens mogelijk om vast te stellen in hoeverre situaties waarin drinkgedrag plaatsvindt in het dagelijks leven voorkomen zonder dat erin wordt gedronken. Niet alleen de kenmerken van sociale drinkgewoonten kunnen worden omschreven maar ook de mate waarin drinken als 'normaal' wordt beschouwd binnen situaties kan worden vastgesteld.

De praktische problemen, hoge kosten en complexe data, zijn nog de grootste obstakels om zulke methoden toe te passen.

2.4 Het materiaal

De gegevens, die hier worden gebruikt, zijn verkregen uit een grote survey die in 1985 is uitgevoerd. Verschillende doelstellingen lagen aan deze data-verzameling ten grondslag. Een van de onderzoeken waarin van de data gebruik is gemaakt, betrof de validiteit van het Ledermann-model (Lemmens, 1987). Doel van die studie was om te onderzoeken welk statistisch model het beste de verdeling van drinkers over opeenvolgende consumptiecategorieën, alsmede de spreiding van drinkers rond de gemiddelde consumptie bij verschillende consumptieniveaus per capita beschrijft. Daarbij werd tevens onderzocht in welke mate de onderschatting van de alcoholconsumptie in empirisch onderzoek de toepasbaarheid van het Ledermann-model beïnvloedt. De beschrijving van het gebruikte materiaal en de gehanteerde procedures die hier volgt is volledig gebaseerd op het rapport 'Het Ledermann-model nader bezien' (Lemmens, 1987). Voor een uitgebreide beschrijving van procedures en resultaten van het onderschattingonderzoek zij verwezen naar dit rapport. Hier volgt slechts een summier beschrijving.

2.4.1 De steekproef

De 1985-survey bestaat uit een representatieve steekproef uit de Nederlandse bevolking in de leeftijdscategorie van 16 tot 70 jaar. De steekproeftrekking is uitgevoerd volgens een gestratificeerd, stapsgewijze procedure. Stap 1 was de selectie van gemeenten. Stratificatie vond plaats aan de hand van regio en urbanisatiegraad. De selectie van gemeenten was a-select met uitzondering van de grote steden. Stap 2 was de selectie van respondenten. Deze werden a-select uit de bevolkingsregisters van de geselecteerde gemeenten getrokken.

De totale steekproef werd opgesplitst in 5 sub-steekproeven van personen, die in verschillende periodes zouden worden benaderd. In alle maanden van het jaar behalve januari en februari hebben interviews plaatsgevonden. De survey bestond uit 3 vragenlijsten te weten een mondeling interview van de respondent (A), een interview met de partner van de respondent (B) en een dagboekvragenlijst (C). Een interview werd als geslaagd beschouwd indien minimaal complete vragenlijsten A en C werden verkregen.

In figuur 2.1 is per maand weergegeven hoeveel personen een dagboekvragenlijst hebben ingevuld. De laatste interviewgolf is uitgevoerd tijdens de laatste week van november en de eerste week van december, dagboeken hierbij behorend zijn rond de jaarwisseling ingevuld. Deze groep interviews wordt aangeduid met 'de Kerstgolf'.

In totaal werden er 1732 personen benaderd, 1274 hiervan voltooiden een mondeling interview (A), 1240 daarvan vulden daarnaast een dagboekvragenlijst (C) volledig in. De non-respons bedroeg dus 28,4%. Vergeleken met de non-respons van het tijdbestedingsonderzoek uitgevoerd door het Sociaal en Cultureel Planbureau in 1980 (47%)

Figuur 2.1

Het aantal ingevulde dagboeken per maand (n = 1240)

Bron: Lemmens (1987)

(Knulst, 1983) is dit zeer acceptabel. De non-respons was niet in alle sub-populaties gelijk. In regio Oost was ze lager dan gemiddeld (21%) in regio West hoger (32%). In de leeftijdscategorie van 26-35 jaar was ze lager (24%), in de groep tussen 46 en 55 jaar hoger dan gemiddeld (32%). Voor mannen en vrouwen was de non-respons gelijk.

De data die in dit proefschrift worden gebruikt zijn voornamelijk afkomstig uit de dagboekvragenlijst. Deze zal hierna iets uitgebreider worden beschreven.

2.4.2 De dagboekvragenlijst

De dagboekvragenlijst bestond uit een boekje waarin gedurende 7 opeenvolgende dagen moest worden bijgehouden welke activiteiten men had ondernomen en wat men daar eventueel bij had gedronken. Deze gegevens moesten per kwartier worden geregistreerd. Zowel de activiteiten als de dranksoort moesten uit vooraf vastgestelde categorieën worden

gekozen. Een voorbeeld van een bladzijde uit het dagboek is weergegeven in Bijlage 2.1, de gebruikte categorieën van activiteiten en de toelichting daarop zijn weergegeven in Bijlage 2.2. Respondenten werden geïnstrueerd het dagboek een of twee maal per dag in te vullen.

De verschillende soorten dranken die men kon registreren waren 'koffie, thee', 'zuiveldranken', 'water, frisdranken en vruchtesappen', 'bier', 'wijn', 'sherry, port, martini' en 'sterke drank puur, gemixed'. Naast deze gegevens per kwartier werd per dagdeel (6 uur) geregistreerd of er medicijnen (slaapmiddelen, kalmerende middelen of overige) gebruikt waren en of en hoeveel er gerookt was (sigaret, sigaar, pijp).

In deze studie is alleen gebruik gemaakt van de gegevens met betrekking tot activiteiten en de consumptie van alcoholische dranken. Daar het drinkgedrag in het gewone dagelijks leven centraal staat in deze studie, zijn de gegevens betreffende de Kerstgolf niet gebruikt. Dat betekent dat er in totaal gegevens van 920 respondenten beschikbaar waren voor analyse. Voor 4 respondenten kon geen koppeling worden gelegd tussen vragenlijst en dagboek. Uiteindelijk zijn de analyses uitgevoerd op de gegevens van de resterende 916 respondenten. Kenmerken van de respondenten zoals status- en positierollen zijn gemeten met de voorgestructureerd vragenlijst (A).

2.5 Analyse, eenheden en maten

Het in deze studie gebruikte materiaal is in grote lijnen vergelijkbaar met de dagboekgegevens die door Knulst en Schoonderwoerd (1983) in de studie 'Waar blijft de tijd?' zijn gebruikt. De gegevens zijn voor een gehele week per kwartier geregistreerd met een gesloten activiteitenregistratie. Knulst hanteert meer activiteitscategorieën maar registreert geen drinkgedrag. Knulst en Schoonderwoerd stellen de data voor als die verkregen uit een schriftelijke enquête waarin de respondenten 672 (kwartieren per week) keer een antwoord hebben gegeven op de vraag 'Wat deed U in het afgelopen kwartier?'. Behalve door de omvang van het materiaal wijkt de analyse van tijdbestedingsdata af van die van gebruikelijke enquêtes doordat het verschillende dimensies in kaart brengt. Zij omschrijven drie dimensies: de respondenten, de deelname aan activiteiten en de tijd. In deze studie vormt het drinkgedrag een vierde dimensie.

In de beschrijving van afzonderlijke activiteiten kunnen, los van drankgebruik, drie fundamentele maten worden onderscheiden. Deze maten zijn:

- deelname (in personen N)
- tijdbesteding of duur (in kwartieren T) en
- frequentie (in gelegenheden F).

De tijdbesteding is per kwartier geregistreerd. Wanneer iemand meer dan een kwartier besteed aan een activiteit wordt de totale periode (opeenvolgende kwartieren) een gelegenheid genoemd. Gelegenheden zijn ononderbroken reeksen van kwartieren waarin de primaire activiteit dezelfde is. Frequentie wordt uitgedrukt in het aantal gelegenheden per tijdsperiode.

Voor drinkgedrag kunnen, analoog hieraan, ook drie fundamentele maten worden onderscheiden. Dit zijn:

- drinkers (in personen DN),
- consumptie (in drinkkwartieren DT) en
- drinkfrequentie (in drinkgelegenheden DF).

Drinkers zijn degenen die in een bepaalde tijdsperiode alcohol hebben gebruikt.

Net als activiteiten is drankgebruik per kwartier geregistreerd. Een kwartier tijdens welk drinkgedrag is gerapporteerd wordt een drinkkwartier genoemd. De consumptie wordt uitgedrukt in het aantal drinkkwartieren.

Een gelegenheid is een gedragseenheid bestaande uit een of meer opeenvolgende kwartieren gekenmerkt door dezelfde activiteit. Een gelegenheid tijdens welke drinkgedrag is gerapporteerd wordt een drinkgelegenheid genoemd. Het aantal drinkgelegenheden in een bepaalde periode is een maat voor drinkfrequentie.

Zoals gebruikelijk in sociaal-wetenschappelijk onderzoek is ook in tijdbestedingsonderzoek het individu of een categorie van individuen met vergelijkbare kenmerken (de mannen, de vrouwen) meestal de analyse-eenheid (Harvey et al., 1984). Per tijdsperiode (dag, week, jaar) kan het aantal drinkers (DN) en de totale consumptie (DT) worden vastgesteld. Bij specificatie van de activiteit (i) kan ook het aantal deelnemers (Ni) worden vastgesteld en het aantal drinkende deelnemers (DNi). Bij tijdsintervallen die langer duren dan een kwartier kunnen naast deelname ook de duur (Ti) en de frequentie (Fi) per activiteit worden bepaald.

De verschillende maten kunnen worden gecombineerd. De duur per deelnemer kan worden berekend als Ti/Ni , de duur per gelegenheid als Ti/Fi , de consumptie per drinker als DT/DN , de consumptie per deelnemer als DT/N . Al deze maten kunnen per tijdsinterval, bijvoorbeeld per dag of dagdeel worden berekend. Ook dagen of gelegenheden kunnen echter als analyse-eenheid worden gebruikt. Ter illustratie van de vele mogelijke variaties zal hieronder het drinkgedrag in de dagboekweek worden beschreven.

2.5.1 Drinkgedrag tijdens de dagboekweek

Van de 916 'deelnemers' (N) aan de dagboekweek drinken er 670 (DN). Het percentage drinkers is $(DN/N \cdot 100 =)$ 73 %. Het aantal dagen (D) per drinker is vast (7 dagen per week $\cdot$ 670 drinkers = 4690 dagen). De som over alle respondenten van het aantal dagen waarop is gedronken (DD) is 2844. Dit is $(DD/D \cdot 100 =)$ 61% van alle dagen en (DD/DN) 4,2 dagen per drinker.

Tabel 2.1

De omvang van het drankgebruik in de onderzoekspopulatie tijdens de dagboekweek.

Eenheid	Mannen	Vrouwen	Totaal
Drinkkwartier (DT)	7113	2519	9632
Drinkgelegenheid (F)	2798	1456	4254
Drinkdagen (DT)	1817	1027	2844
Drinkers (DN)	395	275	670
Deelnemers (N)	493	423	916

Indien iemand op een dag bij meer dan een activiteit drinkt realiseert die persoon verschillende drinkgelegenheden. De som over alle respondenten van aantal gerealiseerde drinkgelegenheden tijdens de dagboekweek (DF) is in het hier gebruikte materiaal 4254 dat zijn dus gemiddeld (DF/DD) 1.5 gelegenheden per dag waarop gedronken is (dag als analyse-eenheid) of (DF/DN) 6,3 drinkgelegenheden per drinker (drinkers als analyse-eenheid). De som over alle respondenten van de kwartieren waarbij drinkgedrag is gerapporteerd (DT) bedraagt 9632 drinkkwartieren (week als analyse-eenheid). Dat is gemiddeld (DT/DF) 2.26 drinkkwartier per drinkgelegenheid of (DT/DN) 14,4 drinkkwartieren per drinker per week.

Van alle beschikbare tijd in kwartieren ($670 \text{ drinkers} * 7 \text{ dagen} * 168 \text{ kwartier} = 787.920$) gaat 1,2% vergezeld van drankgebruik (kwartier als analyse-eenheid).

In tabel 2.1 staan deze gegevens nog eens op een rijtje en worden ze voor mannen en vrouwen afzonderlijk getoond.

Behalve per categorie (zoals hierboven geslacht) kunnen gegevens ook per activiteit worden gepresenteerd. In tabel 2.2 wordt het aantal drinkgelegenheden (DF) en het aantal drinkers (DN) per activiteit weergegeven. De tabel toont bijvoorbeeld aan dat het drinken tijdens het televisiekijken bij mannen een kwart en bij vrouwen 1/5 van alle drinkgelegenheden vertegenwoordigd. Wanneer het individu als analyse-eenheid wordt gebruikt kan worden vastgesteld dat van de drinkende mannen 63% en van de vrouwen 47% tijdens de dagboekweek bij het televisiekijken drinkt. Alle tot nu toe behandelde data betreffen maten voor één tijdsinterval (week), verschillende tijdsintervallen (bijvoorbeeld dagen) kunnen natuurlijk ook met elkaar worden vergeleken. In tabel 2.3 is het aantal drinkgelegenheden en het aantal drinkers per dag weergegeven.

Natuurlijk kunnen de tijdsintervallen nog specifiek gedefinieerd worden, in hoofdstuk 3 worden bijvoorbeeld het aantal drinkers per uur en per dagdeel (ochtend, middag, avond) onderzocht (zie ook bijlagen bij hoofdstuk 3).

De voorbeelden die hierboven werden gegeven hebben betrekking op drinkgedrag. De maten echter zouden evengoed voor activiteiten kunnen worden gebruikt. Alle gepresenteerde maten zijn min of meer rechtstreekse tellingen. In tijdbestedingsonderzoek kunnen daarnaast ook samengestelde maten worden gebruikt. Knulst en Schoonderwoerd (1983) geven bijvoorbeeld een maat voor de versnippering van de vrije tijd. Ook maten voor het aantal verschillende activiteiten per dag (van Gelooven et al., 1987) en dergelijke kunnen zinvolle informatie geven. Harvey (1984) geeft een maat waarmee de gelijksoortigheid van dagen wat betreft de totale duur besteed aan activiteiten in een populatie kan worden uitgedrukt. Deze kan worden vertaald in een maat voor de individuele routine in gedrag (van Gelooven et al., 1988). Ook de routine in de timing van activiteiten kan worden berekend (van Gelooven et al., 1988).

Tabel 2.2

Het aantal drinkgelegenheden (DF) en drinkers (DN) per activiteit per week voor mannen en vrouwen afzonderlijk.

Kode	Activiteit ¹	Mannen		Vrouwen	
		DF	DN	DF	DN
8	Kerk	2	2	1	1
10	Team sport	8	8	1	1
13	Vrijw. werk	10	7	2	2
11	Indiv. sport	11	11	6	5
7	School	15	12	0	0
6	Verz. kinderen	18	13	9	7
3	Pers. behoeften	18	17	19	17
15	Sociëteit	24	14	6	5
9	Organisatie	26	24	4	4
1	Slaap/bed	26	20	8	7
12	Participatie	31	27	9	8
22	Recreatie buiten	38	29	12	12
20	Uit anders	47	40	31	30
5	Huishouden	49	36	61	40
21	Karweitjes	51	33	8	7
14	Sportkantine	56	42	5	5
27	Overigen	68	46	35	27
4	Werk	89	57	8	7
23	Hobbies	92	62	81	54
26	Lezen	134	82	73	53
19	kontakt huisgen.	148	87	57	38
16	Café/restaurant	191	99	88	55
25	Ontspannen	195	102	127	69
17	Visite familie	253	176	143	105
2	Eten	258	138	198	102
18	Visite vrienden	269	180	180	111
24	Massa-media	671	250	284	129

¹ voor uitgebreidere omschrijving van activiteiten zie bijlage 2.2

Tabel 2.3

Het aantal drinkgelegenheden (DF) en het aantal drinkers (DN) per dag van de week voor mannen, vrouwen en in totaal.

Dag	Mannen		Vrouwen		Totaal	
	DF	DN	DF	DN	DF	DN
Zondag	487	294	264	174	751	468
Maandag	329	220	140	102	469	322
Dinsdag	339	229	166	123	505	352
Woensdag	349	241	177	128	526	369
Donderdag	366	241	183	133	549	374
Vrijdag	435	279	232	168	667	447
Zaterdag	493	313	294	199	787	512

Het aantal mogelijkheden waarop tijdbestedingsmateriaal kan worden benaderd is vrijwel onbeperkt. Het wordt alleen begrensd door technische (bijvoorbeeld computercapaciteit) en creatieve factoren.

Vanwege de grote complexiteit van dagboekmateriaal is het steeds van belang om duidelijk te stellen wat de eenheid van analyse is en welke meeteenheden worden gebruikt. Dit is des te meer zo omdat een analyse-eenheid in de ene analyse meeteenheid in een andere analyse kan zijn. Bij onderzoek naar de spreiding van totaal drankgebruik over verschillende activiteiten kan het drinkkwartier als analyse-eenheid worden gebruikt. Wanneer daarentegen de verschillen in drinkgedrag tussen bijvoorbeeld jongeren en ouderen zouden worden onderzocht, is het drinkkwartier een meeteenheid.

Hoofdstuk 3

Sociale drinkgewoonten: drinksituaties in Nederland

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt het alcoholgebruik in Nederland beschreven aan de hand van de data verzameld met de dagboekmethode. Het eerste deel van dit hoofdstuk is gewijd aan de situaties waarin alcoholgebruik plaatsvindt. In het tweede deel van dit hoofdstuk wordt nagegaan of er naar gelang consumptieniveau verschillen zijn in de verdeling van de consumptie over de te onderscheiden drinksituaties en/of de consumptie binnen een of meer van deze drinksituaties.

3.1.1 Drinkgelegenheden en drinksituaties

In hoofdstuk 1 zijn twee manieren waarop het dagelijks leven kan worden beschouwd, beschreven. Vanuit de optiek van de waarnemer kan het dagelijks leven worden opgevat als een reeks van activiteiten, eenheden van gerealiseerd gedrag. Vanuit de sociale actor kan het dagelijks leven worden gezien als een reeks van contexten, situaties waarin gedrag moet worden gerealiseerd. In elke context bestaat, althans theoretisch, de mogelijkheid om alcohol te gebruiken. Wanneer een sociale actor daadwerkelijk drinkt binnen een context, realiseert hij een drinkgelegenheid. De totale consumptie van een individu tijdens een afgebakende periode (bijvoorbeeld de dagboekweek) kan worden opgevat als de som van het drankgebruik in alle door dat individu gerealiseerde drinkgelegenheden. De totale consumptie van een populatie kan op dezelfde wijze worden beschreven als de som van het drankgebruik in alle door de leden van die populatie gerealiseerde drinkgelegenheden.

Contexten die als eenzelfde ideaal-typische situatie worden opgevat en waarin drinkgedrag acceptabel wordt geacht worden hier drinksituaties genoemd. Drinkgelegenheden zijn dus daadwerkelijk gerealiseerd gedrag. Drinksituaties zijn contexten waarbinnen drinkgedrag acceptabel wordt geacht.

Niet elke drinkgelegenheid wordt dus binnen een drinksituatie gerealiseerd en niet iedere keer dat een drinksituatie zich voordoet heeft daarin ook daadwerkelijk te worden gedronken. In navolging van Gadourek (1963), Schippers (1981) en Knibbe (1984) wordt drinkgedrag hier gerekend tot de categorie der sociale gewoonten. De sociale drinkgewoonten in een populatie kunnen worden omschreven aan de hand van de kenmerken van de drinksituaties in die populatie.

In het hiernavolgende zal allereerst worden beschreven wat volgens de literatuur de sociale drinkgewoonten in Nederland zijn. Daarbij zal blijken dat de beschrijving van de sociale drinkgewoonten nogal globaal is. Op basis van het dagboekmateriaal zal vervolgens een specifieke omschrijving van de sociale drinkgewoonten in Nederland worden gegeven.

3.1.2 De drinkgewoonten in Nederland

De afgelopen decennia zijn er in Nederland verschillende onderzoeken gedaan naar het drinkgedrag van de algemene populatie. Met betrekking tot drinkgewoonten, beschouwd als de omstandigheden waaronder het drankgebruik plaatsvindt, komen deze onderzoeken allen tot overeenkomstige algemene conclusies. In het hiernavolgende zullen deze conclusies worden gepresenteerd. Op grond daarvan zullen verwachtingen met betrekking tot kenmerken van drinksituaties worden omschreven en zullen de onderzoeksvragen worden geformuleerd.

Gadourek (1963) rapporteert in zijn boek "Riskante gewoonten" over het drinkgedrag van de Nederlandse bevolking in 1958. Hij constateert dat er een wekelijks ritme in het drinkgedrag bestaat. Dit baseert hij op de antwoorden op vraag of men op bepaalde dagen meer drinkt dan op anderen. Hoewel 58% van de respondenten (totale $n=1297$) aangaf geen voorkeur voor bepaalde dagen te hebben kon bij de overige respondenten wel een duidelijke voorkeur worden geconstateerd. De 256 respondenten die een voorkeur uitspraken gaven aan dat ze op zaterdag en/of zondag meer dronken dan op andere dagen. Slechts 18 personen gaven een voorkeur aan een andere dag van de week. Expliciet gevraagd naar drankgebruik in verband met werk gaf 10% van de populatie aan wel eens te drinken in verband met werk of met mensen die verband hielden met het werk. Onder deze mensen bevonden zich relatief veel middenstanders. Opvallend is verder dat van degenen die veel dronken (meer dan 16 glazen per week) 45% aangaf weleens in verband met werk te drinken. Drinken bij het eten was in 1958 iets dat nauwelijks voorkwam.

Een indicatie voor de plaats waar het drinkgedrag zich afspeelde in 1958 leidde Gadourek af uit de antwoorden op de (gesloten) vraag of men weleens een glaasje aanbood en zo ja waar. Van de mannen deed 60% en van de vrouwen 74,4% dat weleens thuis. Van de mannen deed 11,4% dat weleens in het café en 13,4% weleens thuis en in het café. Van de mannen deed 14,3% het niet of gaf geen adequaat antwoord, bij de vrouwen was dit 22,0%. Het aanbieden van drank in een café werd door vrouwen nauwelijks of niet gerapporteerd (1,0% in het café en 2,8% thuis en in het café). Gadourek concludeert hieruit dat een verrassende meerderheid van de bevolking thuis drinkt en anderen de drank gunt.

Sijlbing heeft in 1978 gerapporteerd over een landelijk onderzoek in 1976 dat een gedeeltelijke replicatie van het onderzoek van Gadourek was. Ook hij concludeert dat een groot deel van de populatie thuis drinkt. Hij baseert dit op de antwoorden op vraag waar men voor het laatst heeft gedronken. Thuis of bij anderen thuis antwoordde 64,5% van de populatie, 7,7% gaf aan dat dit in een café was en 1,0% vermeldde de werkplek. Deze antwoorden kwamen voort uit een gesloten vraag, waarin bovenstaande plaatsen en 'anders' als antwoordcategorieën waren opgenomen.

Schippers (1981) concludeerde uit data verzameld in 1975 dat de drinkgewoonten sinds 1958 niet of nauwelijks waren veranderd. In tegenstelling tot Gadourek en Sijlbing heeft Schippers de verdeling van het drankgebruik gebaseerd op het aantal glaasjes dat was gedronken en de plaats waar, tijd waarop en het gezelschap waarin dat gebeurde. Zijn analyse-eenheid was dus het gedronken glas alcohol en niet de drinkende persoon. Hij concludeert dat 47% van alle glazen gedronken worden in gezelschap van een lid van het gezin en 37% in gezelschap van familieleden of vrienden. Een groot deel van de alcohol werd in huiselijke kring geconsumeerd, 62% thuis en 17% bij anderen thuis. In het café werd 18% van het totale aantal glazen geconsumeerd en op het werk 3%.

Met betrekking tot de tijden waarop wordt gedronken concludeert Schippers dat 45% van alle drank in het weekend (van vrijdagavond tot zondagavond, 33% van de totale tijd) wordt geconsumeerd en 3/4 van alle drank 's avonds. In het weekend drinkt men 's middags en 's ochtends meer dan op doordeweekse dagen.

Het onderzoek van Schippers was niet landelijk en de steekproeftrekking was niet geheel toevallig. Van representativiteit voor de gehele bevolking kan dan ook geen sprake zijn (van Reek et al, 1984).

Een ander regionaal onderzoek uitgevoerd in 1980 (Knibbe, 1982) geeft ook de mogelijkheid plaats en dag van het alcoholgebruik te specificeren. In dit onderzoek is weer uitgegaan van de respondent als analyse-eenheid. Van de mannen geeft 40,1% aan niet op weekdays te drinken (afgelopen half jaar) en 16,9% niet in het weekend. Bij de vrouwen bedragen deze percentages respectievelijk 62,3% en 36,6%. Met betrekking tot de plaats van het drankgebruik geeft 90% van de mannen en 86% van de vrouwen aan weleens thuis gedronken te hebben in het afgelopen half jaar. Respectievelijk 75% (mannen) en 61% (vrouwen) noemde het café, 87% en 84% bij familie, 22% en 12% in een clubhuis, 23% en 9% in een kantine en 16% en 10% op het werk of op school. Ook deze resultaten komen voort uit antwoorden op een gesloten vraag.

Al de hierboven genoemde onderzoeken komen tot gelijksoortige conclusies over de aard der drinkgewoonten in Nederland. Dit is verbazingwekkend als in ogenschouw wordt genomen dat het totale drankgebruik in Nederland gedurende de periode die deze onderzoeken bestrijken (1958 tot 1981) maar liefst verdrievoudigd is (van Reek et al., 1984). Deze toename in het totale drankgebruik lijkt zijn weerslag dus niet te vinden in veranderingen in de tijdstippen en lokaties van drinkgewoonten.

Alle hierboven beschreven onderzoeken geven echter slechts een globaal beeld van de drinkgewoonten in Nederland. Kort samengevat komt dit neer op een voorkeur voor drinksituaties in het weekend, de avond, thuis en in het gezelschap van gezinsleden, familie of vrienden. Uit bovenstaande onderzoeken kan niet worden afgeleid hoe deze kenmerken van drinksituaties zich tot elkaar verhouden. Dat er in het weekend en 's avonds meer gedronken wordt, of dat er op die tijden meer mensen drinken is niet in verband gebracht met het gezelschap of de plek waar het drinkgedrag plaatsvond. Er zijn binnen de thuissituatie verschillende mogelijke drinksituaties. Drinkt men alleen tijdens een gezellig bij elkaar zijn met gezin of familie of zijn er ook andere bezigheden waarbij men in de huiselijke sfeer drinkt. Een ander nadeel van bovenbeschreven onderzoeken is dat er bij vragen naar drinkgewoonten is uitgegaan van gesloten vragen. Dit kan tot gevolg hebben dat situaties die de onderzoeker niet als mogelijke drinksituaties heeft voorzien ook niet naar voren komen in de resultaten van het onderzoek. Wellicht reflecteren de resultaten enkel de door de onderzoeker verwachte drinkgewoonten.

Hoewel de globale conclusies van bovenbeschreven onderzoeken allen hetzelfde beeld schetsen,

verschillen de onderzoeken teveel om mogelijke verschuivingen in de drinkgewoonten van de Nederlandse bevolking te kunnen preciseren. Werd er in 1981 vaker 's middags gedronken dan in 1958, werd er meer buitenshuis gedronken of is de verhouding buitenshuis-thuis gelijk gebleven?

In dit hoofdstuk zal op grond van de dagboekgegevens een completer en specifiek beeld van de drinkgewoonten in Nederland worden gegeven. De aard van het gebruikte materiaal staat geen vergaande conclusies omtrent plaats van drinkgedrag of drinkgezelschap toe. Wel kunnen tijdstip waarop en activiteit waarbij is gedronken worden gespecificeerd. Op grond van de activiteit kan wel iets gezegd worden over plaats en gezelschap. Als de drinkgewoonten sinds 1980 niet meer zijn veranderd mag worden verwacht dat een groot deel van de drinkgelegenheden op de thuisplek plaatsvinden, in de avonduren vallen en op weekend-dagen worden gerealiseerd.

3.2 Vraagstellingen

De vragen die in dit hoofdstuk zullen worden behandeld komen voort uit bovenstaande omschrijving van de kenmerken van drinkgewoonten. De allereerste vraag betreft de drinkgelegenheden die als sociale drinkgewoonten kunnen worden aangewezen. Welke drinkgelegenheden in het dagelijks leven kunnen als uitingen van sociale drinkgewoonten worden beschouwd? Bij welke activiteiten wordt gedronken? Op welke tijdstippen wordt gedronken? Zijn er dagen waarop meer gedronken wordt dan op andere dagen?

Op grond van het gebruikte materiaal is het mogelijk om een specifieke beschrijving te geven van de situaties waarin drinkgedrag plaatsvindt dat als sociale gewoonte mag worden beschouwd. In tegenstelling tot boven beschreven onderzoeken kunnen alle mogelijke activiteiten en alle mogelijke tijdstippen gedurende een doorsnee week aan de orde komen en met elkaar in verband worden gebracht. De sociale drinkgewoonten in Nederland worden beschreven aan de hand van de kenmerken van drinksituaties. De kenmerken van de drinksituaties worden vergeleken met resultaten van eerder onderzoek zoals boven beschreven.

De verzameling drinksituaties kan worden opgevat als het totaal van situaties in het dagelijks leven waarbinnen alcoholgebruik als een geaccepteerde vorm van gedrag wordt beschouwd. Er mag worden verwacht dat er grote verschillen tussen drinksituaties zullen zijn. Er zijn situaties waarbinnen het eerder regel dan uitzondering is om alcohol te gebruiken. Gadourek (1963) beschrijft het aanbieden van een drankje door de gastheer als vergelijkbaar met het afnemen van de hoed wanneer men elkaar op straat tegenkomt. Hoewel het dragen van hoeden tegenwoordig nauwelijks meer voorkomt, is dit een duidelijk voorbeeld van een situatie waarin drinken welhaast moet. In dit soort situaties zal de kans op drinkgedrag (drinkers/deelnemers) groot zijn. Er zullen echter ook situaties zijn waarbinnen deze druk om te drinken ontbreekt. In dit soort situaties is de vrijheid om te beslissen wel of niet te drinken groot en zal de kans op drinkgedrag waarschijnlijk lager zijn.

De kans op drinkgedrag in een drinksituatie is op deze wijze zowel bepalend voor als het resultaat van de individuele gedragskeuzes van sociale actoren. Drinksituaties zullen worden getypeerd naar de kans op drinkgedrag in die situaties. Er zal worden onderzocht hoe de kenmerken van de situaties (dag van de week, tijdstip en activiteit) samenhangen met deze kans op drinkgedrag.

De selectie van adequate gedragsvormen binnen een situatie is niet alleen aan die situatie gebonden. Ook kenmerken van de sociale actor spelen hierbij een rol. Een volgende vraag die

hier wordt gesteld is of er naar gelang consumptieniveau verschillen zijn in de wijze waarop drinkers gebruik maken van het aanbod van drinksituaties. In algemenere termen: welke variaties zijn er in drinkgewoonten van sociale actoren naar gelang hun consumptieniveau.

Zijn de hogere totale drinkfrequentie en/of kwantiteit per keer die zware drinkers van matige of lichte drinkers onderscheiden algemene kenmerken van deze drinkers die in alle drinksituaties in gelijke mate tot uiting komen, of is er een verschil in situaties waarbinnen zware drinkers drinken en die waarbinnen lichte drinkers drinken. Indien zware drinkers vaker drinken dan lichte drinkers, doen ze dat dan binnen alle mogelijke drinksituaties of is de hogere drinkfrequentie het gevolg van het drinken in situaties waarbinnen lichte drinkers geen alcohol gebruiken? Terwijl de (extreem) lichte drinkers zich bijvoorbeeld zullen beperken tot het kerstdiner en het verjaardagsfeest als contexten waarbinnen wordt gedronken zouden (extreem) zware drinkers bijvoorbeeld ook drinken tijdens het autowassen als gepast kunnen beschouwen. Hoewel de hier gebruikte onderzoeksgegevens geen definitieve conclusies toestaan kunnen uit mogelijke verschillen tussen zware en lichte drinkers aanwijzingen over de wijze waarop individuen hun drinkgedrag intensiveren worden afgeleid.

In paragrafen 3.3 en 3.4 wordt achtereenvolgens beschreven hoe de definitie van drinksituaties tot stand is gekomen en welke de kenmerken van deze situaties binnen de mannelijke en vrouwelijke populatie zijn. Verschillen in drinkgedrag tussen zware en lichte drinkers worden gepresenteerd in paragraaf 3.5 met ook hier afzonderlijke analyses voor mannen en vrouwen.

3.3 Methode

In deze paragraaf zullen de sociale drinkgewoonten worden beschreven en zal worden onderzocht hoe kenmerken van drinksituaties samenhangen met de kans op drinkgedrag in die situaties. De sociale drinkgewoonten zullen worden beschreven aan de hand van de kenmerken van drinksituaties. Welke situaties als drinksituaties mogen worden opgevat wordt afgeleid uit de kenmerken van de daadwerkelijk gerealiseerd drinkgelegenheden. De drinkgelegenheden worden beschreven naar de concrete omstandigheden waarbinnen wordt gedronken. Eerst wordt onderzocht binnen welke tijdsperiodes drinkgedrag als een gepast gedrag mag worden beschouwd. Daarna wordt nagegaan bij welke activiteiten in eerder vastgestelde periodes drinkgedrag gepast wordt geacht. De analyse-eenheden die in deze paragraaf worden gebruikt zijn achtereenvolgens tijdsperiodes en drinkgelegenheden.

Er zijn twee argumenten op grond waarvan het totaal aan gerealiseerde drinkgelegenheden kan worden gereduceerd tot een minder grote verscheidenheid aan drinksituaties. Ten eerste zal niet elke in tijdstip of activiteit verschillende context ook als verschillend worden ervaren. Regelmatigheden in gedrag, zowel binnen als tussen personen, komen onder andere voort uit het feit dat sociale actoren niet elke situatie als een nieuwe unieke omstandigheid beleven en definiëren, maar de waargenomen aspecten van die omstandigheid classificeren in bepaalde "ideaal-typen" (Gerhardt, 1971). Wanneer de contexten waarin drinkgelegenheden worden gerealiseerd niet van elkaar verschillen met betrekking tot de regels voor alcoholgebruik behoren deze contexten tot hetzelfde ideaal-type, kunnen ze als eenzelfde *drinksituatie* worden opgevat.

Ten tweede wordt er hier vanuit gegaan dat uit het objectief waarneembare gedrag van sociale actoren afgeleid kan worden welk gedrag gepast wordt geacht. De meeste mensen houden zich het grootste deel van de tijd aan de regels (Giddens, 1984). Op grond van dit laatste kan gesteld worden dat gedrag als 'normaal' of gepast mag worden beschouwd wanneer het met een zekere

frequentie openlijk voorkomt binnen een populatie.

In deze paragraaf wordt onderzocht binnen welke contexten drinkgelegenheden worden gerealiseerd. Vervolgens zal worden beschreven welke contexten tot dezelfde drinksituaties mogen worden gerekend.

In het gebruikte onderzoeksmateriaal kunnen drie kenmerken van contexten waarin drinkgelegenheden worden gerealiseerd, worden onderscheiden: dag van de week, tijdstip en primaire activiteit. Theoretisch zouden er dus 7 (dagen van de week) X 96 (tijdstippen/kwartieren) X 27 (activiteiten) = 18144 verschillende drinkgelegenheden per persoon kunnen worden onderscheiden.

Behalve het feit dat er in het materiaal niet zoveel verschillende drinkgelegenheden voorkomen, omdat niet op alle tijdstippen in alle activiteiten is geparticipeerd en gedronken, is het ook weinig realistisch om een dusdanig gedetailleerd onderscheid tussen drinkgelegenheden te veronderstellen. De beoordeling van alcoholgebruik als een sociaal geaccepteerde vorm van gedrag zal waarschijnlijk weinig verschillen bij het televisie kijken op dinsdagavond om 20.30 uur of op dinsdagavond 20.45 uur. Hoe gedetailleerd het verschil in de definitie van situaties moet zijn om te kunnen spreken van verschillen in verwachtingen (normen, regels) van drinkgedrag kan op grond van theoretische overwegingen niet worden bepaald. Hier wordt uitgegaan van de empirische gegevens. Eerst wordt onderzocht tijden drinken als een 'normaal' verschijnsel mag worden beschouwd. Daarna wordt onderzocht bij welke activiteiten op die tijden, drinken als een sociale geaccepteerd gedrag mag worden beschouwd.

3.3.1 Variaties in drinkgedrag naar tijdstip

Om tot een concrete beschrijving van drinksituaties te komen is eerst onderzocht hoe het drinkgedrag gespreid is over de uren van de dag en de dagen van de week. Hiertoe is een grafiek van het aantal drinkers per uur gecreëerd. In figuur 3.3.1 is voor de gehele dagboekweek en voor de gehele populatie het aantal drinkers per uur weergegeven.

Tabel 3.3.1

Weekritme in proportie drinkers (%) op piektijden per dag.

Dag	Piektijden	
	18.00 Uur	23.00 Uur
Zondag	115 (13%)	208 (23%)
Maandag	53 (6%)	174 (19%)
Dinsdag	60 (7%)	173 (19%)
Woensdag	62 (7%)	199 (22%)
Donderdag	62 (7%)	188 (21%)
Vrijdag	71 (8%)	242 (26%)
Zaterdag	83 (9%)	299 (33%)
Totale N	493 (100%)	423 (100%)

Met uitzondering van zondag vertoont de spreiding van het aantal drinkers per uur op alle dagen eenzelfde patroon. De eerste drinkers verschijnen rond 8.00 -9.00 uur 's ochtends. Vanaf 14.00 uur stijgt het drankgebruik naar een piek om 18.00 uur. Dan daalt het drankgebruik tot 20.00 uur waarna het naar een hoge piek stijgt. Deze piek ligt voor alle dagen op 23.00 uur. De hoogte van deze pieken op de verschillende dagen is weergegeven in tabel 3.3.1.

Figuur 3.3.1

Aantal drinkers per uur tijdens de dagboekweek.

Zoals reeds gesteld wijkt de verdeling van de drinkers over de uren van de dag op zondag duidelijk af van die op de andere dagen. Op zondag blijkt er een extra piek in het drankgebruik te zijn en wel om 13.00 uur (78 drinkers). De pieken om 18.00 uur (115 drinkers) en om 23.00 uur (208 drinkers) doen zich op zondag ook voor. De piek om 18.00 uur is op zondag beduidend hoger dan op andere dagen.

Op grond van bovenstaande zijn drie periodes in het etmaal te onderscheiden:

- 1) de periode van 06.00 uur 's ochtends tot 14.00 uur 's middags tijdens welke niet of nauwelijks wordt gedronken (behalve op zondag).
- 2) De periode tussen 14.00 uur 's middags en 20.00 uur 's avonds waarin de eerste piek in het drankgebruik valt.
- 3) De periode van 20.00 uur 's avonds tot 06.00 uur 's ochtends waarin de tweede piek in het drankgebruik valt.

Op basis van het totaal aantal drinkers per periode is voor mannen en vrouwen afzonderlijk vastgesteld binnen welke periodes alcoholgebruik als een 'normaal' verschijnsel mag worden beschouwd. Daar de temporele condities voor alle leden van de populatie dezelfde zijn (iedereen heeft 24 uur per dag en 7 dagen per week ter beschikking) is de frequentie van drankgebruik per periode hiertoe voldoende. Het aantal drinkers per periode is weergegeven in tabel 3.3.2.

Tabel 3.3.2

Weekritme in proportie drinkers per periode per dag voor mannen en vrouwen afzonderlijk.

	Ochtend (06.00-14.00)		Middag (14.00-20.00)		Avond (20.00-06.00)	
	mannen	vrouwen	mannen	vrouwen	mannen	vrouwen
Zondag	18	11	35	22	43	25
Maandag	3	2	16	9	40	20
Dinsdag	2	2	19	12	39	24
Woensdag	4	2	16	12	42	24
Donderdag	5	3	18	13	42	25
Vrijdag	5	1	20	15	51	35
Zaterdag	7	4	27	17	58	39

Drinkgedrag is als een 'uitzonderlijk' gedrag beschouwd binnen die periodes waarin minder dan 5% van de populatie drinkt. Op grond van dit criterium en de gegevens in tabel 3.3.2 is bepaald dat tijdens de ochtenden van de weekdays, en binnen de vrouwelijke populatie ook tijdens de zaterdagochtend, drinkgedrag niet als een 'normaal' gedrag mag worden beschouwd. Het drinken tijdens deze periodes wordt niet verder gespecificeerd.

Het drinkgedrag in Nederland wordt gekenmerkt door een sterk dagelijks ritme. Zowel 's middags als 's avonds zijn er pieken in het aantal drinkers per uur. De pieken in de avonden zijn hoger dan die in de middag. De op grond van de literatuur te verwachten verschillen tussen week en weekend-dagen komen met name tot uiting in verschillen in de hoogte van de pieken in het gebruik op de verschillende dagen. Er worden hogere pieken gevonden op vrijdag- en zaterdagavond en op zaterdag- en zondagmiddag.

Er zijn voor mannen 16 en voor vrouwen 15 afzonderlijke periodes in de week onderscheiden waarbinnen drinkgedrag als een 'normaal' verschijnsel mag worden beschouwd. Binnen elk van deze periodes zal worden onderzocht welke de naar activiteit gedefinieerde drinkgelegenheden zijn waarin drinkgedrag als 'normaal' verschijnsel is te beschouwen. Daarbij wordt opnieuw van een empirisch criterium uitgegaan.

3.3.2 Variaties in drinkgedrag naar activiteit per periode

Ter bepaling van de normaliteit van alcoholgebruik binnen periodes is uitgegaan van het aantal mensen dat binnen die periode activiteiten met drinkgedrag combineert. In theorie kunnen er per periode 27 verschillende drinkgelegenheden (activiteiten) voorkomen. Gelegenheden waarbij minder dan 1% van de populatie drinkt worden als uitzonderlijk beschouwd. In concreto betekent dit dat indien, in ons onderzoek, minder dan 5 mannen of 5 vrouwen tijdens een periode een activiteit met drinkgedrag combineert dit als uitzonderlijk of ongewoon drinkgedrag wordt beschouwd.

In bijlage 3.1 is aangegeven welke de sociaal geaccepteerde drinkgelegenheden zijn, hoe vaak dergelijke gelegenheden voorkomen en hoeveel mensen zulke gelegenheden met drinkgedrag combineren. Bij de mannen kunnen er 195 en bij de vrouwen 95 verschillende sociaal geaccepteerde drinkgelegenheden worden onderscheiden. Hoewel binnen de mannelijke populatie drinkgedrag op zaterdagochtend als een 'normaal' gedrag was gedefinieerd blijken er geen activiteiten te zijn waarbij op de zaterdagochtend meer dan 1% van de mannen drinkt. Alle drinkgedrag op zaterdagochtend wordt daarom als 'abnormaal' beschouwd.

3.4 De definitie en beschrijving van drinksituaties

In de mannelijke populatie kunnen 195 verschillende drinkgelegenheden worden onderscheiden. Elke drinkgelegenheid wordt gekenmerkt door een unieke combinatie van dag (dag van de week), tijd (periode van de dag) en activiteit waarbij tenminste 1% van de populatie drinkt. Nu is de vraag of de wisselende contexten waarin al deze drinkgelegenheden worden gerealiseerd, door de sociale actoren ook daadwerkelijk als verschillende drinksituaties worden beoordeeld. In concreto: zijn de regels voor drinkgedrag verschillend tussen bijvoorbeeld de omstandigheden maandagavond televisie-kijken en dinsdagavond televisie-kijken. Het ligt voor de hand om te verwachten dat niet alle contexten wat betreft deze regels van elkaar verschillen. Of, met andere woorden, dat verschillende omstandigheden als eenzelfde soort situatie worden beleefd. Verschillen in de beoordeling van de mate van gepastheid van drinkgedrag in verschillende situaties zullen tot uiting komen in verschillen in de empirisch waarneembare kans op drinkgedrag in die situaties. Hoe groot verschillen in kans op drinkgedrag moeten zijn om verschillen in perceptie te mogen veronderstellen kan op theoretische gronden niet worden bepaald. Er wordt hier gestreefd naar een specifieke beschrijving van drinksituaties. Situaties worden als verschillend beschouwd indien ze (statistisch) verschillen in kans op drinkgedrag.

3.4.1 Definitie van drinksituaties

Omstandigheden waarin drinkgelegenheden zijn gerealiseerd zijn als behorende tot eenzelfde, ideaal-typische, situatie gedefinieerd wanneer:

- 1) die gelegenheden binnen een gelijksoortige periode plaatsvinden (bijvoorbeeld de middag) en
- 2) de definiërende activiteit dezelfde is en
- 3) de kans op drinkgedrag in die omstandigheden niet verschilt.

De kans op drinkgedrag in een bepaalde context kan op twee manieren worden berekend:

- 1) als het aantal mensen dat in zo'n context drinkt (DN) gedeeld door het aantal mensen dat in die context participeert (N).
- 2) als het aantal kwartieren dat er in die context gedronken wordt gedeeld (DT) het aantal kwartieren dat in die context wordt besteed (T).

In dit laatste geval zou de kans op alcoholgebruik bij een bepaalde expositie (in kwartieren) worden berekend. Aangenomen wordt dat regels voor drinkgedrag meer van toepassing zijn op het al dan niet drinken binnen een gelegenheid dan op de hoeveelheid die binnen die gelegenheid wordt gedronken (Schipper, 1981). Daarom is deze benadering van de kans op drinkgedrag niet gekozen. Dat wil niet zeggen dat deze benadering geen zinvolle informatie kan verschaffen. Het aantal kwartieren dat er in een situatie is gedronken, of beter dat er alcoholgebruik is gerapporteerd, is vanwege de aard van het onderzoeksinstrument praktisch synoniem met het aantal glazen dat is gedronken. De kans dat er gedronken wordt, uitgedrukt in het aantal kwartieren gedronken gedeeld door het aantal kwartieren deelname, is daarmee een indicatie voor de intensiteit van het alcoholgebruik binnen een context.

Drinkgelegenheden zijn dus als gelijksoortig (één drinksituatie) beschouwd wanneer ze vergelijkbaar zijn met betrekking tot primaire activiteit en tijdsperiode en wanneer de kansen op drinkgedrag, berekend als het aantal drinkers binnen die context gedeeld door het aantal deelnemers niet significant van elkaar verschillen.

Omdat alle drinkgelegenheden door dezelfde respondenten zijn gerapporteerd, mogen de kansen op drinkgedrag tijdens die gelegenheden niet als statistisch onafhankelijk worden beschouwd. Of de kansen op drinkgedrag van elkaar verschillen is dan ook onderzocht met een toets gebaseerd op de conditionele afhankelijkheid van de gelegenheden (Guilford, 1965). Drinkgelegenheden die niet significant van elkaar verschillen in de kans op drinkgedrag en voldoen aan de criteria genoemd onder 1) en 2) zijn beschouwd als realisaties van drinkgedrag in eenzelfde ideaal-typische drinksituatie. Wanneer meer dan twee drinkgelegenheden tot dezelfde situatie zijn gerekend betekent dit dat al deze gelegenheden onderling niet verschillen in de kans op drinkgedrag.

Al met al kunnen op deze wijze binnen de mannelijke populatie 60 en binnen de vrouwelijke populatie 34 verschillende drinksituaties worden onderscheiden.

In tabellen 3.4.1 en 3.4.2 is aangegeven welke activiteit, periode en combinatie van dagen elk der drinksituaties kenmerkt. Verder is in deze tabellen het aantal deelnemers per drinksituatie en de kans dat een deelnemer tijdens de dagboekweek in die situatie drinkt, weergegeven.

De kans op gerealiseerd drinkgedrag varieert van .02 (werk op woensdagmiddag) tot .87 (café-bezoek op zaterdagavond). Het aantal deelnemers aan drinksituaties (ook degenen die niet drinken) loopt uiteen van 12 (café-bezoek op donderdagmiddag) tot 491 (eten op de middagen van de weekdagen).

3.4.2 Beschrijving van drinksituaties

De literatuur over de aard der drinkgewoonten in Nederland rechtvaardigt de verwachting dat de sociale drinkgewoonten met name in de avonduren en op weekend-dagen voorkomen en dat ze in de thuissituatie en in het gezelschap van gezin, familie of vrienden plaatsvinden.

De in het voorafgaande gepresenteerde drinksituaties zijn beschouwd als een weergave van de drinkgewoonten in Nederland. Op grond van de berekende kans op drinkgedrag in drinksituaties kunnen uitspraken gedaan worden over het relatieve belang van tijd en activiteit voor de sociale drinkgewoonten. Daar alleen tijd en activiteit als definiërende kenmerken zijn gebruikt kunnen alleen indirecte conclusies over de plaats en het gezelschap worden getrokken.

De mannen

Zoals gezegd zijn drinksituaties gedefinieerd als alle situaties (combinatie van dag, tijdstip en activiteit) waarbinnen drinkgedrag als een gepast gedrag mag worden beschouwd. Zowel tijdstip als activiteit zijn factoren die op de kans op drinkgedrag binnen situaties van invloed zijn. Enerzijds zijn er 'natte' dagen en tijden (weekend-dagen en avonden) anderzijds zijn er 'natte' activiteiten. Zelfs activiteiten waarbij op zich de kans op drinkgedrag gering is zijn nog als drinksituaties aangewezen doordat ze op natte tijden net genoeg drinkers bleken te vertonen. Anderzijds zijn er droge tijden waarop toch drinksituaties gevonden zijn, dat waren dan situaties gekenmerkt door activiteiten met een redelijk hoge kans op drinkgedrag. Voorbeelden zijn televisie kijken, relaxen en visite op de zondagochtend.

Achtereenvolgens zal nu beschreven worden hoe de kans op drinkgedrag in drinksituaties varieert met tijd, dag van de week en activiteiten.

Over het algemeen is de kans op drinkgedrag bij een activiteit 's avonds groter dan 's middags. Dat er 's avonds meer gedronken wordt is dus niet alleen terug te voeren op een verschil in bezigheden tussen de middag en de avond, maar is ook voor een deel het resultaat van een grotere geneigdheid om te drinken in de avonduren. Voor bijna alle activiteiten waarbij drinkgedrag 's avonds als normaal mag worden beschouwd, is de kans op drinkgedrag redelijk tot hoog ($p > .20$). De enige activiteit waarbij 's middags een kans van die grootte gevonden werd was visite en wel op zaterdag of zondagmiddag ($p = .22$). Ook visite op zondagochtend wordt gekenmerkt door tamelijke hoge kans op drinkgedrag ($p = .24$). Voor alle andere activiteiten is de kans op drinkgedrag 's middags laag. Activiteiten waarbij de kans op drinkgedrag 's avonds laag is waren slaap, werk, persoonlijke verzorging en hobby's. Met name slaap en persoonlijke verzorging zijn in de analyse betrokken omdat ze een dusdanig groot aantal deelnemers kennen dat ze ondanks een lage kans op drinkgedrag toch als drinksituaties zijn gedefinieerd.

Aanwijzingen voor weekenddrinken kunnen worden afgeleid uit verschillen in de kans op drinkgedrag tussen wekdagen en weekend-dagen. Met name op de vrijdag- en zaterdagavond en de zaterdag- en zondagmiddag blijken relatief veel mensen te drinken. Ook het in vergelijking tot andere dagen hoge aantal drinkers op zondagochtend is een indicatie voor een grotere geneigdheid tot drinkgedrag in het weekend. Zo is bijvoorbeeld de kans op drinkgedrag bij visite op zaterdagavond groter dan op andere avonden. De enige ochtend waarop drinksituaties voorkomen is de zondagochtend. Over het algemeen is 's middags op visite gaan een vrij 'droge' situatie (maar wel nog een drinksituatie). Dat is echter niet zo op zaterdag- en zondagmiddag. Er zijn echter ook activiteiten die wat betreft de kans op drinkgedrag niet gevoelig zijn voor de dag van de week. Voorbeelden hiervan zijn café-bezoek 's middags, 's avonds lezen of sociale contacten met huisgenoten. Bij de activiteit relaxen 's avonds onderscheidt zich vrijdag van de andere dagen door een hogere kans op drinkgedrag.

De zondagavond onderscheidt zich in de meeste gevallen niet van de avonden van doordeweekse dagen. Dit is te begrijpen als een 'voorbereiding' op de maandag. Met betrekking tot de kans op drinkgedrag mag de zondagavond in feite niet tot het weekend worden gerekend. Hiervoor komen eerder de vrijdagmiddag en -avond in aanmerking. Deze onderscheiden zich van de doordeweekse dagen voor de situaties sociale contacten met huisgenoten, café-bezoek en relaxen. De vrijdag onderscheidt zich bij deze activiteiten ook van de zaterdag en de zondag.

TABEL 3.4.1

Drinksituaties, kans op drinkgedrag en aantal deelnemers bij de mannen

aktiviteit ¹	periode	dag(en)	p ²	N
<i>Droge situaties</i>				
SLAAP	avond	wo, vr	.02	492
WERK	middag	wo	.02	285
PERS. VERZ.	avond	za	.03	150
ETEN	ochtend	zo	.03	453
RELAXEN	ochtend	zo	.04	168
MASSA MEDIA	middag	ma tot za	.06	422
RELAXEN	middag	ma, di, wo, vr	.06	294
LEZEN	ochtend	zo	.06	98
HUISHOUDEN	middag	ma, di, za	.07	282
MASSA MEDIA	middag	zo	.07	301
SOC. KONT.	ochtend	zo	.08	80
SOC. KONT.	middag	zo tot wo, za	.08	205
LEZEN	middag	zo tot do	.08	265
MASSA MEDIA	ochtend	zo	.09	99
HOBBIES	middag	zo en za	.09	150
WERK	middag	ma, di, do, vr	.09	329
ANDERS	middag	ma, do tot za	.10	154
SOC. KONT.	middag	vr	.11	89
RELAXEN	middag	zo, do, za	.11	317
WERK	avond	di, do	.12	98
KARWEITJES	avond	wo	.13	38
ETEN	middag	ma tot vr	.14	491
ETEN	middag	zo en za	.15	483
HOBBIES	avond	za	.15	34
VISITE FAM.	middag	ma tot vr	.17	190
VISITE KEN.	middag	ma tot vr	.17	187
VISITE FAM.	middag	za	.20	122
UIT ANDERS	middag	zo	.20	61
HOBBIES	avond	zo, di tot vr	.20	171
<i>Medium situaties</i>				
HOBBIES	avond	ma	.21	61
VISITE KEN.	middag	zo en za	.22	143
VISITE KEN.	ochtend	zo	.22	54
RELAXEN	avond	zo tot do, za	.22	247
ETEN	avond	zo tot za	.22	208
ANDERS	avond	zo, di, do, vr, za	.23	180
VISITE FAM.	ochtend	zo	.24	104
VISITE FAM.	avond	ma	.26	31
ORGANISATIE	avond	di	.26	19
LEZEN	avond	zo tot za	.27	222
ANDERS	avond	wo	.31	36
RELAXEN	avond	vr	.32	81
VISITE FAM.	middag	zo	.35	133
VISITE KEN.	avond	wo	.35	52
SOC. KONT.	avond	zo tot za	.38	180
CAFE/BAR	middag	ma	.38	13
MASSA MEDIA	avond	zo tot di, do	.40	461
MASSA MEDIA	avond	wo, vr, za	.46	425
PARTICIPATIE	avond	di, vr	.46	24
VISITE FAM.	avond	zo, di tot vr	.49	175
<i>Natte situaties</i>				
VISITE KEN.	avond	zo tot di, do, vr	.52	204
KANTINE	middag	zo, za	.54	35
CAFE/BAR	middag	do	.55	11
VISITE FAM.	avond	za	.55	78
CAFE/BAR	middag	zo, di, wo, vr, za	.64	61
KANTINE	avond	ma, di, do, vr	.65	26
VISITE KEN.	avond	za	.65	86
CAFE/BAR	middag	do	.67	12
CAFE/BAR	avond	zo tot di, do	.67	61
CAFE/BAR	avond	vr	.86	37
CAFE/BAR	avond	za	.87	55

Dit suggereert dat de verhoogde kans om bij bovenstaande activiteiten te drinken op vrijdag, samenhangt met de overgang van week naar weekend. Ook bij televisie-kijken blijkt de kans op drinkgedrag op vrijdag en zaterdagavond hoger te zijn dan op zondagavond en de andere avonden. Bij de mannen is dit eveneens zo voor de woensdagavond, wat door ervaringsdeskundigen wordt toegeschreven aan een hogere kans op drinken tijdens het kijken naar Europa-cup voetbal dat woensdagavond wordt uitgezonden. Dit is echter slechts een gissing.

Niet verwonderlijk is dat het bezoek aan openbare drinkgelegenheden (café, kantine) gekenmerkt wordt door een hoge kans op drinkgedrag. Dit is zowel 's avonds als 's middags het geval. Alleen het café-bezoek op maandagavond wijkt af door een lagere kans op drinkgedrag ($p = .38$). Geconcludeerd zou kunnen worden dat de activiteit weliswaar nat is (hogere kans op drankgebruik) maar het tijdstip niet. De enige andere activiteit waarbij een grote ($p > .50$) kans op drinkgedrag geconstateerd kon worden was visite en wel op zaterdagavond.

De vrouwen

Binnen de vrouwelijke populatie werden 34 drinksituaties 'ontdekt'. Dat is de helft van het aantal in de mannelijke populatie. Dit verschil zou voort kunnen komen uit een grotere overeenkomst in drinkgelegenheden op verschillende dagen waardoor meer gelegenheden beschouwd zijn als behorend tot een drinksituatie. Het zou evenwel ook teweeg worden gebracht een kleinere kans op drinkgedrag binnen bepaalde contexten waardoor deze binnen de vrouwelijk populatie niet als sociaal geaccepteerde drinkgelegenheden gedefinieerd zijn. Dit laatste blijkt vooral het geval. Over het algemeen is de kans op drinkgedrag binnen vergelijkbare situaties in de vrouwelijke populatie lager dan in de mannelijke populatie. Situaties, die bij de mannen wel en bij de vrouwen niet als acceptabele drinksituaties zijn gedefinieerd waren 's middags of 's avonds werk, 's avonds slaap, persoonlijke verzorging, vereniging of organisatie, 's middags en 's avonds kantinebezoek, 's middags uit anders en zondagochtend sociale contacten met huisgenoten, televisie-kijken, lezen of relaxen. Alleen 's avonds uit anders is een drinksituatie die bij de vrouwen wel maar bij de mannen niet werd ontdekt. De variaties in kans op drinkgedrag binnen de vrouwelijke populatie zijn vergelijkbaar met die bij de mannen. De voorkeur voor de avond als tijd om te drinken komt naar voren uit het feit dat er 's middags minder activiteiten zijn die drinksituaties kenmerken en dat bij die activiteiten, die zowel 's avonds als 's middags drinksituaties kenmerken de kans op drinkgedrag 's avonds duidelijk hoger is.

Ook in de vrouwelijke populatie worden indicaties voor weekend-drinken gevonden. De vrijdag- en de zaterdagavond onderscheiden zich van de andere avonden door een hogere kans op drinkgedrag bij café-bezoek, visite, uit anders, lezen, televisie-kijken en anders. Geen onderscheid werd gevonden voor relaxen, hobby's en eten. Onderscheid tussen de zondag en weekdagen werd gevonden voor de middag en wel bij de activiteiten eten (een hogere kans op drinkgedrag op zondag en zaterdag) en visite (een hogere kans op zondag). Drinksituaties die op zondagochtend vallen worden bij de vrouwen gekenmerkt door eten en visite. De ochtenden zoals hier gedefinieerd bestrijken de periode van 6 uur 's ochtends tot 2 uur 's middags. Drinken bij het eten op zondagochtend heeft betrekking op het "vroege" middagmaal.

Tabel 3.4.2

Drinksituaties, kans op drinkgedrag en aantal deelnemers bij de vrouwen.

aktiviteit ¹	periode	dag(en)	p ²	N
<i>Droge situaties</i>				
ETEN	ochtend	zo	.02	390
RELAXEN	middag	do	.04	142
HOBBY'S	middag	za	.06	105
VISITE KEN.	middag	vr	.06	81
MASSA MEDIA	middag	zo, vr, za	.06	311
LEZEN	middag	zo, di, vr	.07	200
SOC. KONT.	middag	za	.08	62
RELAXEN	middag	zo, di, wo, vr	.09	290
HUISHOUDEN	middag	di, wo, do, vr, za	.09	421
MASSA MEDIA	avond	di	.10	254
ETEN	middag	ma, di, wo, do, vr	.11	420
LEZEN	avond	zo tm do	.12	236
VISITE FAM.	middag	ma, vr, za	.12	196
ETEN	middag	zo, za	.13	417
VISITE FAM.	middag	zo	.13	143
VISITE KEN.	middag	zo, wo, do, za	.14	233
LEZEN	avond	vr, za	.15	127
VISITE FAM.	ochtend	zo	.16	110
HOBBY'S	avond	zo, ma, di, wo, vr, za	.18	222
RELAXEN	avond	zo tm za	.18	258
<i>Medium situaties</i>				
ETEN	avond	zo, ma, vr, za	.21	121
SOC. KONT.	avond	zo, ma, di, vr, za	.21	122
MASSA MEDIA	avond	vr, za	.22	342
VISITE FAM.	avond	zo, di, wo, do	.23	154
MASSA MEDIA	avond	zo, ma, wo, do	.23	395
ANDERS	avond	vr	.24	25
VISITE KEN.	avond	zo, ma, di, wo, do	.31	180
VISITE FAM.	avond	vr, za	.32	94
VISITE KEN.	avond	vr, za	.40	126
UIT ANDERS	avond	vr, za	.41	32
CAFE/BAR	avond	wo	.42	12
CAFE/BAR	middag	zo, do	.46	22
<i>Natte situaties</i>				
CAFE/BAR	avond	zo, di, do	.59	39
CAFE/BAR	avond	vr, za	.64	53

¹ voor uitgebreidere omschrijving van activiteiten zie bijlage 2.2² p = aantal drinkers (DN) per situatie/deelnemers (N) per situatie.

Verdeling van drankgebruik over lokaties

Op grond van het totale drankgebruik en het totaal aantal gerealiseerde drinkgelegenheden per activiteit kan een beeld worden gevormd over het belang van de lokatie voor de sociale drinkgewoonten. Drinksituaties gekenmerkt door activiteiten binnenshuis (waaronder visite) en activiteiten buitenshuis (het bezoek aan openbare drinkgelegenheden, werk en overigen) kunnen worden onderscheiden.

De mannen rapporteren in totaal 7113 consumpties, deze werden binnen 2798 drinkgelegenheden gerealiseerd. Visite als activiteit nam in totaal 1638 consumpties voor haar rekening, de overige activiteiten binnenshuis 3227 consumpties. Tezamen is dat 68% van het totale drankgebruik in de dagboekweek. Bij het bezoek aan openbare drinkgelegenheden werden 1393 consumpties gerapporteerd, daarvan 1125 bij café-bezoek. Dit is 20% van het totaal. De activiteit werk nam 181 consumpties ofwel 3% van het totale drankgebruik voor haar rekening. Bij de vrouwen speelt arbeid als kenmerkende activiteit voor drinksituaties geen rol van betekenis. Vrouwen dronken in de thuissituatie 1325 (53% van het totaal) en bij visite 695 alcoholische consumpties (27% van het totaal). In de huiselijke sfeer wordt dus 80% van de totale consumptie gerealiseerd. In de openbare drinkgelegenheden nog eens 12% ofwel 296 consumpties.

De activiteit waarbij het meest gedronken wordt in de huiselijke sfeer is zowel voor mannen als voor vrouwen televisie-kijken. Bij de vrouwen verdwijnt 18% (441 consumpties) en bij de mannen 20% (1441 consumpties) van de totale consumptie bij de buis door de kelen.

3.5 Drinkgewoonten en zwaarte van het drinkgedrag

In de voorafgaande paragrafen zijn de sociale drinkgewoonten in Nederland beschreven aan de hand van de kenmerken van drinksituaties. De kenmerken van deze situaties (dagsoort, tijdstip, en activiteit) reflecteren de regels omtrent drinkgedrag. Ze geven aan binnen welke situaties alcoholgebruik als een geaccepteerde vorm van gedrag mag worden beschouwd.

Het totale drankgebruik van een individu is de som van zijn of haar gebruik in alle mogelijke drinksituaties plus alle "abnormale" drankgebruik. Er bestaan grote verschillen tussen individuen in totaal drankgebruik. De vraag kan worden gesteld of zulke verschillen tussen drinkers in *alle* drinksituaties blijken dan wel in sommige situaties meer dan in anderen tot uiting komen. In deze paragraaf wordt onderzocht in hoeverre zware drinkers zich in drinksituaties anders gedragen dan lichte drinkers en in hoeverre mogelijke verschillen tussen drinkers variëren met de kans op drinkgedrag in drinksituaties.

3.5.1 De hypothesen

Twee concurrerende hypothesen kunnen worden geformuleerd.

De eerste hypothese stelt:

Verschillen in zwaarte van drankgebruik zijn uitsluitend kwantitatief van aard.

Deze hypothese voorspelt dat verschillen tussen categorieën drinkers gelijk gespreid zijn over alle drinksituaties.

De concurrerende hypothese stelt:

Verschillen in zwaarte van drankgebruik zijn kwalitatief van aard.

Deze hypothese stelt dat verschillen tussen categorieën drinkers binnen bepaalde situaties meer tot uitdrukking komen dan in andere.

3.5.2 Methoden

De zwaarte van het individuele drinkgedrag kan op verschillende manieren worden benaderd. Traditioneel wordt uitgegaan van de drinkfrequentie en de kwantiteit per keer (Cahalan et al, 1969 e.v.a.). Hier is de frequentie als indicator voor de zwaarte van het drinkgedrag gebruikt. Aan deze keuze lagen zowel praktische als theoretische overwegingen ten grondslag. Deze overwegingen worden uiteengezet in Bijlage 3.2. Er is niet zoals gebruikelijk uitgegaan van de gemiddelde frequentie over een langere periode (meestal het laatste 1/2 jaar), maar van de werkelijke frequentie tijdens de dagboekweek. De frequentie is geoperationaliseerd als het totaal aantal gerapporteerde drinkgelegenheden tijdens de dagboekweek. Bij de mannen die tijdens de dagboek week dronken varieert dit totaal van 1 tot 29 drinkgelegenheden. Een aantal van 29 gelegenheden per week komt neer op gemiddeld vier drinkgelegenheden per dag. Bij de vrouwelijke drinkers varieert de drinkfrequentie van 1 tot 17 drinkgelegenheden.

De drinkers zijn verdeeld in drie categorieën. De categorieën zijn zo gedefinieerd dat ze elk ongeveer evenveel drinkers bevatten.

In tabel 3.5.1. zijn de verschillende categorieën en daarbij horende waarden voor drinkfrequentie weergegeven.

Tabel 3.5.1

Indeling van drinkers naar drinkfrequentie tijdens de dagboekweek.

Categorie Drinkers	Mannen		Vrouwen	
	Frequentie	N	Frequentie	N
Lichte drinkers	1-4	128	1-2	90
Matige drinkers	5-9	142	3-6	92
Zware drinkers	10+	125	7+	93
Niet gedronken	0	98	0	148

De definitie van een categorie drinkers als "zwaar" of "matig" is dus relatief ten opzichte van de andere drinkers in deze studie. Ze is niet bedoeld om aan te geven hoe bepaalde drinkers zouden moeten worden benoemd, noch is ze bedoeld als een oordeel over een totaal acceptabel drankgebruik.

Ter toetsing van de boven geformuleerde hypothesen is het totale drankgebruik verdeeld in het drankgebruik binnen vier categorieën van drinksituaties. Deze categorieën van situaties zijn :

- 1) De categorie van situaties waarin het gebruikelijker is om te drinken dan om niet te drinken. In concreto de groep van drinksituaties waarin de kans op drinkgedrag groter dan .50 is. Deze zullen de natte situaties worden genoemd.
- 2) De categorie van drinksituaties waarin het minder gebruikelijk is om te drinken maar waarin de kans op drinkgedrag toch nog redelijk groot is ($.20 < p < .50$). Dergelijke situaties worden medium situaties genoemd.
- 3) De categorie van drinksituaties waarin een van de vijf deelnemers of minder alcohol gebruikt, maar waarin drinken kennelijk geen uitzonderlijk gedrag is ($p \leq .20$). Deze situaties worden droge situaties genoemd.
- 4) De categorie van drinksituaties die als 'abnormale' omstandigheden voor drinkgedrag gedefinieerd zijn.

Daar de drinksituaties voor mannen en vrouwen afzonderlijk zijn gedefinieerd, verschillen de situaties die tot elk van bovenstaande categorieën behoren voor mannen en vrouwen. In tabel 3.5.2. is het totale drankgebruik per categorie van situaties, uitgesplitst naar drinkfrequentie voor mannen en voor vrouwen, weergegeven.

Tabel 3.5.2

De totale consumptie (in drinkkwartieren) per categorie van drinkers naar type drinksituatie en geslacht.

	Type drinksituatie				
	Droog	Medium	Nat	Abnormaal	totaal
<i>Mannen</i>					
lichte drinkers	65	227	346	76	714
matige drinkers	291	976	642	262	2171
zware drinkers	927	1648	1036	583	4230
Totaal mannen	1283	2887	2024	921	7115
<i>vrouwen</i>					
lichte drinkers	35	89	41	52	217
matige drinkers	194	358	67	100	719
zware drinkers	596	567	112	338	1613
Totaal vrouwen	825	1014	220	490	2549

Ter toetsing van bovenstaande hypothesen is zowel de deelname aan drinksituaties als het gedrag binnen die situaties van de verschillende categorieën drinkers vergeleken. Daarbij zijn de volgende variabelen gebruikt: het aantal drinkers per categorie van drinksituaties, de drinkfrequentie van de drinkers binnen een categorie van drinksituaties, de kwantiteit per drinkgelegenheid van de drinkers binnen een categorie van drinksituaties en tenslotte het

gemiddelde aandeel van het drankgebruik binnen een bepaalde categorie drinksituaties in het totale drankgebruik (per drinker).

De kwantiteit per drinkgelegenheid is per drinker berekend als het quotiënt van de totale consumptie in de betreffende drinksituaties (uitgedrukt in drinkkwartieren) en de frequentie. Een drinkkwartier staat ongeveer gelijk aan een glas alcoholhoudende drank. De gemiddelde kwantiteit per drinkgelegenheid varieert van 1 tot 10,25 bij de mannen en van 1 tot 10,0 bij de vrouwen. Het aandeel van de consumptie in een categorie van drinksituaties in de totale consumptie is eveneens per drinker berekend en wel als de consumptie in drinkkwartieren in de betreffende categorie gedeeld door de totale consumptie.

Op grond van de eerste hypothese mag worden verwacht dat het aandeel in het totale drankgebruik van het alcoholgebruik in elk der categorieën van drinksituaties bij zware, matige en lichte drinkers even groot zal zijn. In elke categorie drinksituaties zal het aantal drinkende zware drinkers groter zijn dan het aantal lichte drinkers. Het verschil zal echter in alle categorieën van situaties gelijk zijn. Indien verschillen tussen de categorieën drinkers uitsluitend kwantitatief van aard zijn zal de kwantiteit per drinkgelegenheid binnen een categorie van situaties voor de zware drinkers groter zijn dan voor de lichte drinkers. Dit zal in alle drinksituaties in gelijke mate tot uiting komen. Tenslotte zal de drinkfrequentie binnen een groep van situaties variëren met de zwaarte van het drankgebruik. Zware drinkers drinken (per definitie) vaker dan lichte drinkers. Volgens de kwantiteitshypothese zal deze variatie binnen alle groepen van drinksituaties gelijk zijn.

3.5.3 Resultaten

Voor mannen en vrouwen afzonderlijk is in tabellen 3.5.3 en 3.5.4 voor lichte, matige en zware drinkers voor respectievelijk de droge, de medium, de natte en de abnormale drinksituaties het aantal drinkende deelnemers, hun gemiddelde scores voor kwantiteit per drinkgelegenheid en frequentie en het aandeel van die categorie van drinksituaties in het totale drankgebruik, weergegeven. De resultaten van de analyses binnen de mannelijke en de vrouwelijke populatie zullen achtereenvolgens worden besproken.

De mannen

Van de mannen dronken er tijdens de dagboekweek 395 tenminste één alcoholische consumptie. Van de drinkers realiseerde 57% een of meer 'abnormale drinkgelegenheden'. Eenzelfde percentage realiseerde tenminste een drinkgelegenheid binnen de droge situaties terwijl in de medium situaties 85% en in de natte situaties 61% van de drinkers een of meer drinkgelegenheden realiseerde. In alle typen situaties is het percentage zware drinkers dat drinkgelegenheden realiseerde hoger dan het percentage lichte of matige drinkers. De verschillen tussen de categorieën drinkers nemen af met de natheid van de drinksituaties. Het aandeel van de alcohol gedronken in 'abnormale drinkgelegenheden' in de totale consumptie was in alle categorieën drinkers gelijk. Hetzelfde geldt voor het aandeel in de totale consumptie van de consumptie binnen medium situaties. Het aandeel in de totale consumptie van de consumptie binnen natte situaties neemt af met de drinkfrequentie terwijl dat van de consumptie in droge situaties met de drinkfrequentie toeneemt. De categorieën drinkers zijn verdeeld op basis van totale drinkfrequentie. In alle situaties behalve de natte, varieert de frequentie significant met deze totale drinkfrequentie. Ook het gemiddeld aantal drinkgelegenheden gerealiseerd in natte situaties, is binnen de categorie zware drinkers het hoogst. Het verschil met de lichte en medium drinkers is echter niet significant. De kwantiteit

per keer binnen de verschillende typen drinksituaties varieert in geen enkel geval significant met de totale drinkfrequentie. Ook deze is echter binnen de categorie zware drinkers steeds het hoogst.

Tabel 3.5.3

Kengetallen van de categorieën drinkers per type drinksituaties, mannen.

	Lichte	Categorie drinkers		Allen	
		Matige	Zware		
<i>Abnormale situaties</i>					
Percentage drinkers	29	58	84	57	**
Kwantiteit per gel.	1.66	1.80	1.89	1.82	ns
Frequentie	1.14	1.30	1.66	1.44	**
Aandeel in totaal	13	14	14	13	ns
<i>Droge situaties</i>					
Percentage drinkers	30	75	88	57	**
Kwantiteit per gel.	1.63	1.49	1.80	1.64	ns
Frequentie	1.03	1.08	1.32	1.18	**
Aandeel in totaal	12	16	22	18	**
<i>Medium situaties</i>					
Percentage drinkers	63	94	97	85	**
Kwantiteit per gel.	1.85	2.04	2.34	2.10	ns
Frequentie	1.10	1.42	1.58	1.40	**
Aandeel in totaal	40	47	44	41	ns
<i>Natte situaties</i>					
Percentage drinkers	50	61	72	61	ns
Kwantiteit per gel.	3.60	3.68	3.99	3.78	ns
Frequentie	1.11	1.14	1.26	1.18	ns
Aandeel in totaal	35	23	21	21	**
Aantal drinkers (N)	128	142	125	395	

** significant $p < 0.01$

ns niet significant

De vrouwen

De patronen in scores in de vrouwelijke populatie zijn in grote lijnen vergelijkbaar met die gevonden in de mannelijke populatie. Van de vrouwelijke drinkers ($n=275$) realiseerde 56% een of meer 'abnormale' drinkgelegenheden. In droge en medium situaties werden respectievelijk door 68% en 77% van de drinkende vrouwen drinkgelegenheden gerealiseerd. Bij de vrouwen waren er slechts twee drinksituaties waarin de kans op drinkgedrag .50 of hoger was. Het aantal vrouwen dat in natte situaties drinkgelegenheden realiseerde was dan ook

gering, (17%). Er waren relatief meer zware dan lichte drinkers die binnen natte drinksituaties

Tabel 3.5.4

Kengetallen van de categorieën drinkers per type drinksituaties, vrouwen.

	Categorie drinkers				
	Lichte	Matige	Zware	Allen	
<i>Abnormale situaties</i>					
Percentage drinkers	36	48	89	56	**
Kwantiteit per gel.	1.44	1.56	1.41	1.46	ns
Frequentie	1.13	1.48	3.03	2.19	**
Aandeel in totaal	28	15	21	21	**
<i>Droge situaties</i>					
Percentage drinkers	29	77	98	68	**
Kwantiteit per gel.	1.25	1.38	1.41	1.38	ns
Frequentie	1.00	1.19	1.34	1.24	**
Aandeel in totaal	21	34	38	31	**
<i>Medium situaties</i>					
Percentage drinkers	50	86	95	77	**
Kwantiteit per gel.	1.69	1.99	1.85	1.87	ns
Frequentie	1.07	1.19	1.46	1.28	**
Aandeel in totaal	42	45	35	41	ns
<i>Natte situaties</i>					
Percentage drinkers	10	20	23	17	ns
Kwantiteit per gel.	3.81	3.14	3.17	3.27	ns
Frequentie	1.00	1.06	1.21	1.12	ns
Aandeel in totaal	8	7	5	7	ns
Totaal					
Aantal drinkers (N)	90	92	93	275	

** significant $p < 0.01$

ns niet significant

drinkgelegenheden realiseerden (23% versus 10%). Door de kleine aantallen is dit verschil niet significant. Ook in de 'abnormale', de droge en de medium situaties is het aantal zware drinkers relatief het hoogst. De verschillen tussen zware, matige en lichte drinkers zijn ook bij de vrouwen het grootst in de 'abnormale' en de droge situaties.

Ook het aandeel in de totale consumptie van de consumptie in natte situaties varieert niet significant met de drinkfrequentie. Het neemt af met de zwaarte van het drankgebruik. Het aandeel in het totaal van de consumptie in 'abnormale' situaties is het hoogst bij de lichte drinkers. Het aandeel in het totaal van de consumptie in droge situaties is daarentegen het hoogst binnen de categorie zware drinkers.

De gemiddelde frequentie binnen de verschillende typen drinksituaties, met uitzondering van de natte situaties, varieert significant met de zwaarte van het drankgebruik. Ze is het hoogst binnen de categorie zware drinkers. De kwantiteit per keer varieert in geen der typen drinksituaties significant met de zwaarte van het drankgebruik. Opvallend is dat de kwantiteit per keer binnen natte situaties bij de lichte drinkers hoger is dan bij de matige en zware drinkers.

3.6 Conclusies en discussie

In dit hoofdstuk is het drinkgedrag in Nederland beschreven en is nagegaan of er naar gelang consumptieniveau verschillen zijn in de verdeling van de consumptie over de te onderscheiden drinksituaties en/of de consumptie in die situaties.

In hoofdstuk 1 is drinkgedrag beschreven als een handeling. Er is gesteld dat onder andere temporele aspecten van situaties en de primaire activiteit bepalend zijn voor de beoordeling van de mate van gepastheid van drinkgedrag in die situaties. Verder is gesteld dat alleen dat drinkgedrag dat met een zekere regelmaat in het dagelijks leven voorkomt als een sociale gewoonte mag worden beschouwd. Aangenomen is dat de beoordeling van de gepastheid van drinkgedrag als sociale gewoonte samenhangt met de mate waarin drinkgedrag zich in een gegeven situatie voordoet. De sociale drinkgewoonten in Nederland zijn beschreven aan de hand van de kenmerken van drinksituaties en de kans op drinkgedrag in die situaties. Drinksituaties zijn omstandigheden waarbinnen alcoholgebruik op grond van frequentie van voorkomen als 'normaal' gedrag mag worden beschouwd.

Uit de vergelijking van kenmerken van drinksituaties met resultaten van eerder onderzoek naar sociale drinkgewoonten in Nederland (Gadourek, 1958; Sijlbing, 1978; Schippers, 1981; Knibbe, 1984) kunnen geen veranderingen in deze sociale drinkgewoonten worden geconstateerd. De verschillen in gehanteerde onderzoeksmethoden zijn te groot om specifieke conclusies ten aanzien van eventuele veranderingen te trekken. In Nederland bestaat nog steeds een grotere voorkeur om te drinken op weekend-dagen dan op weekdagen en voor avonden dan voor ochtenden of middagen. 's Ochtends drinken kan alleen op zondag als 'normaal' gedrag worden beschouwd. De grotere voorkeur om te drinken in het weekend en de avonduren komt zeer uitdrukkelijk tot uiting in de verdeling over de gehele week van het aantal drinkers per uur. 's Avonds zijn er hogere pieken dan 's middags en de pieken in het aantal drinkers per uur zijn op weekend-dagen hoger dan op weekdagen. De voorkeur voor het weekend en de avond blijkt ook uit het relatief grotere aantal verschillende activiteiten dat op die tijden drinksituaties kenmerkt.

De grotere aantallen activiteiten kenmerkend voor drinksituaties op weekend-dagen en de, vergeleken met weekdagen, hogere kans op drinkgedrag in die situaties kunnen als aanwijzingen voor weekend-dinken worden betiteld. Opmerkelijk is dat de zondagavond, in tegenstelling tot de vrijdagavond, zich wat betreft de kans op drinkgedrag binnen drinksituaties niet onderscheidt van de avonden van weekdagen. Dit laatste komt overeen met gegevens over alcoholgebruik en tijd uit respectievelijk een Scandinavische (Simpura, 1987) en een Amerikaanse studie (Arfken, 1988). Zondagavond behoort, als omstandigheid voor drinkgedrag niet tot het weekend.

Het ligt voor de hand om te veronderstellen dat temporele variaties in het drinkgedrag worden gedetermineerd door temporele variaties in tijdbesteding. Het patroon in drinkgedrag volgt dat van de deelname aan vrije-tijd activiteiten (Knulst en Schoonderwoerd, 1983). Echter, ook de kans op drinkgedrag varieert op dezelfde wijze met de dag van de week en de tijd van de dag.

De kans op drinkgedrag is berekend voor de deelnemers aan drinksituaties en is dus niet afhankelijk van de tijdbesteding. Het is zeer duidelijk dat temporele kenmerken van situaties mede bepalend zijn voor de beoordeling van de gepastheid van drinkgedrag in die situaties.

Ook activiteiten hangen samen met de kans op drinkgedrag in drinksituaties. Activiteiten die drinksituaties kenmerken zijn ondermeer bezoek aan openbare drinkgelegenheden (café, kantine), sociale contacten (met huisgenoten, vrienden, kennissen of familie) en passieve ontspanning (televisie kijken, lezen of relaxen). Maar ook hobby's, karweitjes, eten, werk en zelfs slaap en persoonlijke behoeften zijn categorieën van activiteiten die drinksituaties kenmerken. Het meeste drinkgedrag vindt plaats in de huiselijke sfeer. De activiteit waarbij absoluut gezien het meest wordt gedronken is televisie-kijken. Drinksituaties waarin de kans op drinkgedrag het hoogst is worden gekenmerkt door de activiteiten café-bezoek en visite.

Drinksituaties zijn gedefinieerd op grond van de kenmerken van drinkgelegenheden. Drinkgelegenheden zijn daadwerkelijk gerealiseerde drinkgedrag. Er is een aantal empirische criteria gehanteerd ter bepaling van de 'normaliteit' van drinkgelegenheden. Dit waren minimale criteria. Een drinkgelegenheid is uitzonderlijk beschouwd wanneer minder dan één procent van de populatie zo'n drinkgelegenheid realiseert. Vanwege de gehanteerde definitie is de mate waarin een gelegenheid zich in het dagelijks leven voordoet een factor die mede bepaalt of een gelegenheid als 'normaal' kan worden gedefinieerd. Gelegenheden die veel voorkomen, waaraan dus veel mensen deelnemen, zullen eerder als normale drinkgelegenheden gedefinieerd worden dan gelegenheden waaraan minder mensen deelnemen. Bij een gelijke kans op drinkgedrag zal de grens om een gelegenheid als 'normaal' te definiëren namelijk eerder worden overschreden. Door deze procedure zijn enkele gelegenheden gekenmerkt door veel voorkomende activiteiten waarbij niet of nauwelijks wordt gedronken toch als gedrag in drinksituaties gedefinieerd. Dit zijn de situaties gekenmerkt door de activiteiten slaap en persoonlijke verzorging. In deze situaties is de kans op drinkgedrag dan ook laag ($p = .02 - .03$). Ze mogen zeker niet als realisaties van de sociale drinkgewoonten in Nederland worden beschouwd.

De kenmerken van 'normale' drinkgelegenheden zijn gebruikt om drinksituaties te definiëren. Twee drinkgelegenheden zijn als plaatsvindend in eenzelfde ideaal-typische drinksituatie beschouwd wanneer ze niet verschillen in definiërende activiteit, periode van de dag en kans op drinkgedrag.

Er is verondersteld dat verschillen in de kans op drinkgedrag verschillen in de perceptie van de gepastheid van drinkgedrag in situaties reflecteren. Hoe groot verschillen in kans moeten zijn om verschillen in perceptie te mogen veronderstellen kan op theoretische gronden niet worden bepaald. De definitie van drinksituaties die hier is gehanteerd resulteert in een groot aantal drinksituaties. Vergelijkbare drinksituaties zoals bijvoorbeeld visite aan familie op de middagen van wekdagen of visite aan vrienden of kennissen op dezelfde tijdstippen verschillen niet of nauwelijks in de kans op drinkgedrag (beiden $p = .17$). Er zijn ook situaties die worden gekenmerkt door eenzelfde periode en activiteit waartussen de (significante) verschillen in kans zeer klein zijn (bijv. massa-media op maandag tot en met zaterdag middag en massa-media op zondagmiddag). Bij beschouwing achteraf zou kunnen worden geconcludeerd dat dergelijke situaties wellicht tot dezelfde ideaal-typische drinksituatie moeten worden gerekend.

Zowel ten aanzien van de criteria voor normaliteit als ten aanzien van de criteria om gelegenheden tot dezelfde situatie te rekenen is hier het uitgangspunt gehanteerd dat de mogelijke vertekening in resultaten kleiner en het informatiegehalte groter zal zijn wanneer er 'ten onrechte' situaties als sociale drinkgewoonten worden aangemerkt of van elkaar worden onderscheiden dan wanneer er 'ten onrechte' situaties worden uitgesloten cq. als gelijksoortig worden beschouwd.

Het aantal drinksituaties is binnen de mannelijke populatie groter dan in de vrouwelijke populatie. In vergelijkbare situaties is de kans op drinkgedrag bij mannen ook hoger dan bij vrouwen. Enerzijds kunnen deze bevindingen geïnterpreteerd worden als algemene sexegerelateerde verschillen in de perceptie van de gepastheid van drinkgedrag. Anderzijds kunnen ze voor een deel verklaard worden uit het hogere aantal vrouwen dat tijdens de dagboekweek niet heeft gedronken. Omdat zowel 'normaliteit' van drinkgelegenheden als kans op drinkgedrag in drinksituaties zijn berekend voor de gehele populatie cq. alle deelnemers aan situaties zal een hoger aantal niet-drinkers resulteren in minder 'normale' drinkgelegenheden en lagere kansen op drinkgedrag in drinksituaties. Dit is het gevolg van de gehanteerde definities maar is wel in overeenstemming met de aanname betreffende de gepastheid van sociale gewoonten. Ook verschillen in het aantal mensen dat niet drinkt reflecteren verschillen in de beoordeling van de gepastheid van drinkgedrag.

De veronderstellingen over de wijze waarop regels en verwachtingen waargenomen worden en hoe deze perceptie tot uiting komt in het objectief waarneembare gedrag zijn weliswaar aannemelijk maar kunnen alleen worden getoetst door ook daadwerkelijk de perceptie van situaties door sociale actoren te onderzoeken. De situaties zoals hier gedefinieerd zouden aan sociale actoren ter beoordeling en rangschikking naar de mate waarin drinkgedrag gepast wordt geacht kunnen worden voorgelegd. Verwacht wordt dat resultaten van een dergelijk onderzoek de hier gepresenteerde resultaten zullen bevestigen.

Op basis van de kans op drinkgedrag zijn de drinksituaties verdeeld in drie categorieën: droge, medium en natte situaties. Een vierde categorie wordt gevormd door alle drinkgedrag dat niet in drinksituaties is gerealiseerd, het 'abnormale' drinkgedrag.

Betreffende de aard van verschillen in drinkgedrag tussen drinkers zijn twee hypothesen geformuleerd, de kwantiteitshypothese en de kwaliteitshypothese.

Deze hypothesen werden onderzocht door binnen elk van de vier categorieën van drinksituaties het drinkgedrag van, op basis van drinkfrequentie gedefinieerde, zware, matige en lichte drinkers te vergelijken.

Verschillen tussen zware, matige en lichte drinkers blijken zowel kwantitatief als kwalitatief van aard te zijn.

Kwantitatieve verschillen blijken uit het resultaat dat zware drinkers in dezelfde drinksituaties vaker en meer drinken dan lichte drinkers. Kwalitatieve verschillen blijken hieruit dat zware drinkers eveneens in meer situaties drinken. De verschillen in drinkgedrag tussen lichte en zware drinkers zijn het meest uitgesproken binnen situaties waarin de kans op drinkgedrag relatief laag is. Dit suggereert dat intensivering van het drinkgedrag op individueel niveau, het resultaat is van een uitbreiding van het aantal verschillende situaties waarin een drinker alcoholgebruik als passend gedrag beschouwt. Naast de 'natte' situaties voegen zware drinkers 'minder gebruikelijke' drinksituaties toe aan hun repertoire van mogelijke drinksituaties.

Indien deze veronderstelling juist zou zijn biedt ze mogelijkheden om screeningsinstrumenten voor zwaar drinken (probleemdrinken) te ontwikkelen waarin geen bedreigende vragen voorkomen. Door mensen te laten aangeven of ze 'weleens' drinken in een aantal gespecificeerde drinksituaties kunnen degenen die in de minder gebruikelijke situaties drinken als mogelijke risicogroep worden opgespoord.

Uit de beschrijving van de drinksituaties en de verschillen tussen lichte, matige en zware drinkers kan worden afgeleid welke plaats alcoholgebruik in het dagelijks leven heeft en kunnen aanwijzingen omtrent het proces van intensivering van drinkgedrag worden afgeleid.

Enerzijds is drinkgedrag duidelijk verbonden met bepaalde tijdstippen en activiteiten. Anderzijds mag worden geconcludeerd dat drinkgedrag in Nederland alomtegenwoordig is. Er zijn geen activiteiten waarbij helemaal niet gedronken wordt en in een doorsnee week drinkt meer dan de helft van alle drinkers (380 van de 670) tenminste één keer in een drinkgelegenheid waarin het ongebruikelijk is om te drinken. Hoewel duidelijk is in welke situaties drinkgedrag 'normaal' is, blijkt de 'abnormaliteit' van drinkgedrag buiten drinksituaties geen absolute barrière om drinken te voorkomen. Drinken in droge of abnormale situaties komt weliswaar meer voor onder zware drinkers, maar blijkt binnen alle categorieën drinkers geen ongewone zaak te zijn. Samen met het gegeven dat het gedrag in drinksituaties, de kwantiteit per keer, niet duidelijk verschilt tussen de categorieën drinkers betekent dit dat intensivering van drinkgedrag vrijwel onopgemerkt kan plaatsvinden.

Hoofdstuk 4

Rollen en drinkgedrag: vragen, hypothesen en methoden

4.1 Inleiding

In het voorafgaande hoofdstuk is beschreven binnen welke situaties drankgebruik als een geaccepteerde vorm van gedrag mag worden beschouwd. Deze situaties zijn drinksituaties genoemd in de betekenis van situaties waarin er sociaal gezien geen barrières ten aanzien van drankgebruik bestaan. De analyses in dit hoofdstuk zijn beperkt tot het sociaal geaccepteerde drankgebruik. Dat wil zeggen dat het drinkgedrag onder 'niet-normale' omstandigheden buiten beschouwing wordt gelaten.

In het vorige hoofdstuk was de situatie analyse-eenheid, in dit hoofdstuk is de respondent analyse-eenheid. In de totstandkoming van drinkgedrag kunnen twee fases, namelijk de gelegenheid om te drinken en de realisatie van drinkgedrag, worden onderscheiden. Deze fases zullen in paragraaf 4.1.1 nader worden beschreven. Er wordt verondersteld dat positie- en statusrollen het drinkgedrag van sociale actoren kunnen beïnvloeden. Op basis van literatuur over alcoholonderzoek en tijdbesteding zal worden aangegeven hoe rollen in de verschillende fases van invloed kunnen zijn. Vragen en veronderstellingen worden geformuleerd (paragraaf 4.2) en de wijze waarop deze zijn onderzocht wordt beschreven (paragraaf 4.3). In hoofdstukken 5 en 6 tenslotte, worden de resultaten van de analyses gepresenteerd.

4.1.1 Een algemeen model

Verklaringen van verschillen in drinkgedrag tussen sociale actoren kunnen zich op één of op beide fases in de totstandkoming van drinkgedrag richten. Binnen de eerste fase worden verschillen in consumptie verklaard uit verschillen in de gelegenheid tot drankgebruik (*structurele verklaringen*). Centraal in deze structurele verklaringen staat de relatie tussen gelegenheid en consumptie. Binnen de tweede fase worden verschillen in consumptie verklaard uit verschillen in de mate waarin de gelegenheid om te drinken daadwerkelijk wordt benut (*realisatie verklaringen*), de intensiteit van het drankgebruik. Deze twee type verklaringen sluiten elkaar niet uit, ze vullen elkaar eerder aan.

De centrale variabelen in de beschrijving van het drinkgedrag zijn *de gelegenheid tot drankgebruik* en *de daadwerkelijke consumptie*. In een model ter verklaring van verschillen tussen personen in alcoholconsumptie in drinksituaties kunnen verschillende categorieën factoren worden onderscheiden:

1. Factoren die samenhangen met de gelegenheid tot drankgebruik.
2. Factoren die de relatie tussen de gelegenheid en de consumptie beïnvloeden.

In dit model is de gelegenheid om te drinken een centrale variabele. Deze gelegenheid wordt geoperationaliseerd (zie ook paragraaf 4.3.2) als de tijd die in drinksituaties wordt doorgebracht.

In dit hoofdstuk worden de relaties tussen de positie- en statusrollen die mensen bekleden en de gelegenheid om te drinken alsmede de relaties tussen rollen, gelegenheid en daadwerkelijke consumptie onderzocht. Er zijn voldoende redenen om samenhangen tussen rollen en de gelegenheid tot drankgebruik te mogen veronderstellen.

Hoeveel tijd men doorbrengt in een bepaalde situatie wordt mede bepaald door de positierollen die men vervult. Positierollen stellen mogelijk grenzen aan de mate waarin en de tijden waarop men in drinksituaties kan verkeren. In hoofdstuk 3 bleek namelijk dat bijna alle drinksituaties vrije-tijdssituaties zijn. Uitzonderingen hierop vormen de situaties gekenmerkt door de activiteiten Eten, Slapen, Persoonlijke verzorging, Werk en Huishoudelijk Werk. Al deze situaties worden gekenmerkt door een erg lage kans op drankgebruik. Bij de activiteiten die deze situaties kenmerken wordt door mannen ongeveer 11% en door vrouwen 15% van het totale drankgebruik gerealiseerd. Positierollen brengen per definitie verplichtingen met zich mee. Het vervullen van deze verplichtingen kost tijd en is meestal ook nog eens gebonden aan bepaalde uren van de dag. Het duidelijkste voorbeeld hiervan wordt gevormd door de positierollen in verband met betaald werk. Niet alleen het aantal uren per week ligt vast, ook de tijden waarop de verplichtingen verbonden aan de rol als werkende kunnen worden vervuld zijn gefixeerd. Daarmee bepaalt deze rol de structuur van het dagelijks leven. Maar ook minder stringente positierollen als die van Scholier of Student dan wel als Huisvrouw geven een bepaalde structuur aan het dagelijks leven. Ze eisen een tijdsinvestering in bepaalde vastgestelde activiteiten en zijn vaak gebonden aan vaste tijden. Daarom kan worden gesteld dat positierollen het dagelijks leven structureren. Aldus bepalen positierollen de mogelijke expositie aan drinksituaties. Alle tijd die niet in het kader van positierollen wordt besteed kan in theorie in drinksituaties worden doorgebracht.

Binnen de grenzen vastgesteld door positierollen, zullen er nog variaties zijn in de tijd die daadwerkelijk in drinksituaties wordt doorgebracht. Dit zijn dan variaties in de vrije-

tijdsbesteding. Er mag worden aangenomen dat de in statusrollen besloten algemene gedragsoriëntatie van invloed is op de mate waarin men zijn vrije tijd besteedt in drinksituaties. Volgens bovenstaande redeneringen zal een gebrek aan structurerende positierollen leiden tot een hogere alcoholconsumptie doordat er een grotere gelegenheid tot drankgebruik ontstaat. In navolging van Philipsen (1976) geeft Knibbe (1984) aan waarom bij een gebrek aan structurerende positierollen ook de kans op realisatie van drinkgedrag groter is. De verklaring voor verschillen in realisatie die Knibbe geeft, is dat mensen met weinig structurerende positierollen mogelijk geneigd zijn om (onder andere) situatierollen waarin drank wordt gebruikt, te intensiveren om daarmee een tekort aan structuur in het dagelijks leven te compenseren (Knibbe, 1984).

Van statusrollen mag ook worden verwacht dat ze samenhangen met de mate waarin bij een gegeven gelegenheid daadwerkelijk wordt gedronken. Uit de resultaten van hoofdstuk 3 komt bijvoorbeeld al naar voren dat geslacht een belangrijke bepalende factor is voor de intensiteit waarmee van drinksituaties gebruik wordt gemaakt.

In de nu volgende paragraaf zal allereerst worden beschreven welke relaties tussen status- en positierollen en de gelegenheid tot en realisatie van drankgebruik op grond van de literatuur mogen worden verwacht. Er zal worden geëvalueerd in hoeverre er steun te vinden is voor het algemene model dat in deze inleiding is beschreven. Daarna wordt een aantal van de veronderstellingen die in dit model besloten liggen expliciet gemaakt. In paragraaf 4.3 wordt vervolgens beschreven hoe deze veronderstellingen zijn onderzocht.

4.1.2 Rollen en drinkgedrag

Verschillen in totale consumptie binnen het geheel van drinksituaties kunnen volledig worden verklaard door verschillen in de gelegenheid om te drinken en verschillen in de mate waarin bij een bepaalde gelegenheid drinkgedrag wordt gerealiseerd. De gelegenheid tot drankgebruik is omschreven als de duur van het verkeren in drinksituaties. In de vorige paragraaf is een aantal factoren beschreven welke mogelijk met deze gelegenheid tot drankgebruik samenhangen. In deze paragraaf zullen factoren worden onderzocht die met de mate van realisatie van drankgebruik of de gelegenheid tot drankgebruik samenhangen. Hier zal worden uitgegaan van de positie- en statusrollen die mensen vervullen.

Statusrollen waarvan herhaaldelijk is aangetoond dat ze met alcoholconsumptie samenhangen zijn geslacht, leeftijd, sociale klasse, religie en etnische groepering (Knibbe, 1984, Middleton Fillmore, 1987). Statusrollen bieden een algemene gedragsoriëntatie, ook ten aanzien van alcoholgebruik. Uit de resultaten van hoofdstuk 3 blijkt dat de statusrol geslacht sterk samenhangt met de mate waarin binnen drinksituaties drinkgedrag wordt gerealiseerd. Ook van andere statusrollen mag worden verwacht dat ze alcoholconsumptie beïnvloeden via de mate waarin alcoholgebruik in drinksituaties wordt gerealiseerd.

Sijlbing (1978) noemt als structurele samenhangen tussen statusrollen en alcohol consumptie dat mannen meer drinken dan vrouwen, dat de hogere klassen vaker maar matiger drinken dan de lagere klassen en dat protestanten minder drinken dan degenen zonder religie of rooms-katholieken. De dagelijkse drinkers komen met name voor bij mensen van middelbare leeftijd terwijl het periodiek veel drinken onder de jongeren het meest voorkomt. Deze resultaten komen overeen met de relaties tussen deze rollen en alcoholgebruik die Gadourek (1963) constateerde en met die welke Knibbe (1984) rapporteert.

Met betrekking tot het ontbreken van structurerende positierollen veronderstelt Knibbe (Knibbe

et al., 1987) dat dit niet alleen tot een grotere gelegenheid tot drankgebruik leidt maar ook tot een intensivering van situaties waarin alcohol wordt gebruikt. Knibbe toetst deze veronderstelling door het aantal zware drinkers binnen groepen met een verschillend aantal structurerende positierollen te vergelijken. Hij constateert dat een gebrek aan structuur samengaat met een relatief groot aantal zware drinkers, maar ook met een relatief groot aantal lichte drinkers.

De omstandigheden waarin het drankgebruik wordt gerealiseerd, worden door Knibbe niet onderzocht. Ook kan Knibbe niet aangeven of de hogere consumptie een gevolg is van een grotere gelegenheid tot drankgebruik of van een intensievere benutting van drinksituaties. In het algemeen wordt in alcoholonderzoek geen onderscheid gemaakt tussen de gelegenheid om te drinken en de mate waarin hiervan gebruik wordt gemaakt om drankgebruik te realiseren. Er wordt weliswaar onderzocht of het gebruik van alcoholhoudende dranken van verschillende groepen verschilt, de omstandigheden waarin dat gebruik plaatsvindt worden in zulk onderzoek echter niet of nauwelijks betrokken. Er kunnen dan ook meestal geen conclusies worden getrokken over de vraag in hoeverre verschillen in drankgebruik voortkomen uit verschillen in de gelegenheid tot drankgebruik of uit verschillen in de realisatie van drankgebruik. Uit de alcoholliteratuur kan echter wel worden afgeleid welke relaties tussen realisatie en rollen zouden kunnen worden verwacht.

Een van de meest onderzochte relaties tussen alcoholgebruik en positierollen betreft die met werk of werkloosheid. Op grond van de verbanden tussen werkloosheid en psychisch welbevinden of lichamelijke gezondheid (McKenna en McEwan, 1987; Haworth and Evans, 1987) worden over het algemeen verbanden tussen werkloosheid en drankgebruik verondersteld (Winton et al. 1986). Een algemene aanname is dat werklozen een hogere alcoholconsumptie zouden hebben dan werkenden.

Winton et al. (1987) presenteren een overzicht van verwachtingen over de relatie tussen werkloosheid en drankgebruik. Ze onderscheiden twee algemene hypothesen die een hogere alcoholconsumptie van werklozen veronderstellen.

De eerste hypothese ('stress'-hypothese) stelt dat werklozen ten gevolge van de spanningen die met werkloosheid gepaard gaan tot een hoger drankgebruik zouden komen. De tweede hypothese ('leisure-time' hypothese) stelt dat de wijze waarop werklozen hun tijd gebruiken tot een hogere consumptie kan leiden. Werklozen besteden meer tijd aan alle soorten activiteiten (behalve werk-gerelateerde) dus ook aan 'recreational activities'. Degenen met 'natte' hobby's (darts, pool-biljart e.d) zouden daarom extra risico lopen op verhoogd drankgebruik.

Hoewel deze hypothesen geformuleerd zijn met het oog op werkloosheid kunnen ze ook op positierollen in het algemeen van toepassing worden geacht.

De twee hypothesen komen sterk overeen met de twee fasen in de verklaring van verschillen in drankgebruik. De 'leisure-time' hypothesen betreffen de gelegenheid om te drinken, de 'stress' hypothesen de mate waarin drankgebruik wordt gerealiseerd.

Winton et al. (1986) kunnen in de literatuur geen empirische steun voor deze hypothesen vinden. Zij wijten dit ondermeer aan de meestal gehanteerde onderzoeksmethoden (met name aan het gebrek aan longitudinaal onderzoek). Uiteindelijk concluderen zij dan ook dat 'there is no adequate evidence for either of these hypotheses'. Ook Crawford et al. (1987) concluderen op grond van een literatuuroverzicht met betrekking tot empirisch onderzoek naar verbanden tussen werkloosheid en alcoholgebruik dat er geen eenduidige relatie kan worden gevonden. Letterlijk, en ietwat cynisch, concluderen zij: 'unemployment either affects alcohol-use or it does not'. Uit eigen onderzoek concluderen zij dat er weliswaar géén verschillen in totale consumptie

zijn tussen werkenden en werklozen maar dat werklozen wel significant meer drinken tijdens hun zwaarste drinkdag, meer tijd besteden in drinkgelegenheden (zij blijven dus langer in de drinksituaties) en een hoger drinktempo (aantal glazen per uur) hebben wanneer ze drinken. Een van de conclusies die Crawford et al. (1987) trekken is dat de wijze waarop alcoholgebruik wordt gemeten van invloed kan zijn op de relaties die worden gevonden. Dit blijkt ook uit een onderzoek van van der Horst (1988). Hij constateert geen verschil in het percentage drinkers onder de werkenden en dat onder werklozen. Wel is de gemiddelde consumptie per week van werkenden significant lager dan die van werklozen (13,4 glazen versus 18,4 glazen). In vergelijking met arbeidsongeschikten drinken werkenden gemiddeld niet meer. Het aantal drinkers is daarentegen wel hoger onder de werkenden dan onder de arbeidsongeschikten. Bovenstaande onderzoeken en de onderzoeken waarop deze hun vooronderstellingen baseren betreffen allen werkende en werkloze mannen.

De gepostuleerde (positieve) relaties van drankgebruik met werkloosheid gaan uit van een verlies van betekenisvolle bezigheden in het dagelijks leven bij het ontbreken van een betaalde baan. De structurerende rol van werkende ontbreekt. Er kan aangenomen worden dat zulke structurerende effecten niet exclusief voor de rol van werkende zijn. Het ontbreken van andere structurerende, zingevende rollen zal vergelijkbare effecten hebben (Knibbe et al., 1987). Het ontbreken van de partnerrol of de rol van verzorger/opvoeder kan daarmee ook als een risicofactor voor alcoholgebruik worden gezien.

Ook bij vrouwen mogen relaties tussen de positierollen en drinkgedrag worden verondersteld. Terwijl in het algemeen wordt verondersteld dat werkloze mannen meer drinken dan werkende mannen wordt bij vrouwen soms van het tegenovergestelde uitgegaan. 'In entering the labour market women acquire a greater economic independence and probably develop a different life style, with greater participation in public life compared to that of the traditional role of the housewife. This implies that women in employment should have a higher consumption of alcohol' (Shaw, 1980). Als indirect effect van hun positie zouden werkende vrouwen dus een grotere gelegenheid tot drankgebruik hebben dan vrouwen die niet werken en mede daardoor meer drinken. Ook vrouwen die in meer 'mannelijke' beroepen werkzaam zijn drinken meer, doordat ze een meer mannelijke gedragsoriëntatie ten aanzien van alcoholgebruik ontwikkelen (Crawford et al., 1987).

Een toegenomen gelegenheid tot drankgebruik is een van de redenen die Hammer en Vaglum (1989) noemen ter verklaring van de stijging in de gemiddelde alcoholconsumptie bij vrouwen. Een andere verklaring die zij vermelden gaat weer uit van de stress-hypothese (realisatie). Ten gevolge van conflicten tussen de rol van moeder en werkende zou 'stress' ontstaan en daarmee samenhangend een hoger drankgebruik. Een teveel aan structurerende rollen zou een risicofactor zijn. Echter ook een gebrek aan structurerende rollen wordt als mogelijke oorzaak van stress in samenhang met drankgebruik bij vrouwen genoemd. Met name het ontbreken van de partnerrol (bijvoorbeeld door scheiding) of het wegvallen van de rol van verzorgster (het lege nest-syndroom) worden bij vrouwen als bronnen van spanningen waaruit drankgebruik voort zou vloeien genoemd. Empirische bewijzen voor deze veronderstellingen kunnen Hammer et al. niet vinden. Uit eigen onderzoek concluderen zij dat verschillen in drankgebruik tussen werkende en niet-werkende vrouwen verklaard kunnen worden door de factoren leeftijd, inkomen en urbanisatiegraad (bevolkingsdichtheid). Zij concluderen verder dat, ceteris paribus, werkende vrouwen met kleine kinderen minder drinken dan die zonder kleine kinderen. Zij suggereren dat dit een gevolg zou zijn van een geringere mogelijkheid, minder gelegenheden, tot drankgebruik van vrouwen die voor jonge kinderen moeten zorgen.

Status en positie zijn niet onafhankelijk van elkaar. Met name leeftijd hangt sterk samen met de posities die mensen (kunnen) bekleden. In een aantal studies naar drankgebruik is duidelijk met de verwevenheid van status en positie rekening gehouden. Ekerdt et al. (1989) vergelijken in een panel-studie twee groepen mannen boven 55 jaar. De gemiddelde leeftijd van de groepen is gelijk. Bij deze groepen zijn twee metingen verricht met twee jaar tussentijd. De ene groep is na de eerste meting gepensioneerd en de andere groep niet. Ekerdt et al. veronderstellen dat het wegvallen van werk ten gevolge van pensionering stress-inducerend kan zijn en daarmee drankgebruik kan doen toenemen. Zij geven verder aan dat een verhoogde consumptie na pensionering mogelijk wordt door een toename van vrije tijd en het grotendeels wegvallen van negatieve sociale gevolgen van zwaar drankgebruik (werkverzuim e.d.). Empirisch bewijs voor deze veronderstellingen vinden zij echter niet. Hoewel de variatie in scores tussen tijdstip 1 en tijdstip 2 bij de gepensioneerden iets groter is, is hun gemiddelde drankgebruik niet significant hoger of lager dan dat van hun werkende leeftijdsgenoten. Ten aanzien van alcoholgebruik constateert van der Horst (1988) dat bij controle voor leeftijd, werkenden niet verschillen van vervroegd gepensioneerden. Ook Glynn et al. (1988) constateren geen verschillen in drankgebruik tussen gepensioneerde en werkende mannen van gelijke leeftijd. Onder de ouderen is er schijnbaar geen invloed van niet (meer) werken (pensioen) op de alcoholconsumptie.

In een onderzoek bij jongeren van 23 jaar vindt Power (1989) een verschil in het percentage zware drinkers onder degenen die in de afgelopen 7 jaar langer dan 6 maanden werkloos geweest zijn en degenen voor wie dat niet het geval is geweest. Dit verschil is niet afhankelijk van de zwaarte van het drinkgedrag op jongere leeftijd (16 jaar). Werkloosheid zou in dit geval samenhangen met een hogere consumptie. Power concludeert echter eveneens dat: 'it appears that employment experiences are less influential than formation of families in this age group (Power, 1989)'.

Uit bovenstaand literatuuroverzicht kan worden geconcludeerd dat positie- en statusrollen factoren zijn die zowel met de gelegenheid tot drankgebruik als met de mate waarin die gelegenheid daadwerkelijk wordt benut om te drinken kunnen samenhangen. In de alcoholliteratuur worden twee algemene hypothesen ter verklaring van verschillen in drankgebruik gerelateerd aan positierollen gehanteerd. Deze passen uitstekend binnen de twee fasen die in paragraaf 4.1. zijn gepresenteerd.

Een algemene hypothese stelt dat verschillen in gelegenheid tot drankgebruik een verklaring van verschillen in consumptie zouden kunnen zijn. Er is echter geen empirisch onderzoek waarin de gelegenheid tot drankgebruik direct is gemeten. Resultaten van tijdbestedingsliteratuur zouden inzicht kunnen verschaffen in de aannemelijkheid van de veronderstelling dat het ontbreken van structurerende positierollen kan leiden tot een grotere gelegenheid om te drinken. In paragraaf 4.1.3 zullen resultaten van tijdbestedingsliteratuur worden onderzocht. Met het materiaal dat in dit onderzoek wordt gebruikt kan direct en objectief worden gemeten hoe groot de gelegenheid tot drankgebruik is. Relaties tussen gelegenheid en rollen (zowel status- als positierollen) kunnen daardoor worden vastgesteld.

De tweede algemene hypothese ter verklaring van verschillen in drankgebruik gaat uit van het ontbreken van structuur of zin in het dagelijks leven als oorzaak van een verhoogde consumptie. Mede door stress of spanningen zou een intensiever drankgebruik tot stand komen. Een mogelijke reden waarom geen eenduidige resultaten omtrent deze hypothese worden gevonden zou kunnen zijn gelegen in onduidelijkheid met betrekking tot de relatie tussen spanningen, stress en drankgebruik (Vollpicelli, 1987). Glynn et al. (1988) kunnen geen relatie tussen stress

en drankgebruik vinden. Het verband tussen spanningen en drankgebruik lijkt meer gebaseerd te zijn op geloof dan op empirische feiten. Hoe dan ook, verschillen in drankgebruik ten gevolge van dit soort factoren zijn niet zozeer het gevolg van verschillen in de gelegenheid om te drinken als wel van verschillen in de mate waarin van die gelegenheid gebruik wordt gemaakt om drankgebruik te realiseren. Noch de betekenis van drankgebruik noch stress of spanningen zijn factoren die in het hier te gebruiken materiaal zijn gemeten. Doordat de gelegenheid tot drankgebruik direct kan worden vastgesteld is het echter wel mogelijk om de mate waarin bij een bepaalde gelegenheid tot drankgebruik ook daadwerkelijk is gedronken, vast te stellen. Verklaringen voor mogelijk verschillen die in de realisatie van drankgebruik optreden kunnen alleen hypothetisch worden aangegeven. De verklaringen in de literatuur van verschillen in drankgebruik in relatie tot positierollen gaan voor een belangrijk deel over de rol van werkende of het ontbreken daarvan. Men kan zich afvragen of dit oorzaak of gevolg is van het feit dat de meeste onderzoeken onder mannen zijn uitgevoerd. Hoe dan ook, de gegevens met betrekking tot de rollen van partner of verzorger van jonge kinderen alsmede de effecten van positierollen bij vrouwen zijn veel minder vaak onderzocht.

4.1.3 Tijdbestedingsonderzoek en de gelegenheid tot drankgebruik

De veronderstelling die in deze paragraaf wordt onderzocht is of de gelegenheid tot drankgebruik inderdaad groter is bij een gebrek aan structurerende positierollen. Daar er in de literatuur geen bronnen te vinden zijn waarin de gelegenheid tot drankgebruik direct is onderzocht worden indirecte, op tijdbestedingsonderzoek gebaseerde literatuurgegevens gebruikt. In het onderzoek 'Waar blijft de tijd' (Knulst en Schoonderwoerd, 1983) wordt de tijdbesteding van 'de Nederlander' uitgebreid beschreven. Knulst beschrijft de verschillen in tijdbesteding tussen werkende mannen en mannen zonder full-time baan. De mannen zonder betaald werk hebben per week gemiddeld 33 % meer tijd te besteden dan de werkende mannen. Deze extra tijd wordt niet evenredig gespreid over alle mogelijke activiteiten. Een meer dan evenredig deel wordt besteed aan Huishoudelijk werk en Massa-media, een ongeveer evenredig deel wordt besteed aan 'Sociale contacten en 'Overige vrije-tijdsbesteding', een minder dan evenredig deel wordt besteed aan 'Nachtrust, Maaltijden en Persoonlijke verzorging'. Aan alle categorieën van activiteiten (met uitzondering van Werk natuurlijk) wordt door mannen zonder full-time baan meer tijd besteed dan door mannen met full-time baan.

Deze verschillen in tijdsbesteding vallen grotendeels weg op weekend-dagen (wanneer ook de werkenden niet werken). Op weekend-dagen resteren verschillen tussen werkenden en niet werkenden in de tijdsbesteding aan 'Massa-media' en 'Overige vrije-tijdsbesteding'. Het aantal uren dat werkenden en werklozen alsmede gepensioneerden aan elk van de hoofdcategorieën van tijdsbesteding spenderen is weergegeven in tabel 4.1.1.

Zoals hiervoor is aangetoond zijn Sociale contacten, Massa-media en Overige vrije-tijdsbesteding activiteiten die drinksituaties kunnen kenmerken. Uit deze globale gegevens kan worden afgeleid dat de gelegenheid tot drankgebruik bij mannen zonder werkkring inderdaad groter is dan bij mannen met werkkring. Werklozen besteden per week gemiddeld ruim 25 uur meer dan werkenden aan

Tabel 4.1.1

Tijdbesteding van werkende, werkloze en gepensioneerde mannen aan enkele categorieën van activiteiten (uren per week) in 1980, Nederland.

	Werkenden	Werklozen	Gepensioneerden
Beroepsarbeid	42	-	1,3
Huishouden	7,7	15,0	14,5
Slaap en verz.	72,4	80,5	82,2
Sociale contacten	9,6	13,5	12,2
Massa media	16,4	29,5	30,1
Overige vrije-tijd	15,8	23,8	23,0
Rest	4,2	4,7	4,8

(Bron : Knulst en Schoonderwoerd, 1983)

activiteiten die drinksituaties kunnen kenmerken, gepensioneerden brengen per week gemiddeld zo'n 24 uur meer door in situaties gekenmerkt door dit soort activiteiten. Uit de gegevens blijkt niet of de extra tijd voor bijvoorbeeld Massa-media, in de middaguren of in de avonduren is besteed. Met betrekking tot drankgebruik is dat een belangrijk verschil. De kans op drankgebruik bij Massa-media 's middags is bijvoorbeeld .06 (weekdagen, mannen), 's avonds is deze kans maar liefst .40. Hetzelfde geldt voor Sociale contacten, 's middags is de kans op drankgebruik hierbij .08 (weekdagen, mannen) 's avonds .38 (zie ook tabellen 3.4.1 en 3.4.2). De temporele lokatie van de extra te besteden uren is dus van belang.

Vergeleken met full-time werkende vrouwen hebben huisvrouwen, volgens Knulst en Schoonderwoerd (1983), 26% en part-time werkende vrouwen 20% meer tijd te besteden. De verschillen in te besteden tijd die ontstaan door de verschillen in tijd besteed aan betaald werk worden hoofdzakelijk verdisconteerd in de tijdsbesteding aan 'Gezinstaken en Huishouding'. De besteding van tijd aan verschillende categorieën van activiteiten voor de verschillende groepen vrouwen is weergegeven in tabel 4.1.2.

Part-time werkenden besteden ten opzichte van werkende vrouwen per week dus slechts 6 uur meer aan de categorieën van activiteiten waarbij alcoholconsumptie als gebruikelijk mag worden beschouwd (Sociale contacten, Massa-media, Overige vrije tijdsbesteding en Rest). De huisvrouwen besteden aan deze activiteiten bijna 8 uur per week meer. Dit zou kunnen wijzen op een iets grotere gelegenheid tot drankgebruik. Net als bij de mannen is dat dan wel weer afhankelijk van de tijden waarop de extra uren in

Tabel 4.1.2

Tijdbesteding van werkende vrouwen, part-time werkende vrouwen en huisvrouwen aan verschillende categorieën van activiteiten (uren per week) in 1980, Nederland.

	Werkenden	Part-time	Huisvrouwen
Beroepsarbeid	35,3	8,3	1,1
Huishouden	16,9	34,8	40,6
Slaap en verz.	74,1	76,0	76,2
Soc. kontakten	10,6	13,0	12,8
Massa media	12,0	13,9	15,5
Overige vrije-tijd	14,7	17,2	17,5
Rest	5,5	4,7	4,9

(Bron : Knulst en Schoonderwoerd, 1983)

drinksituaties zouden worden besteed. Naast Werk blijkt bij vrouwen (anders dan bij de mannen) ook de zorg voor kinderen een invloed op het tijdsbudget te hebben. Huisvrouwen met kinderen hebben gemiddeld 8 uur minder, part-time werkenden 5 uur minder en werkenden 3 uur minder te besteden dan de vrouwen in dezelfde posities zonder kinderen.

In een Amerikaans onderzoek vergelijkt Hill (1985) de tijdbesteding van al dan niet getrouwde mannen en vrouwen, en binnen de categorie gehuwden die van full-time werkenden, part-time werkenden en niet werkenden. Hoewel de analyses oorspronkelijk gericht zijn op het verschil tussen mannen en vrouwen kunnen de gegevens ook worden geïnterpreteerd in het licht van de verschillen tussen mannen/vrouwen met en mannen/vrouwen zonder partner en mannen/vrouwen met of zonder baan. Hill presenteert de tijdbesteding in 7 hoofdcategorieën van activiteiten (tabel 4.1.3 en 4.1.4). Van deze 7 categorieën bevatten er drie activiteiten waardoor drinksituaties kunnen worden gekenmerkt. Deze categorieën zijn: Sociale contacten (onder andere visite), Passieve ontspanning (onder andere TV) en Actieve ontspanning.

Alleenstaanden besteden gemiddeld meer tijd aan activiteiten die drinksituaties kunnen kenmerken. Bij de gehuwden blijkt dat de deelname (in uren) aan dergelijke activiteiten afneemt met de werktijd, zij het bij mannen sterker dan bij vrouwen. Dit blijkt met name uit de tijd besteed aan passieve ontspanning. Ook de gegevens van Hill tonen aan dat de structurerende positierollen van partner en full-time werkende de tijd doorgebracht in drinksituaties mogelijk beperken.

Tabel 4.1.3

De tijdbesteding van ongehuwde en gehuwde mannen aan verschillende categorieën van activiteiten (uren per week) in de U.S.A.

	Ongehuwden	Gehuwden			
		ft	pt	niet	allen
Betaalde arbeid	33	49	29	7	40
Huishouden	12	13	18	20	14
Pers. verzorging	77	75	83	87	78
Organisatie (kerk)	2	2	5	3	3
Sociale kontakten	12	6	5	7	6
Actieve ontspanning	8	4	5	7	5
Passieve ontspanning	25	19	24	38	22

ft = full-time werkend, pt = part-time werkend, niet = niet werkend

(Bron: Hill, 1985)

Tabel 4.1.4

De tijdbesteding van ongehuwde en gehuwde vrouwen aan verschillende categorieën van activiteiten (uren per week) in de U.S.A.

niet	Ongehuwden	Gehuwden			ftpt
		allen			
Betaalde arbeid	22	39	20	3	17
Huishouden	23	25	33	41	35
Pers. verzorging	79	74	77	82	79
Organisatie (kerk)	3	2	3	4	3
Sociale kontakten	10	7	8	8	8
Aktieve ontspanning	6	3	4	6	5
Passieve ontspanning	24	18	22	24	22

ft = full-time werkend, pt = part-time werkend, niet = niet werkend

(Bron: Hill, 1985)

Zowel Knulst als Hill presenteren hun resultaten voor mannen en vrouwen afzonderlijk. Geslacht (statusrol) heeft een grote invloed op de tijdbesteding en op de effecten van positierollen op die tijdbesteding. Bovenstaande gegevens, zowel die van Knulst als die van Hill, hebben als belangrijk nadeel dat ze niet zijn gecontroleerd voor andere statusrollen. Met name leeftijd als indicator voor levensfase, is een statusrol die sterk samenhangt met zowel tijdbesteding als met positierollen. Leeftijd is zo sterk verweven met de positierollen die mensen bekleden dat het bijna niet mogelijk is om de invloeden van deze statusrol en die van de positierollen (werk, partner, zorg voor kinderen) te scheiden. Bovenstaande gegevens zouden een vertekend beeld geven indien verschillen samenhangend met positierollen in feite verschillen tussen leeftijdscategorieën zouden zijn. Er zijn ook onderzoeken gedaan waarin wel met leeftijd en andere statusrollen rekening is gehouden.

Elchardus en van Rossem (1985) vergelijken de tijdsbesteding van werkende mannen met die van werkloze mannen uit het district Halle-Vilvoorde in België. Deze twee groepen mannen zijn op allerlei variabelen gematched. Er kan worden gesteld dat ze met uitzondering van hun 'tewerkstellingsstatuut' vergelijkbaar zijn. Versturende effecten van andere variabelen, zoals bijvoorbeeld leeftijd, worden daardoor uitgesloten. De tijdsbesteding van de werkende en werkloze mannen uit het onderzoek van Elchardus en van Rossem is weergegeven in tabel 4.1.5.

De werkenden besteden gemiddeld 197 minuten op weekdays en 533 op zondag (730 in totaal) aan activiteiten die drinksituaties kenmerken. De werklozen besteden aan dezelfde activiteiten gemiddeld respectievelijk 360 en 597 minuten. Qua tijd is in het 'natte' weekend de gelegenheid tot drankgebruik voor werklozen dus maar weinig groter. Dit bleek ook al uit de gegevens van Knulst. Of datzelfde ook voor de avonden geldt kan uit deze gegevens niet worden afgeleid. Behalve de tijdsbesteding op zich is in dit onderzoek ook de betekenis die mensen aan hun activiteiten hechten onderzocht.

De auteurs constateren dat maar liefst 39% van de extra te besteden tijd van de werklozen wordt besteed aan verzorgende activiteiten (Huishouden, Karweitjes, Gezinstaken). Ze tonen verder aan dat de tijd besteed aan verzorgende activiteiten voor werkenden en werklozen in gelijke mate wordt verklaard door de hoeveelheid beschikbare tijd. Werklozen hebben meer beschikbare tijd en besteden daarom meer tijd aan verzorgende activiteiten en niet omdat ze werkloos zijn als zodanig.

Tabel 4.1.5

Gemiddelde tijdbesteding van werkende en werkloze mannen op weekdays en op zondag (minuten per dag) in België.

	Weekdagen		Zondag	
	Werkenden	Werklozen	Werkenden	Werklozen
Arbeid ¹	534	58	22	3
Totaal verzorgend	104	285	127	100
Diensten	7	14	4	1
Pers. verzorging	38	38	40	32
Eten en drinken	81	88	78	92
Slapen	445	506	571	549
Onderwijs	14	29	2	0
Participatie	1	7	13	27
Sociale contacten	34	45	119	144
Uitgaan	27	31	85	81
Hobby's, sport	22	60	81	50
Radio, TV	87	163	179	217
Lezen	18	33	29	42
Niets doen	4	6	1	14
Recreatie buiten	4	15	26	22

¹ Onder Arbeid vallen ook activiteiten in het kader van werkloosheid (bijvoorbeeld het stempelen dat in België verplicht is).

(Bron: Elchardus en van Rossem, 1985)

Algemene veronderstellingen die in hun onderzoek worden getoetst zijn:

- 1) Bezigheden hebben betekenissen, deze zijn belangrijk voor de zingeving van het leven.
- 2) In onze cultuur is Werk een activiteit met een belangrijke betekenis. Wanneer deze betekenis wegvalt zal er evenwichtsherstellend gedrag optreden.
- 3) Dit gedrag kan bestaan uit:
 - a) gedragsverschuiving, meer tijd besteden aan activiteiten die qua betekenis op Werk lijken.
 - b) betekenis verschuiving, het herdefiniëren van activiteiten met de bedoeling deze meer de betekenis van Werk te geven.

De betekenissen die aan verzorgende activiteiten worden gegeven blijken meer dan bij andere activiteiten op de betekenis van Werk te lijken. In het algemeen is de toename in de tijd besteed aan bepaalde activiteiten groter naarmate deze activiteiten meer op Werk lijken. Verder blijkt dat werklozen hun activiteiten herdefiniëren op een manier die de betekenis van Verzorgende activiteiten nog dichter bij die van Werk brengt (Glorieux, 1989).

Uit de bovenbeschreven processen en uit het feit dat verzorgende activiteiten niet met drinksituaties samen gaan zou kunnen worden afgeleid dat in geval van werkloosheid activiteiten die drinksituaties kenmerken waarschijnlijk niet geïntensiveerd zullen worden. Als er een betekenisverschuiving van activiteiten optreedt zal deze in de richting van de betekenis van Werk zijn. Werk gaat niet samen met alcoholgebruik.

Uit nog weer een andere analyse van dezelfde gegevens (Elchardus en Glorieux, 1987) blijkt dat de betekenis die aan activiteiten wordt gegeven, sterk wordt gedomineerd door het arbeidsritme. Het tijdstip waarop activiteiten plaatsvinden is minstens zo belangrijk in de betekenisgeving aan die activiteiten als de 'objectieve' of 'lexicale' betekenis van die activiteiten. Bepaalde dagdelen hebben bepaalde betekenissen. De ochtend en namiddag hebben een duidelijk sociale betekenis ('Ik heb deze activiteit gesteld omdat ik het als mijn plicht beschouw'). Niet alleen voor de werkenden maar ook voor de werklozen. De avond staat meer in het teken van de persoonlijke behoeftebevrediging (motivatie: 'ik heb deze activiteit gesteld omwille van het plezier en genoeg dat ik er aan beleef') (Elchardus en Glorieux, 1987).

Vrije-tijds activiteiten worden sterk gekenmerkt door deze laatste betekenisgeving. De extra te besteden uren van de werklozen vallen op tijden die qua zingeving niet als risico-tijden voor alcoholgebruik kunnen worden gezien. In de avonduren blijkt de betekenis die werkenden en werklozen aan hun handelen geven nagenoeg identiek te zijn. Wel moet worden aangetekend dat bij de werklozen de, qua betekenis, 'vrije' avond iets eerder begint dan bij de werkenden. Dit zou weer in kunnen houden dat ze ook eerder beginnen met drinken.

Al met al zijn er in de literatuur voldoende aanwijzingen om te mogen veronderstellen dat een gebrek aan structurerende positierollen zal leiden tot een toename in tijdbesteding binnen drinksituaties en aldus tot een verhoogde alcoholconsumptie. Zowel de rol van werkende als die van partner of die van verzorger van jonge kinderen (alleen vrouwen) hebben invloeden op de besteding van tijd aan bepaalde groepen van activiteiten waaruit afgeleid mag worden dat ze de gelegenheid tot drankgebruik beperken.

Zoals uit bovenstaande bleek is er op weekend-dagen nagenoeg geen verschil in de tijdbesteding van werkenden en werklozen. Of er in de avonduren verschillen zijn kon uit de genoemde studies niet worden achterhaald. In geval van het ontbreken of wegvallen van de positierol van werkende valt de extra te besteden tijd voornamelijk in de ochtend en de middag van weekdagen. De toename in het drankgebruik zou zich daarom dan ook voornamelijk in de zogenaamde droge drinksituaties voor moeten doen.

Ook het belang van statusrollen komt in de literatuur met betrekking tot tijdbesteding tot uiting (Szalai, 1972; Knulst en Schoonderwoerd, 1983). Statusrollen bieden een algemene gedragsoriëntatie die tot grote verschillen in tijdbesteding kan leiden. Zeer duidelijk komt dit tot uiting in verschillen tussen mannen en vrouwen. Ook de toegang tot positierollen wordt gedeeltelijk door statusrollen bepaald. Naast geslacht is leeftijd hierin een heel belangrijke statusrol. Leeftijd is een van de statusrollen die tijdbesteding, alcoholgebruik (Middleton Fillmore, 1987) en positierollen die mensen vervullen, bepaalt. Dit bemoeilijkt onderzoek naar de relatie tussen positierollen en drankgebruik. Het effect van pensionering bijvoorbeeld, kan

moeilijk worden onderzocht omdat gepensioneerden over het algemeen ouder zijn dan werkenden. Ook de relaties van positierollen met drankgebruik op jongere leeftijd zijn moeilijk te onderzoeken daar er in de adolescentie en jonge volwassenheid (tot ongeveer 25 jaar) een groot aantal rollen veranderen (Power, 1989). De rol van scholier/student wordt verwisseld voor die van werkende (of werkloze), velen stichten een gezin (partnerrol, rol van verzorger etc.). Al deze veranderingen in rollen zijn sterk gebonden aan leeftijd. Het is in deze gevallen moeilijk de effecten van leeftijd en positierollen op tijdbesteding of alcoholconsumptie te scheiden. Volgens Young (1988) is er na de kindertijd geen sprake meer van 'ages' maar meer van 'stages', positierollen zouden volgens zijn redenering sterker bepalend zijn voor de gedragsoriëntatie dan de chronologische leeftijd. Met deze verwevenheid van status- en positierollen moet in de analyse van de gelegenheid tot drankgebruik rekening worden gehouden.

Mogelijke verbanden tussen positie- en statusrollen en de gelegenheid om te drinken zijn alleen interessant indien er een verband is tussen gelegenheid en consumptie. Aangenomen wordt dat naarmate men langer in drinksituaties verblijft men ook meer consumeert. Wanneer er een verband tussen expositie aan drinksituaties en consumptie bestaat dan zal dit verband waarschijnlijk het sterkst zijn in de 'natte situaties'. Deze zijn gedefinieerd als situaties waarin 50% of meer van de deelnemers drinkt. Hoewel het volgens deze definitie niet noodzakelijk zo is dat men meer dan 1 consumptie nuttigt in dergelijke situaties is het wel aannemelijk dat dit verband tussen expositieduur en consumptie in 'natte' situaties sterker is dan in 'medium' of 'droge' situaties.

4.2 Vragen en veronderstellingen

In het voorafgaande is uiteengezet op welke wijze positierollen en statusrollen al dan niet door middel van de tijdbesteding samen kunnen hangen met sociaal geaccepteerd alcoholgebruik. Er zijn enkele algemene onderzoeksvragen en een aantal veronderstellingen ten aanzien van de relaties tussen rollen, gelegenheid tot drankgebruik en consumptie geformuleerd. In deze paragraaf worden deze proposities nog eens op een rijtje gezet.

Per definitie is het onmogelijk om in een bepaalde situatie te drinken wanneer men zich niet in die situatie bevindt. De expositie aan drinksituaties is daarmee een noodzakelijke voorwaarde voor de consumptie van alcoholhoudende dranken binnen die situaties. Het is echter geen voldoende voorwaarde. Gegeven de expositie zal er binnen een drinksituatie drinkgedrag moeten worden gerealiseerd wil er sprake zijn van alcoholconsumptie.

Proposities: expositie en consumptie

Binnen de verklaring van variaties in drankgebruik kunnen twee fases worden onderscheiden. In de eerste fase wordt de nadruk gelegd op de expositie aan drinksituaties als verklarende factor voor de consumptie. De centrale veronderstelling in deze fase is:

I Hoe groter de expositie aan drinksituaties hoe hoger de consumptie.

Een specifiekere veronderstelling is dat de relatie expositie-consumptie sterker zal zijn naarmate de kans op drankgebruik binnen drinksituaties groter is:

- II Hoe groter de kans op drankgebruik binnen drinksituaties hoe sterker de relatie tussen expositie aan die situaties en consumptie in die situaties.

Deze tweede veronderstelling lijkt wellicht tautologisch, ze is dat echter niet. De kans op drankgebruik is gedefinieerd als: het aantal drinkers binnen een drinksituatie gedeeld door het aantal deelnemers aan die situatie. Het is een contextuele variabele die de aard van de drinksituaties omschrijft. Deze is voor alle deelnemers aan een situatie gelijk. De kans op drankgebruik geeft informatie over het al dan niet drinken van alle deelnemers aan een drinksituatie. Binnen eenzelfde context kunnen echter de expositie aan en de consumptie in die context per deelnemer variëren. Expositie en consumptie kunnen op interval-niveau gemeten worden. De relatie tussen expositie en consumptie geeft informatie over de hoeveelheid die wordt gedronken.

Proposities: rollen en expositie

Centraal in dit hoofdstuk staat de relatie tussen de structuur van het dagelijks leven en de consumptie van alcoholhoudende dranken. De structuur van het dagelijks leven hangt samen met de positierollen die de sociale actor vervult. Positierollen bepalen voor een deel de wijze waarop men zijn tijd kan besteden. Een gebrek aan structurerende positierollen leidt tot een grotere hoeveelheid vrij te besteden tijd. Er wordt hier verondersteld dat een gebrek aan structurerende positierollen ook leidt tot een hogere expositie aan drinksituaties.

- III Het ontbreken van structurerende positierollen leidt tot een hogere expositie aan drinksituaties.

Verschillen in tijdsbesteding tussen mensen met en mensen zonder betaalde werkkring blijken met name gelokaliseerd te zijn op de middagen en ochtenden van weekdagen. Drinksituaties die op deze tijden zijn gelokaliseerd zijn bijna allemaal droge situaties. Daarom kan worden verondersteld:

- IV De negatieve relatie tussen de structurerende rol van werkende en de expositie is het sterkst in droge drinksituaties.

Behalve de rol van werkende hebben ook de structurerende positierollen partner en verzorger van jonge kinderen invloeden op de tijdsbesteding. Ze resulteren in een kleinere hoeveelheid vrij te besteden tijd. De temporele lokatie van de verschillen in tijdsbesteding van degenen met partner en/of kinderen en degenen die een van die twee of beide structurerende rollen niet vervullen is echter niet uit de literatuur af te leiden. Hieromtrent worden dan ook geen specifieke veronderstellingen geformuleerd.

Statusrollen hangen samen met alcoholconsumptie en met de wijze waarop sociale actoren hun tijd besteden. Er kan worden verondersteld dat de expositie aan drinksituaties verschilt naar statusrollen en aldus verschillen in consumptie teweeg kan brengen. Indien deze veronderstelling opgaat zou het volgende moeten gelden:

- V Bij gelijke positierollen verklaren statusrollen verschillen in de expositie aan drinksituaties.

Ten aanzien van de richting van deze verbanden worden geen specifieke veronderstellingen geformuleerd.

Samenvattend, positierollen beïnvloeden de expositie aan drinksituaties. Statusrollen kunnen verschillen in expositie binnen positierollen nader verklaren. De expositie op haar beurt beïnvloedt de consumptie binnen die drinksituaties.

Proposities: rollen en realisatie

Behalve door verschillen in de gelegenheid om te drinken, kunnen er door de mate waarin van deze gelegenheid gebruik wordt gemaakt (intensiteit) verschillen in consumptie ontstaan. Op grond van de redenering zoals expliciet gemaakt door Knibbe (1984) wordt hier de veronderstelling geformuleerd dat een gebrek aan structurerende positierollen zal leiden tot een hogere mate van realisatie van drinkgedrag bij gelijke expositie.

- VI Het ontbreken van structurerende positierollen hangt positief samen met de mate waarin drankgebruik wordt gerealiseerd.

Categorieën van drinkers die zeker verschillen met betrekking tot de mate waarin ze drinkgedrag realiseren zijn de zware, matige en lichte drinkers zoals gedefinieerd in hoofdstuk 3. De verschillen tussen deze categorieën van drinkers zijn het grootst binnen droge situaties. Als dit mag worden gegeneraliseerd kan worden gesteld:

- VII Systematische verschillen in realisatie van drinkgedrag blijken met name in droge drinksituaties.

De verschillen tussen mannen en vrouwen beschreven in de resultaten van hoofdstuk 3, wijzen erop dat geslacht als statusrol zeer grote verschillen in consumptie teweeg kan brengen. Ook deze verschillen uit zich het sterkst binnen zogenaamde droge situaties. Naast geslacht zijn religie, sociale klasse en leeftijd statusrollen waarvan herhaaldelijk is aangetoond dat ze met de alcoholconsumptie samenhangen (Sijlbing, 1978; Knibbe, 1984). Of deze samenhangen voortkomen uit relaties tussen statusrollen en expositie dan wel uit de relaties tussen statusrollen en de mate van realisatie van drinkgedrag kan uit de literatuur niet worden afgeleid. Het meest aannemelijk is dat ze zowel met expositie als met realisatie samenhangen.

- VIII Er zijn verbanden tussen statusrollen en de mate waarin drankgebruik wordt gerealiseerd.

De mate waarin drankgebruik wordt gerealiseerd kan op verschillende niveaus worden beschouwd. Er kan een onderscheid worden gemaakt tussen factoren die samenhangen met het al dan niet drinken wanneer men aan een drinksituatie deelneemt en factoren die samenhangen met de hoeveelheid die wordt gedronken. Uit de literatuur is gebleken dat de wijze waarop

consumptie wordt geoperationaliseerd samenhangt met de relaties die kunnen worden gevonden. Met deze mogelijkheid zal in de analyses rekening worden gehouden.

Samenvattend, naast verschillen in expositie kunnen ook verschillen in realisatie leiden tot verschillen in consumptie.² Factoren die de expositie beïnvloeden kunnen, al is dat niet noodzakelijk, ook de realisatie beïnvloeden. Samenhangen tussen factoren en realisatie van drankgebruik kunnen alleen worden vastgesteld wanneer voor expositie wordt gecontroleerd. Er zijn geen redenen om aan te nemen dat de invloeden van rollen op de realisatie van drinkgedrag dezelfde richting hebben als de invloeden op expositie aan drinksituaties. Een rol kan positief samenhangen met expositie en tegelijkertijd negatief met de realisatie. Dit zou tot gevolg kunnen hebben dat er geen verband tussen die rol en de consumptie kan worden gevonden. Er zijn eveneens geen redenen om aan te nemen dat rollen en expositie of realisatie in alle drinksituaties in dezelfde richting zullen samenhangen. Wanneer een rol positief samenhangt met de consumptie in droge situaties maar negatief met die in natte situaties kan dit tot gevolg hebben dat er geen verband tussen die rol en de totale consumptie wordt gevonden.

Dergelijke processen zouden er de reden van kunnen zijn dat er vaak verschillende relaties tussen positierollen en alcoholgebruik worden gevonden. Om een duidelijk inzicht in het drinkgedrag te verkrijgen zullen hier zowel de expositie als de realisatie worden bestudeerd, zal er een onderscheid tussen de verschillende drinksituaties worden gemaakt en zal de consumptie op verschillende manieren worden geoperationaliseerd.

Proposities: consumptieniveau en rollen

In hoofdstuk 3 zijn op basis van drinkfrequentie een drietal categorieën drinkers gedefinieerd. Lichte, matige en zware drinkers verschillen zondermeer in de mate waarin ze tijdens de dagboekweek gelegenheden tot drankgebruik realiseren. Indien de in het voorafgaande geformuleerde veronderstelde verbanden tussen rollen en expositie aan of consumptie in drinksituaties zouden worden bevestigd zou dat ook tot uiting moeten komen in de relaties tussen rollen en de verdeling van drinkers over frequentie-categorieën. Verwachtingen over relaties tussen structurerende positierollen en de verdeling in aantal zware, matige en lichte drinkers kunnen als volgt worden geformuleerd:

IX Er zijn negatieve verbanden tussen structurerende positierollen en drinkfrequentie.

Met betrekking tot de verbanden tussen statusrollen en drinkfrequentie kan worden gesteld:

X Er zijn verbanden tussen statusrollen en drinkfrequentie.

4.3 Methode

4.3.1 Inleiding

De analyse van de verbanden tussen de structuur van het dagelijks leven, statusrollen, de expositie aan drinksituaties en drankgebruik kan op verschillende aggregatie-niveaus worden uitgevoerd. Er kan worden uitgegaan van de totale expositie aan drinksituaties en het totale

drankgebruik, van de expositie aan categorieën van drinksituaties (geordend naar de kans op drankgebruik) en het drankgebruik per categorie van situaties of van de expositie aan de afzonderlijke situaties en het drankgebruik per situatie. De totale expositie is de som van de expositie aan elk van de categorieën van situaties en deze zijn op hun beurt de som van de expositie aan elk van de afzonderlijke situaties in die categorie. Analyses van het totale drankgebruik veronderstellen dat factoren die drankgebruik beïnvloeden in alle situaties op gelijke wijze van invloed zijn. In de vorige paragraaf is reeds uiteengezet dat dit niet het geval behoeft te zijn. Daarom wordt hier het drankgebruik binnen droge, medium en natte situaties afzonderlijk geanalyseerd. Idealiter zou de expositie en consumptie per afzonderlijke situatie moeten worden geanalyseerd. Het aantal deelnemers en drinkers per situatie is echter binnen de gebruikte steekproef in het merendeel der situaties niet groot genoeg om dergelijke analyses uit te kunnen voeren. Ook de totale expositie en consumptie zullen worden geanalyseerd. Zo kan vastgesteld worden of, en zo ja in welke gevallen, de effecten van rollen op expositie en realisatie, dan wel de effecten binnen verschillende categorieën van drinksituaties, elkaar opheffen.

Alvorens de wijze van analyseren per categorie van drinksituaties te beschrijven (paragraaf 4.3.4), zal eerst worden beschreven hoe de positie- en statusrollen alsmede de gelegenheid tot drankgebruik en het drankgebruik zelf, zijn geoperationaliseerd (paragraaf 4.3.2) en worden de proposities zoals gegeven in paragraaf 4.2 vertaald in operationele hypothesen (paragraaf 4.3.3).

4.3.2 De variabelen

Er kunnen drie groepen variabelen worden onderscheiden:

- 1) De rolvariabelen.
- 2) De variabelen met betrekking tot de gelegenheid tot drankgebruik (expositie).
- 3) De variabelen met betrekking tot het drankgebruik.

De rolvariabelen kunnen verdeeld worden in positierol-variabelen en statusrol-variabelen.

De positierolvariabelen hebben betrekking op de differentiatie in rollen van (niet-) werken, partner en ouder/opvoeder.

De verschillende rollen die binnen elk van deze categorieën worden onderscheiden en het aantal respondenten dat deze rollen vervult zijn weergegeven in tabel 4.3.1. Structurerende rollen kunnen onderscheiden worden van niet-structurerende rollen. Structurerende rollen zijn: studeren, full-time werk, partner en de zorg voor jonge kinderen. Binnen de vrouwelijke populatie komt naast full-time werken en studeren ook nog de structurerende huisvrouw-rol voor.

De statusrollen die in de analyses gehanteerd zullen worden zijn: *geslacht*, *leeftijd*, *sociale klasse* en *religie*.

Geslacht is niet als een variabele gebruikt. Alle analyses zijn voor mannen en vrouwen afzonderlijk verricht.

Leeftijd is onderverdeeld in de klassen 'jonger dan 25 jaar', '25-34 jaar', '35-44 jaar', '45-54 jaar', '55-64 jaar' en '65 jaar of ouder' (de Bie, 1987).

Als indicator voor *Sociale klasse* is beroepsniveau (schaal ITS, Westerlaak et al., 1975) gebruikt. Deze variabele is verdeeld in twee categorieën: de lagere en de hogere sociale klassen. De lagere klassen bevat de ongeschoolde en geschoolde arbeiders alsmede de lagere employées. De

hogere klassen bestaat uit de kleine zelfstandigen (n=75) en de middelbare en hogere employées.

Met betrekking tot *Religie* worden vier categorieën onderscheiden, te weten *geen religie*, *rooms-katholiek*, *protestant* en *andere*.

Tabel 4.3.1

Frequentie van verschillende positierollen in de onderzoekspopulatie.

	Mannen	Vrouwen
<i>Arbeidsrol</i>		
Full-time werkenden	337	116
-part-time	15	22
-studerenden	39	23
-werklozen	25	12
-arbeidsongeschikten	35	6
-gepensioneerden	38	11
	-----	-----
Niet Full-time werkenden	156	74
Huisvrouw/man	4	233
<i>Partnerrol</i>		
Partner	331	269
-alleen	48	70
-ouders	36	33
-andere volwassenen	78	51
	-----	-----
Geen Partner	162	154
<i>Verzorgersrol</i>		
-kind jonger dan 4 jaar	69	61
-kind van 5 tot 12 jaar	63	60
	-----	-----
Jonge kinderen	132	121
-kind van 13-18 jaar	58	46
-kind ouder dan 19	30	32
-kind niet thuis	84	79
-geen kinderen	189	145
	-----	-----
Geen jonge kinderen	361	302

De gelegenheid tot drankgebruik is geoperationaliseerd als de expositie aan ofwel de tijd doorgebracht binnen drinksituaties. De gelegenheid tot drankgebruik per drinksituatie is gelijk gesteld aan het aantal kwartieren dat binnen die situatie is doorgebracht tijdens de dagboekweek.

De gelegenheid tot drankgebruik per categorie van situaties is de som van de tijd die tijdens de dagboekweek in elk van die situaties is doorgebracht. *Deelnemers* aan een categorie van drinksituaties zijn diegenen die minstens een kwartier in een van de tot die categorie behorende situaties hebben doorgebracht.

De expositie aan natte situaties is geoperationaliseerd als de som van de tijd doorgebracht in elk der drinksituaties waarbinnen meer dan 50% van de deelnemers drinkt. De scores op deze variabele bleken niet normaal te zijn verdeeld. Door middel van een worteltransformatie is de verdeling genormaliseerd.

De expositie aan medium situaties is geoperationaliseerd als de som van de tijd doorgebracht in elk der drinksituaties waarin tussen de 20 en 50% van de deelnemers drinkt.

Daar de relatie tussen rollen en de expositie aan dan wel consumptie binnen drinksituaties in dit hoofdstuk centraal staat zijn drinksituaties gekenmerkt door activiteiten die rechtstreeks met positierollen samenhangen buiten de analyses gelaten. Bij de mannen betreft dit de drinksituaties gekenmerkt door de activiteit Werk. Bij de vrouwen betreft het de drinksituaties gekenmerkt door de activiteit Huishouden. Zoals reeds uit de discussie bij hoofdstuk 3 bleek zijn er enkele situaties waarin de kans op drankgebruik ($p < .05$) zeer laag is (slaap en persoonlijke verzorging) als drinksituaties gedefinieerd. Ook deze situaties worden in dit hoofdstuk niet in de analyses betrokken.

De expositie aan droge situaties is geoperationaliseerd als de som van de tijd doorgebracht in elk der drinksituaties waarbinnen tussen 5 en 20% van de deelnemers drinkt, met uitzondering van die drinksituaties gekenmerkt door de activiteit Werk bij de mannen en de activiteit Huishoudelijk Werk bij de vrouwen (bij de vrouwen zijn er geen drinksituatie die door de activiteit Werk worden gekenmerkt).

De totale expositie tenslotte, is geoperationaliseerd als de som van de expositie aan droge, medium en natte situaties, met uitzondering van die drinksituaties gekenmerkt door de activiteit Werk bij de mannen en de activiteit Huishoudelijk Werk bij de vrouwen. In tabellen 3.4.1 en 3.4.2 is aangegeven welke drinksituaties tot welke categorie behoren.

Het daadwerkelijke drankgebruik is op verschillende manieren geoperationaliseerd. Dit is gedaan omdat uit de literatuur (Crawford et al., 1987; van der Horst, 1988) bleek dat verschillen in de operationalisatie van drankgebruik tot verschillende resultaten kunnen leiden. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen het al dan niet drinken binnen een categorie van drinksituaties en de consumptie in die situaties.

De variabelen met betrekking tot consumptie zijn analoog aan die van de expositie-variabelen geoperationaliseerd. De eenheid van consumptie is het drinkkwartier. Een drinkkwartier kan, op een enkele uitzondering na, gelijk gesteld worden aan één alcoholische consumptie. De consumptie wordt uitgedrukt in het aantal gerapporteerde drinkkwartieren per categorie van drinksituaties. *Drinkers* binnen een categorie van drinksituaties zijn diegenen die minstens een drinkkwartier gerapporteerd hebben binnen een van de tot die categorie behorende situaties. *De consumptie binnen natte situaties* is geoperationaliseerd als het totaal aantal gerapporteerde drinkkwartieren binnen situaties waarin meer dan 50% van de deelnemers drinkt.

De *consumptie binnen medium situaties* is geoperationaliseerd als het totaal aantal gerapporteerde drinkkwartieren binnen drinksituaties waarin tussen de 20 en 50% van de deelnemers drinkt.

De *consumptie binnen droge situaties* is geoperationaliseerd als het totaal aantal gerapporteerde drinkkwartieren binnen drinksituaties waarin tussen de 5 en 20% van de deelnemers drinkt, met uitzondering van die drinksituaties gekenmerkt door de activiteit Werk bij de mannen en de activiteit Huishoudelijk Werk bij de vrouwen.

De *totale consumptie* tenslotte, is de som van de consumptie binnen natte, medium en droge situaties, met uitzondering van die drinksituaties gekenmerkt door de activiteit Werk bij de mannen en de activiteit Huishoudelijk Werk bij de vrouwen.

De verdelingen van de consumptie-variabelen voldeden niet aan de eis van normaliteit die in veel statistische analyses wordt gesteld. Ook deze verdelingen zijn door middel van een worteltransformatie genormaliseerd.

4.3.3 De operationele hypothesen

In deze paragraaf worden de proposities zoals geformuleerd in paragraaf 4.2 in operationele hypothesen vertaald. Aan de hand van deze hypothesen zullen de resultaten van de analyses worden gepresenteerd (hoofdstuk 5 en 6). Bij de presentatie van de hypothesen en de resultaten is uitgegaan van de logische volgorde in de totstandkoming van drinkgedrag. Dat wil zeggen dat eerst hypothesen omtrent de expositie worden geformuleerd. Daarna worden hypothesen over de relatie tussen expositie en consumptie geformuleerd. Vervolgens komen de hypothesen betreffende de relaties tussen rollen en de intensiteit van drinkgedrag aan de orde.

Hypothesen over rollen en expositie

Binnen structurele verklaringen van het drankgebruik is de expositie aan drinksituaties een centrale variabele. Samenhangen tussen rollen en expositie zijn geformuleerd in proposities III, IV, en V. Deze proposities zijn als volgt vertaald in operationele termen:

hypothese 1

Mensen met structurerende positierollen brengen gemiddeld minder tijd door in drinksituaties dan mensen die zulke rollen niet vervullen.

hypothese 2

Verschillen in de tijd doorgebracht binnen drinksituaties tussen mensen met en mensen zonder werk zijn het grootst in droge drinksituaties.

hypothese 3

Statusrollen verklaren een deel van de variantie in tijd doorgebracht binnen drinksituaties, die overblijft na controle voor positierollen.

Hypothesen over expositie en consumptie

De centrale hypothese binnen het geheel van verklaringen van verschillen in consumptie uit structurele kenmerken van het dagelijks leven is:

hypothese 4

Hoe meer tijd men doorbrengt in een categorie van drinksituaties hoe hoger de alcoholconsumptie in die situaties.

Propositie II specificceert deze eerste veronderstelling. In operationele termen luidt deze:

hypothese 5

De relatie tussen de tijd doorgebracht in categorieën van drinksituaties en de consumptie van alcohol in die drinksituaties neemt in sterkte toe met de natheid van de drinksituaties.

Deze hypothesen lijken vanzelfsprekend. Aangetekend moet worden dat hier relaties verondersteld worden tussen de totale tijd die men gedurende een week in drinksituaties doorbrengt en de totale alcoholconsumptie. Dit maakt de vanzelfsprekendheid van het verband al minder vanzelfsprekend. Verder is het belang van deze hypothesen gelegen in het feit dat tot nu toe, in alcoholonderzoek de gelegenheid om te drinken nooit direct werd geoperationaliseerd.

Hypothesen over rollen en realisatie

De relaties tussen rollen en consumptie worden op twee niveaus onderzocht. Enerzijds is het al dan niet drinken binnen een categorie van drinksituaties de afhankelijke variabele. Anderzijds is de hoogte van de consumptie in een categorie van drinksituaties de afhankelijke variabele. De vertalingen van proposities VI, VII en VIII in operationele termen luiden:

hypothese 6

Bij respondenten met structurerende rollen is het percentage drinkende deelnemers in drinksituaties lager dan bij respondenten zonder structurerende rollen.

hypothese 7

De gemiddelde consumptie in een categorieën van drinksituaties is, na controle voor de expositie aan die situaties, lager in categorieën van drinkers met structurerende rollen dan in categorieën van drinkers zonder structurerende rollen.

hypothese 8

In nattere drinksituaties zijn verbanden tussen structurerende rollen en het percentage drinkers binnen categorieën van drinksituaties minder sterk.

hypothese 9

In nattere drinksituaties zijn verbanden tussen structurerende rollen en de gemiddelde consumptie na controle voor expositie, van drinkers in drinksituaties, minder sterk.

Behalve van positierollen is ook van statusrollen verondersteld dat ze samenhangen met intensiteit van drinkgedrag. Zoals nog duidelijk zal worden gemaakt in paragraaf 4.3.4 is de statusrol leeftijd niet als variabele gebruikt. De operationele hypothesen op basis van propositie VII hebben alleen betrekking op de statusrollen religie en sociale klasse.

Hypothese 10

Na controle voor positierollen verklaren statusrollen een deel van de variantie in het percentage drinkers binnen categorieën van drinksituaties.

Hypothese 11

Na controle voor expositie en positierollen verklaren statusrollen een deel van variantie in de consumptie binnen categorieën van drinksituaties.

Hypothesen over consumptieniveau en rollen

Propositie IX en X betreffen relaties tussen consumptie-niveau en rollen. De operationele hypothesen bij deze propositie betreffen alle leeftijds categorieën samen.

Hypothese 12

Het percentage zware drinkers is lager in categorieën van respondenten met structurerende rollen dan in categorieën van respondenten zonder structurerende rollen.

Hypothese 13

De verdeling van de populatie in lichte, medium en zware drinkers varieert met statusrollen.

De zwaarte van het drinkgedrag is gebaseerd op de drinkfrequentie in de dagboekweek. Volgens de hier gehanteerde definitie hebben zelfs lichte drinkers (gemiddeld) een drinkfrequentie van minstens een keer per week. Het is mogelijk dat de verschillen tussen categorieën drinkers niet extreem genoeg zijn. Wellicht dat verbanden tussen rollen en drankgebruik zich met name uiten in verschillen tussen mensen die een lagere drinkfrequentie hebben en de mensen die een keer per week of vaker drinken. De hypothesen worden dan:

Hypothese 14

Het percentage van de populatie dat tijdens de dagboekweek niet heeft gedronken is *lager in categorieën van respondenten met structurerende rollen dan in categorieën van respondenten zonder structurerende rollen.*

Hypothese 15

Het percentage van de populatie dat tijdens de dagboekweek niet heeft gedronken varieert met statusrollen.

4.3.4 De analyses

De analyses kunnen in drie categorieën worden onderverdeeld:

1. Analyses betreffende de factoren die samenhangen met het al dan niet drinken bij deelname aan drinksituaties. Deze analyses zijn per categorie van drinksituaties verricht door middel van logit-analyses.
2. Analyses betreffende de duur van de expositie aan drinksituaties en de hoogte van de consumptie. Deze analyses zijn verricht door middel van multiple regressie. Per categorie van drinksituaties is onderzocht welke factoren samenhangen met de duur van de expositie van de deelnemers aan die drinksituaties en de hoogte van de consumptie van de drinkers in die situaties.
3. Analyses betreffende relaties tussen rollen en de zwaarte van het drankgebruik. Deze analyses zijn verricht door middel van χ^2 -toetsen.

Uitgaande van de theoretische overwegingen gepresenteerd in het kader van de structurele verklaringen van verschillen in drankgebruik, zouden effecten van statusrollen moeten worden vastgesteld na controle voor effecten van positierollen. De variabele leeftijd hangt zeer nauw samen met de positierollen die mensen vervullen. Dit is in zeer extreme mate het geval met de positierollen ten aanzien van de zorg voor jonge kinderen en werk. Sommige rollen komen in bepaalde leeftijdscategorieën nauwelijks voor. Daar komt nog bij dat leeftijd niet rechtlijnig samenhangt met de alcoholconsumptie (zie tabel 4.3.2) terwijl dit wel een uitgangspunt is van met name de multiple regressie analyse.

Om interpretatieproblemen te voorkomen zou, als er strikt van het theoretische model wordt uitgegaan, de invloed van leeftijd per positierol kunnen worden onderzocht. Deze analyse sluit echter toetsing van verschillen tussen positierollen uit. Omdat de structuur van het dagelijks leven een centraal begrip in het verklaringsmodel vormt is gekozen voor afzonderlijke analyses per leeftijdscategorie. De leeftijdscategorieën zijn samengesteld op basis van de relatie tussen leeftijd en positierollen. De categorieën zijn zo gekozen dat de verdeling van positie-rollen daarbinnen zo homogeen mogelijk is. Daarbij is er naar gestreefd de categorieën zo groot mogelijk te houden.

Tabel 4.3.2

De gemiddelde consumptie in drinkkwartieren (DT) en het aantal drinkers (DN) per categorie van drinksituaties naar leeftijd voor mannen en vrouwen afzonderlijk.

Leeftijdscategorie	Aard drinksituaties					
	droog DT	DN	medium DT	DN	nat DT	DN
<i>Mannen</i>						
16-24 jaar	2.9	28	4.5	41	10.6	45
25-34 jaar	4.7	67	9.8	87	9.8	77
35-44 jaar	5.4	72	9.5	92	7.3	59
45-54 jaar	4.8	37	9.0	60	7.7	36
55-64 jaar	3.0	34	8.0	46	4.0	21
ouder dan 64 jaar	10.6	9	6.9	10	3.0	2
Alle mannen	4.7	247	8.6	336	8.4	240
<i>Vrouwen</i>						
16-24 jaar	3.3	21	4.8	32	6.1	22
25-34 jaar	3.9	50	5.1	59	3.6	10
35-44 jaar	5.4	44	5.5	52	4.0	11
45-54 jaar	3.6	32	4.7	34	1.3	3
55-64 jaar	3.2	30	3.2	25	2.0	1
ouder dan 64 jaar	5.6	11	3.4	10	0.0	0
Alle vrouwen	4.1	188	4.8	212	4.7	47

Bij de mannen worden vier leeftijdscategorieën onderscheiden. De categorie jongeren (≤ 24 jaar) is de enige leeftijdscategorie waarin de rol van scholier/student voorkomt. De rol van verzorger/opvoeder komt in deze categorie nauwelijks voor. In de categorie van 25 jaar tot 54 jaar komen de arbeidsrollen scholier/student en gepensioneerde niet voor. Binnen de categorie 55-64 jarigen komt de rol van gepensioneerde naast die van werkende voor. De rol van verzorger van jonge kinderen komt echter nauwelijks meer voor. In de categorie 64+ is alleen de partnerrol als structurerende rol nog aanwezig.

Bij de vrouwen worden drie categorieën onderscheiden, de vrouwen onder de 25, de vrouwen tussen 25 en 54 jaar en de vrouwen ouder dan 54 jaar. De rol van gepensioneerde komt bij de vrouwen nauwelijks voor en is dus niet onderzocht. In alle categorieën kan een onderscheid gemaakt worden tussen huisvrouwen, werkenden en

Tabel 4.3.3

Frequentie van positierollen naar leeftijdscategorie bij de mannen.

	Leeftijdscategorie			
	≤24	25-54	55-64	64+
<i>Arbeidsrol</i>				
full-time werk	40 ¹	265 ¹	32 ¹	0
school	34 ¹	5	0	0
pensioen	0	1	19 ¹	18
anders	13	42	22	2
<i>Partnerrol</i>				
partner	12 ¹	237 ¹	65 ¹	17 ¹
geen partner	75	76	8	3
<i>Verzorger</i>				
jonge kinderen	3	128 ¹	1	0
geen jonge kinderen	84	185	72	20
Totaal	87	313	73	25
¹ gebruikt als dummy				

anderen. In de jongste categorie komt ook de rol van scholier/student voldoende voor om te worden onderzocht. Bij de oudste categorie kan alleen het onderscheid tussen huisvrouwen en anderen worden gemaakt. Ook de rol van verzorger van jonge kinderen komt in deze categorie niet voor. De onderzochte positierollen verschillen dus per leeftijdscategorie. In tabellen 4.3.3 en 4.3.4 is aangegeven welke positierollen binnen de verschillende leeftijdscategorieën zijn onderzocht.

Daar de analyses binnen verschillende deelpopulaties (naar geslacht en leeftijd) worden uitgevoerd hebben de hypothesen ook op elk van deze deelpopulaties betrekking. Indien niet anders aangegeven betreffen de hypothese steeds elk van de categorieën van drinksituaties (droog, medium, nat). De hypothesen aangaande de duur van de expositie en de hoogte van de consumptie hebben daarnaast ook betrekking op het totaal van drinksituaties.

Tabel 4.3.4*Frequentie van positierollen naar leeftijd bij de vrouwen.*

	Leeftijdscategorie		
	≤24	25-54	55+
<i>Arbeidsrol</i>			
full-time werk	41 ¹	69 ¹	6
school	21 ¹	2	0
huisvrouw	13 ¹	156 ¹	64 ¹
anders	8	29	14
<i>Partnerrol</i>			
partner	24 ¹	194 ¹	51 ¹
geen partner	59	62	33
<i>Verzorger</i>			
jonge kinderen	9	112 ¹	0
geen jonge kinderen	74	144	84
Totaal	83	256	84

¹ gebruikt als dummy**De logit-analyse**

In hoofdstuk 3 is voor elke drinksituatie afzonderlijk de kans op drankgebruik bepaald. Deze kans is berekend als het aantal drinkers binnen de betreffende situatie gedeeld door het aantal deelnemers aan die situatie. Ook per categorie van drinksituaties kan een dergelijke kans worden berekend. Deze betreft dan het aantal mensen dat in minstens een van de tot die categorie behorende situaties drinkt gedeeld door het totaal aantal mensen dat aan de tot die categorie behorende situaties deelneemt. Verschillen in drankgebruik tussen actoren die samenhangen met rollen kunnen onder andere tot uiting komen in verbanden tussen de proportie drinkers en deze rollen. Een analyse-methode waarmee dit soort verbanden kan worden onderzocht is de logit-analyse.

Binnen deze analyse wordt gezocht naar een log-lineair model dat de verdeling van respondenten over de cellen van een multi-dimensionale kruistabel adequaat weergeeft. Voor elke waarde (of combinatie van waarden) van de onafhankelijke variabe(n) wordt een parameter berekend die beschrijft hoeveel hoger dan wel lager dan het gemiddelde de proportie drinkers in de categorie respondenten met die waarde (of combinatie van waarden) is (Norusis, 1984).

In de hier uitgevoerde analyses is uitgegaan van logit-modellen waarin onafhankelijkheid wordt verondersteld. Indien deze modellen de verdeling van respondenten over de cellen van de kruistabel niet adequaat beschreven is onderzocht of het toevoegen van 2-weg interacties de 'fit' van het model significant verbeterde. In eerste instantie is onderzocht of de positierolvariabelen

de voorspelling significant verbeterden. Daarna is onderzocht of het toevoegen van de statusrolvariabelen het model nog kon verbeteren. Significante 2-weg interacties moeten worden geïnterpreteerd als samenhangen tussen de betreffende rollen (onafhankelijke variabelen) en de proportie drinkers. Op basis van de uitkomsten van de logit-analyses kan worden berekend hoe hoog de proportie drinkers per rol is. De analyses zijn per leeftijdscategorie voor mannen en vrouwen en voor elk van de categorieën drinksituaties (droog, medium, nat) afzonderlijk verricht.

Indien het opnemen van 2-weg interacties in het model niet tot een goede 'fit' zou leiden zouden 3-weg interacties in het model zijn ingevoerd. In praktijk bleek dit laatste niet noodzakelijk te zijn.

De multiple regressie analyse

De analyses betreffende de factoren die met de duur van de expositie en de hoogte van de consumptie samenhangen zijn verricht door middel van multiple regressie analyse.

De analyses zijn in twee fasen uitgevoerd. Eerst zijn de samenhangen tussen positierollen, statusrollen en de expositie aan drinksituaties onderzocht. In deze eerste fase is de expositie de afhankelijke variabele. In de tweede fase zijn de relaties tussen rollen, expositie en consumptie onderzocht. De expositie is hierin een onafhankelijke variabele terwijl de consumptie de afhankelijke variabele is. Deze analyses zijn per categorie van drinksituaties afzonderlijk en voor alle drinksituaties samen uitgevoerd. Analyses ten aanzien van de expositie betreffen alleen deelnemers aan de betreffende categorie drinksituaties, de analyses betreffende de consumptie zijn uitgevoerd onder de drinkers per categorie van drinksituaties.

Overwegingen die geleid hebben tot de keuze van de multiple regressie analyse waren:

1. De grote flexibiliteit ten aanzien van de volgorde waarin de effecten van verschillende variabelen kan worden onderzocht, doordat de methode het toestaat om blokken variabelen na elkaar in het regressie model in te voeren en te evalueren. Hierdoor kan het verklaringsmodel (zie 4.1 en 4.2) worden getoetst.
2. De informatie die door de uitkomsten van de regressie vergelijking wordt geboden. De regressiemethode geeft informatie over de absolute bijdrage van variabelen aan de voorspelling van de onafhankelijke en informatie over de relatieve bijdrage van deze variabelen. Dit maakt het mogelijk om de effecten van variabelen met verschillende meet-eenheden te vergelijken. Daarnaast is een van de uitkomsten het totale percentage verklaarde variantie. Dit maakt het mogelijk om de effecten van verschillende analyses te vergelijken.

Voor de volgende variabelen zijn dummy's gecreëerd: arbeidsrol, gezinsrol, verzorgersrol en religie. Voor elke variabele (type rollen) is een aantal dummy's gecreëerd dat gelijk is aan het aantal verschillende rollen min 1. Zo zijn voor religie drie dummy variabelen gecreëerd. Dit zijn 'Geen religie' 'Rooms katholiek' en 'Protestant'. De score op een dummy variabele is steeds 1 indien van toepassing en 0 indien niet van toepassing. Iemand die bij religie tot de categorie 'Anders' behoort scoort dus op alle drie de dummy-variabelen een 0.

De analyses zijn in een aantal stappen uitgevoerd. Eerst zijn die positierollen die een significante ($p < .10$) bijdrage aan de voorspelling van de expositie leveren ingevoerd. Het gekozen significantieniveau is hoger dan gebruikelijk. De keuze van dit hogere niveau komt

voort uit de overweging dat de populaties per analyse niet al te groot zijn waardoor relaties op strengere niveaus minder snel significant zijn. In de tabellen met de resultaten zullen significantie-niveaus per effect weergegeven worden. Na de positierollen zijn de statusrollen sociale klasse en religie ingevoerd (indien ze significant met expositie samenhangen). De mogelijkheid bestaat dat na invoering van statusrollen invloeden van positierollen alsnog verdwijnen. In gevallen dat variabelen na controle voor de andere variabelen in het model geen significante bijdrage meer zouden leveren zouden ze uit het model zijn verwijderd. Dit kwam overigens in praktijk niet voor.

Ook de relaties tussen rollen, expositie en consumptie zijn door middel van multiple regressie onderzocht. Als eerste is het effect van de expositie ingevoerd. Vervolgens zijn de effecten van positie- en statusrollen die na controle voor expositie nog een bijdrage aan de verklaring van de consumptie leveren in het model opgenomen. De relatie tussen expositie en consumptie vertegenwoordigt de structurele verklaringen van verschillen in consumptie. De gecontroleerde bijdragen van positie- en statusrollen vertegenwoordigen de bijdrage van de realisatie van drankgebruik ofwel de intensiteit van het drinkgedrag aan de verklaring van consumptie.

Uit de resultaten van de analyses zoals hierboven beschreven kan worden afgeleid in hoeverre er nog verschillen in consumptie van alcoholhoudende dranken blijven bestaan na controle op de expositie aan drinksituaties en in hoeverre positie- en statusrollen nog een bijdrage kunnen leveren aan de verklaring van deze verschillen. Verschillen in consumptie na controle voor expositie worden beschouwd als verschillen in de intensiteit van drinkgedrag. Een hogere intensiteit betekent niet per definitie ook een hogere consumptie. De consumptie is ook afhankelijk van de expositie.

Overige analyses

Naast de logit en de multiple regressie analyses zijn er nog een aantal aanvullende analyses verricht. Dit zijn enerzijds specifieke analyses van de expositie aan en consumptie in de afzonderlijke drinksituaties en anderzijds analyses van de relaties tussen rollen en drinkfrequentie in de dagboekweek.

De afzonderlijke situaties

Zoals aangegeven in paragraaf 4.3.1 zijn de aantallen deelnemers of drinkers onder de deelnemers, per drinksituatie afzonderlijk in veel gevallen erg klein. In ieder geval te klein om relaties tussen deelname aan dan wel consumptie binnen die situaties aan meer dan een onafhankelijke variabele tegelijkertijd te relateren. Toch zijn er analyses met betrekking tot de expositie aan (deelname en duur) en consumptie (al dan niet drinken en hoogte van de consumptie) per drinksituatie afzonderlijk verricht. Als onafhankelijke variabele is in deze analyses rolset gebruikt. Dit is een samengestelde variabele die de combinatie van positierollen die mensen vervullen weergeeft. De categorieën van deze variabele zijn weergegeven in tabellen 4.3.6 en 4.3.7

Tabel 4.3.5

Frequentie van combinaties van positierollen bij mannen.

		Zorg voor jonge kinderen	
		niet	wel
full-time werkend	geen partner	85	11
	wel partner	135	106
niet full-time werkend	geen partner	65	1
	wel partner	76	14

Tabel 4.3.6

Frequentie van combinaties van positierollen bij vrouwen.

		Zorg voor jonge kinderen	
		niet	wel
full-time werkend	geen partner	54	2
	wel partner	47	13
niet full-time werkend	geen partner	4	7
	wel partner	19	8
huisvrouw	geen partner	33	18
	wel partner	102	80

Ook de relaties tussen expositie en consumptie en statusrollen zijn per drinksituatie afzonderlijk onderzocht. Er zijn echter geen analyses verricht waarin meer dan een onafhankelijke variabele werd gebruikt.

De resultaten van deze analyses zijn weergegeven in de Bijlagen 4.1 en 4.2. In de bespreking van de resultaten zullen ze zo nu en dan ter illustratie worden gebruikt.

Consumptie-niveau en rollen

Categorieën van respondenten die zonder twijfel verschillen met betrekking tot de intensiteit van hun drankgebruik zijn de zware, matige en lichte drinkers zoals beschreven in hoofdstuk 3. Als aanvullende analyse bij het voorafgaande is onderzocht of het aantal lichte, matige of zware drinkers samenhangt met structurerende positierollen. De verwachting is dat het percentage zware drinkers het hoogst zal zijn indien structurerende positierollen ontbreken. Het laagste aantal zware (en hoogste aantal lichte) drinkers mag worden verwacht in de categorie met een full-time baan, een partner en de zorg voor jonge kinderen.

Zowel voor de combinatie van positierollen (rolset) als voor elk van de positie- en statusrollen afzonderlijk is onderzocht of ze samenhangen met het percentage zware, matige of lichte drinkers en ook met het percentage van de populatie dat tijdens de dagboekweek niet gedronken heeft. Deze analyses zijn door middel van χ^2 -toetsen uitgevoerd.

4.4 Overzicht van analyses en hypothesen

In schema 4.4.1 wordt kort een overzicht van alle hypothesen en bijhorende analyses gepresenteerd. De richting van veronderstelde relaties is aangegeven en ook de populatie waarop de hypothese betrekking heeft wordt vermeld. De resultaten van de analyses betreffende rollen en expositie en relaties tussen expositie en consumptie worden gepresenteerd in hoofdstuk 5. De resultaten van de analyses aangaande relaties tussen rollen en intensiteit van drinkgedrag worden in hoofdstuk 6 weergegeven.

Schema 4.4.1

Overzicht van verwachte verbanden tussen variabelen, de controlevariabelen en populaties .

hypothese	onafhankelijke variabele	afhankelijke variabele	controle voor	populatie	richting
1,2	positierollen	expositie	-	deelnemers	- ¹
3	statusrollen	expositie	positierollen	deelnemers	?
6,8	positierollen	% drinkers	-	deelnemers	- ²
10	statusrollen	% drinkers	positierollen	deelnemers	?
4,5	expositie	consumptie	-	drinkers	+ ³
7,9	positierollen	consumptie	expositie	drinkers	- ²
11	statusrollen	consumptie positierollen	expositie	drinkers	?
12,14	positierollen	drink- frequentie	-	allen	-
13,15	statusrollen	drink- frequentie	-	allen	?

¹ met name werk in droge situaties

² zwakkere verbanden in nattere situaties

³ toename verband met natheid situaties

Hoofdstuk 5

Rollen en expositie, expositie en consumptie

87

In hoofdstuk 4 is de totstandkoming van drinkgedrag verdeeld in twee fasen, de expositie aan drinksituaties en de realisatie van drinkgedrag. In dit hoofdstuk worden aan de hand van de hypothesen geformuleerd in paragraaf 4.3.3, de resultaten van de analyses betreffende samenhangen tussen rollen en expositie en samenhangen tussen expositie aan drinksituaties en consumptie in drinksituaties beschreven. Per categorie van drinksituaties (droog, medium, nat) en voor alle drinksituaties tezamen zijn analyses verricht binnen verschillende categorieën van respondenten gedefinieerd naar leeftijd en geslacht. In paragraaf 5.1 zullen de resultaten van de multiple regressie analyses met positie- en statusrollen als onafhankelijke en expositie als afhankelijke variabele besproken worden. In paragraaf 5.2 wordt de relatie tussen expositie en consumptie behandeld.

5.1 Rollen en expositie

Ten aanzien van relaties tussen rollen en expositie aan drinksituaties is verondersteld dat mensen met structurerende positierollen minder tijd in drinksituaties doorbrengen dan mensen zonder structurerende positierollen (hypothese 1). Verder is verondersteld dat de verschillen in tijd doorgebracht in drinksituaties tussen werkenden en niet-werkenden het grootst zijn in droge situaties (hypothese 2). Tenslotte is verondersteld dat statusrollen na controle voor positierollen, een deel van de variantie in expositie aan drinksituaties kunnen verklaren (hypothese 3).

De mannen

De resultaten van de multiple regressie analyses per leeftijdscategorie in de mannelijke populatie zijn weergegeven in tabel 5.1.1. De positierollen die voldoende voorkomen om als variabele in de analyses te worden gebruikt verschillen per leeftijdscategorie. Bij de jonge mannen komt naast de rol van werkende of werkloze ook de rol van scholier/student voor. Bij mannen tussen 55 en 64 jaar komt naast de rollen van werkende en niet werkende, ook de rol van gepensioneerde voor en komt de rol van verzorger van jonge kinderen niet voor. In de

categorie ouder dan 64 jaar komt alleen de structurerende rol van partner voor. Binnen de categorie mannen tussen 25 en 54 jaar is naast religie en sociale klasse ook de statusrol leeftijd als variabele gebruikt.

Werk blijkt significant negatief samen te hangen met de expositie aan drinksituaties. Werkenden besteden minder tijd in droge drinksituaties dan werklozen, scholieren/studenten (≤ 24 jaar) of gepensioneerden (55-64 jaar) van gelijke leeftijd. Werkenden tussen 25 en 54 jaar besteden eveneens minder tijd dan niet werkenden in medium drinksituaties. Werkenden tussen 25 en 54 jaar en die tussen 55 en 64 jaar besteden ook in totaal minder tijd in drinksituaties dan hun niet werkende leeftijdsgenoten. Scholieren/studenten blijken ten opzichte van andere jonge mannen minder tijd te besteden in medium en natte situaties.

De rol van partner hangt alleen bij mannen tussen 25 en 54 jaar significant samen met de expositie aan drinksituaties. Mannen met partner besteden meer tijd in medium situaties, maar minder in natte situaties dan mannen zonder partner. In de totale expositie blijkt geen effect van de partnerrol.

De rol van verzorger/opvoeder komt bij de mannen alleen in de leeftijdscategorie tussen 25 en 54 jaar voldoende voor om als variabele te worden gebruikt. In geen der categorieën van drinksituaties (droog, medium, nat) blijkt een significant effect van deze rol op de expositie. De totale expositie aan drinksituaties hangt echter significant negatief samen met de rol van verzorger/opvoeder van jonge kinderen.

In de multiple regressie analyses zijn de effecten van statusrollen op de expositie gecontroleerd voor significante effecten van positierollen op de expositie.

Bij de jongere mannen blijken geen significante effecten van statusrollen op de expositie aan drinksituaties. Bij de mannen tussen 25 en 54 jaar blijkt een negatief effect van sociale klasse op de tijd besteed in droge drinksituaties en een positief effect op de tijd doorgebracht in natte situaties.

Religie blijkt in alle leeftijdscategorieën boven 25 jaar significante effecten op de expositie aan drinksituaties te hebben. Geen religie hangt positief samen met de expositie aan natte situaties (25-54 jaar), Rooms-Katholiscisme hangt positief samen met de expositie aan medium situaties en de totale expositie (55-64 jaar). Bij de mannen boven 65 jaar is religie de enige factor die significant met expositie aan drinksituaties samenhangt. Rooms-Katholieke ouderen besteden meer tijd in natte situaties dan ouderen met een andere of zonder religieuze overtuiging.

Tabel 5.1.1

De regressie analyses voor expositie aan droge, medium en natte drinksituaties en de totale expositie per leeftijdscategorie bij mannen.

	Droog		≤ 24 jaar		Nat		Totaal		Droog		25-54 jaar		Totaal	
	B	beta	B	beta	B	beta	B	beta	B	beta	B	beta	B	beta
Werk	-16,4 ¹	-.30 ¹	.	.	.	.	.	.	-23,7 ¹	-.35 ¹	-11,5 ¹	-.17 ¹	.	-.32,6 ¹
School	.	.	-9,5 ¹	-.22 ¹	-1,1	-.19	.	.	.	.	n.v.t.	.	.	.
Pensioen				n.v.t.							n.v.t.			
Partner	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	6,1	.10	-1,1 ¹	-.18 ¹
Kinderen	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Leeftijd			n.v.t.						.	.	.	.	.	.
Sociale klasse	.	.	.	.	.	.	.	.	-8,1 ¹	-.16 ¹	.	.	.8 ¹	.15 ¹
Geen religie	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.9 ¹	.17 ¹
Rooms-katholiek	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Protestant	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Constante	85,7 ¹		61,3 ¹		4,5 ¹		160,2 ²		96,1 ¹		77,9 ¹		3,32 ¹	
Verklaarde variantie	9%		5%		4%		0		16%		4%		9%	
alle effecten $p < .10$, ¹ $P < .05$, ² gemiddelde														
													194,35 ¹	12%

Tabel 5.1.1

De regressie analyses voor expositie droge, medium, natte aan drinksituaties en de totale expositie per leeftijdscategorie bij mannen (vervolg).

[illegible]

De vrouwen

De resultaten van de multiple regressie analyses per leeftijdscategorie in de vrouwelijke populatie zijn weergegeven in tabel 5.1.2. Bij vrouwen komt de rol van huisvrouw naast die van werkende, scholier/student of anders voor. Bij vrouwen ouder dan 54 jaar is het de enige structurerende positierol die voorkomt. De positierol van scholier/student komt alleen bij vrouwen jonger dan 25 jaar, voor.

Bij de jonge vrouwen zijn geen significante verbanden gevonden tussen de rollen scholier/student, huisvrouw, werkende of anders en de expositie aan drinksituaties. Bij vrouwen tussen 25 en 54 jaar blijkt werk negatief samen te hangen met de expositie aan droge drinksituaties. Ook de totale expositie aan drinksituaties hangt negatief samen met de rol van werkende. Vrouwen ouder dan 54 jaar, die zich zelf als huisvrouw beschouwen besteden meer tijd in medium drinksituaties dan andere vrouwen van die leeftijd.

De rol van partner hangt negatief samen met de expositie aan medium situaties van vrouwen ouder dan 54 jaar. Dit komt ook in de totale expositie aan drinksituatie naar voren.

De rol van verzorgster/opvoedster van jonge kinderen blijkt bij jonge vrouwen (≤ 24 jaar) de tijd doorgebracht in droge drinksituaties positief te beïnvloeden. Bij vrouwen tussen 25 en 54 jaar beperkt deze rol de tijd besteed in medium situaties. Ook de totale expositie aan drinksituaties van vrouwen tussen 25 en 54 jaar met de zorg voor jonge kinderen, is lager dan die van hun leeftijdsgenoten zonder de zorg voor jonge kinderen.

De statusrol sociale klasse hangt negatief samen met de tijd doorgebracht in drinksituaties. Jonge vrouwen uit de lagere klassen besteden meer tijd in droge en medium drinksituaties dan hun leeftijdsgenoten uit de hogere klassen. Dit blijkt ook in de totale expositie aan drinksituaties. Vrouwen tussen 25 en 54 jaar uit de lagere klassen brengen meer tijd door in medium drinksituaties.

Significante samenhangen tussen religie en expositie aan drinksituaties blijken uit negatieve verbanden tussen protestantse gezindheid en de tijd die jonge vrouwen in natte situaties besteden en de tijd die vrouwen tussen 25 en 54 jaar in medium situaties besteden. Protestante vrouwen tussen 25 en 54 jaar besteden ook in totaal minder tijd in drinksituaties dan vrouwen zonder of met een andere religieuze overtuiging.

Net als bij de mannen zijn ook bij de vrouwen alleen in de categorie tussen 25 en 54 jaar effecten van leeftijd onderzocht. Binnen deze leeftijdscategorie blijkt dat de ouderen meer tijd doorbrengen in droge drinksituaties maar minder in medium drinksituaties. Leeftijd hangt niet significant samen met de totale expositie aan drinksituaties van vrouwen tussen 25 en 54 jaar.

Tabel 5.1.2

De regressie analyses voor de expositie aan droge, medium en natte drinksituaties en de totale expositie per leeftijdscategorie bij vrouwen.

	≤ 24 jaar			25-54 jaar			totaal		
	droog	nat	beta	droog	nat	beta	droog	nat	beta
	B	B	beta	B	B	beta	B	B	beta
Werk	.	.	.	-9.1 ¹	.	-18 ¹	.	.	-12.8 ¹
School	.	.	.	.	.	n.v.t.	.	.	-19 ¹
Huisvrouw	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Partner	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Kinderen 20.5 ¹	.31 ¹	.	.	.	.	-7.7 ¹	-17 ¹	.	-10.1 ¹
Leeftijd		n.v.t		4.8 ¹	.21 ¹	-14 ¹	.	.	.
Sociale klasse	-11.8 ¹	-27 ¹	-11.9 ¹	-25 ¹	.	-26.5 ¹	-36 ¹	.	.
Geen religie	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Rooms-katholiek	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Protestant	.	.	-13.2 ¹	-38 ¹	.	-7.9 ¹	-15 ¹	.	-6.7
Constante	65.62 ¹	55.02 ¹	24.32	130.04 ¹	60.57 ¹	62.91 ¹	12.35 ²	126.26 ¹	
Verklaarde variantie	19%	6%	14%	13%	9%	7%	0%	6%	

alle effecten $p < .10$, ¹ $P < .05$, ² gemiddelde

TABEL 5.1.2

De regressie analyses voor de expositie aan droge, medium en natte drinksituaties en de totale expositie per leeftijdscategorie bij vrouwen (vervolg).

	Droog		≥55 jaar		Nat		Totaal	
	B	beta	B	beta	B	beta	B	beta
Werk	.	.	.	.	.	.	.	.
School	.	.	.	.	.	.	.	.
Huisvrouw	.	.	27.5 ¹	.56 ¹	.	.	.	.
Partner	.	.	-39.7 ¹	-.84 ¹	.	.	-34.8 ¹	-.58 ¹
Kinderen			n.v.t.					
Leeftijd			n.v.t.					
Sociale Klasse	.	.	.	.	.	.	22.3 ¹	.37 ¹
Geen Religie	.	.	.	.	.	.	.	.
Rooms-Katholiek	.	.	.	.	.	.	.	.
Protestant	.	.	.	.	.	.	.	.
Constante	84.81 ²		49.97 ¹		7.75 ²		142.39	
Verklaarde variantie (%)	0		50%		0		42%	

alle effecten $p < .10$, ¹ $P < .05$, ² gemiddelde

Conclusies, rollen en expositie

Ten aanzien van relaties tussen rollen en de expositie aan drinksituaties is een drietal hypothesen geformuleerd. De resultaten van de regressie analyses tonen dat de algemene veronderstelling dat mensen met structurerende positierollen minder tijd doorbrengen in drinksituaties dan mensen zonder zulke rollen (hypothese 1) in een aantal gevallen verworpen moet worden. Zo blijkt dat mannen tussen 25 en 54 jaar met een partner meer tijd in medium drinksituaties doorbrengen dan hun leeftijdsgenoten zonder partner. Jonge vrouwen met de zorg voor jonge kinderen besteden meer tijd in droge drinksituaties dan de jonge vrouwen zonder de rol van verzorgster/opvoedster. De meeste verbanden tussen positierollen en expositie zijn echter in overeenstemming met hypothese 1. De rol van werkende hangt negatief samen met de expositie aan droge situaties van jonge mannen, mannen tussen 25 en 54 jaar, mannen tussen 55 en 64 jaar en vrouwen tussen 25 en 54 jaar. Ook negatieve verbanden tussen werk en expositie aan medium situaties (mannen, 25-54 jaar), partner en de expositie aan medium (vrouwen ≥ 55 jaar) en natte situaties (mannen 25-54 jaar) en zorg voor jonge kinderen en totale expositie (mannen 25-54 jaar, vrouwen 25-54 jaar) en expositie aan medium situaties (vrouwen 25-54 jaar) stemmen met hypothese 1 overeen.

De rollen van scholier/student en die van werkende sluiten elkaar uit. Negatieve verbanden van scholier/student met de expositie aan medium en natte situaties (jonge mannen) betekenen dan ook positieve verbanden tussen werk en deze expositie. Uit de tegengestelde effecten in droge situaties enerzijds en medium en natte situaties anderzijds kan wellicht worden verklaard waarom er geen verbanden tussen scholier/student of werk en de totale expositie blijken. Binnen de categorie der jonge mannen besteden werkenden meer tijd in medium en natte situaties dan scholieren/studenten of anderen. Zowel de rol van werkende als die van scholier/student zijn als structurerende rollen beschouwd. De positieve verbanden tussen werk en expositie bij jonge mannen zijn daarom niet in tegenspraak met hypothese 1.

De rol van partner hangt eveneens positief samen met de expositie aan medium situaties (mannen tussen 25 en 54 jaar). Mogelijk bevinden jongere werkenden (in vergelijking tot scholieren/studenten) en degenen met partner (ten opzichte van degenen zonder partner) zich in de gezinsfase. Deze levensfase lijkt met name wat betreft de expositie aan medium drinksituaties (bij mannen) de mogelijkheid om te drinken te bevorderen. Ook de grotere blootstelling van jonge vrouwen met de zorg voor jonge kinderen kan op deze wijze worden geïnterpreteerd.

Behalve bij mannen tussen 25 en 54 jaar werden alleen in droge situaties verbanden tussen werk en expositie gevonden. Bij mannen tussen 25 en 54 jaar is het negatieve verband tussen werk en expositie aan droge situaties sterker dan dat tussen werk en de expositie aan medium situaties. Deze resultaten zijn in overeenstemming met de veronderstelling dat verbanden tussen (niet-) werken en expositie het sterkst zijn in droge situaties (hypothese 2).

Vebanden tussen religie en expositie zijn zeer eenduidig. Geen religie (mannen 25-54, natte situaties) en rooms katholicisme (mannen 25-54 medium situaties; mannen ≥ 65 , natte situaties) hangen positief, protestantisme (vrouwen 25-54, medium situaties; vrouwen ≤ 24 jaar, natte situaties) negatief met expositie samen.

De relaties tussen sociale klasse en expositie zijn minder eenduidig. Deze statusrol hangt negatief samen met de expositie aan droge situaties van mannen tussen 25 en 54 jaar. Bij dezelfde categorie mannen hangt sociale klasse positief samen met de expositie aan natte situaties. Bij de vrouwen blijken negatieve verbanden in droge situaties (≤ 24 jaar), in medium situaties (25-54 jaar) en in totaal (25-54 jaar). Vrouwen ouder dan 54 jaar uit de hogere sociale

klassen besteden in totaal echter méér tijd in drinksituaties dan hun leeftijdsgenoten uit de lagere klassen.

De totale expositie is de som van de expositie aan droge, medium en natte situaties. In een aantal gevallen doen de relaties tussen rollen en de expositie aan droge, medium of natte situaties zich ook voor met betrekking tot de totale expositie. In sommige gevallen blijken significante samenhangen tussen rollen en de totale expositie die in geen der afzonderlijke categorieën van drinksituaties blijken (mannen 25-54 jaar, zorg voor kinderen; vrouwen 25-54 jaar, partner). Ook het tegenovergestelde komt voor: in een categorie van drinksituaties wordt een significant verband gevonden dat in de totale expositie niet tot uiting komt. Naast de tegengestelde effecten van werk en scholier/student bij jongere mannen zijn er nog twee gevallen waarin de effecten van rollen op de expositie aan verschillende categorieën van drinksituaties elkaar lijken op te heffen. Zo hangt de rol van partner positief samen met de expositie aan medium situaties, maar negatief met die aan natte situaties (mannen 25-54 jaar); in de totale expositie aan drinksituaties blijkt geen samenhang. Sociale klasse hangt positief samen met de expositie aan droge situaties en negatief met die aan natte situaties (mannen 25-54 jaar). Ook hier blijkt in de totale expositie geen effect.

5.2 Expositie en consumptie

De in paragraaf 5.1 gepresenteerde analyses over relaties tussen positie- en statusrollen en de expositie aan drinksituaties, zijn verricht vanuit de veronderstelling dat er een verband is tussen expositie aan drinksituaties en de consumptie in die situaties. Hypothese 4 stelt dat naarmate men meer tijd doorbrengt in drinksituaties men in die situaties ook meer drinkt. Verder is verondersteld dat de relatie tussen de tijd doorgebracht in drinksituaties en de consumptie in die situaties in sterkte toeneemt met de natheid van de situaties (hypothese 5).

Relaties tussen expositie en consumptie zijn onderzocht door middel van multiple regressie analyses met expositie en rollen als onafhankelijke variabelen. Expositie is in die analyses als eerste variabele ingevoerd. De volledige resultaten van deze regressie analyses worden beschreven in hoofdstuk 6. In deze paragraaf zullen alleen de verbanden tussen expositie en consumptie worden samengevat.

De mannen

In tabel 5.2.1 worden de resultaten van de analyses betreffende de relaties tussen expositie en consumptie in de afzonderlijke categorieën van drinksituaties per leeftijdscategorie van de mannelijke populatie gepresenteerd.

In droge situaties blijken expositie en consumptie alleen bij mannen tussen 25 en 54 jaar significant met elkaar samen te hangen. Binnen de groep ouder dan 64 jaar hangen expositie en consumptie in geen der categorieën van drinksituaties significant met elkaar samen. De geconstateerde verbanden tussen expositie en consumptie zijn het sterkst in natte drinksituaties. Ook tussen de totale expositie aan drinksituaties en de totale consumptie in die situaties blijken redelijk sterke positieve verbanden te bestaan.

Tabel 5.2.1

Verbanden tussen expositie aan en consumptie in categorieën van drinksituaties (droog, medium, nat en totaal) naar leeftijd bij de mannen, uittreksel regressie-analyses.

	categorie van drinksituaties							
	Droog		Medium		Nat		Totaal	
	B	beta	B	beta	B	beta	B	beta
≤ 24 jaar	-	-	.01	.24	.55	.73	.01	.30
25-54 jaar	.02	.39	.11	.36	.57	.75	.02	.43
55-64 jaar	-	-	.02	.40	.41	.69	.01	.27
≥ 65 jaar	-	-	-	-	-	-	-	-

De vrouwen

In tabel 5.2.2 worden de resultaten van de analyses betreffende de relaties tussen expositie en consumptie in de afzonderlijke categorieën van drinksituaties per leeftijdscategorie van de vrouwelijke populatie gepresenteerd.

Tabel 5.2.2

Verbanden tussen expositie aan en consumptie in categorieën van drinksituaties (droog, medium, nat en totaal) naar leeftijd bij de mannen, uittreksel regressie-analyses.

	Categorie van drinksituaties							
	Droog		Medium		Nat		Totaal	
	B	beta	B	beta	B	beta	B	beta
≤ 24 jaar	.02	.54	.02	.45	-	-	.01	.28
25-54 jaar	.01	.24	.02	.43	.04	.49	.01	.28
≥ 55 jaar		.40 ¹		.49 ¹	-	-		.26 ¹

¹ pearsons' r

Bij de oudere vrouwen blijken geen significante verbanden tussen expositie aan natte drinksituaties en consumptie in die situaties. Ook bij vrouwen jonger dan 24 jaar kan geen verband tussen de tijd doorgebracht in natte situaties en de consumptie in die situaties worden geconstateerd. Bij de jonge vrouwen is het verband tussen expositie en consumptie in droge

situaties sterker dan in medium situaties. Bij vrouwen tussen 25 en 54 jaar neemt de sterkte van de relatie tussen expositie en consumptie toe met de natheid van de drinksituaties. Bij de oudere vrouwen is het verband tussen expositie en consumptie in medium situaties sterker dan in droge situaties. Binnen alle leeftijdscategorieën hangen ook de totale expositie aan drinksituaties en de totale consumptie binnen drinksituaties redelijk sterk positief samen.

Conclusies, expositie en consumptie

Centraal in het model dat de totstandkoming van drinkgedrag beschrijft staat de relatie tussen expositie aan drinksituaties en de consumptie in die situaties.

Hypothese 4 veronderstelt positieve verbanden tussen expositie en consumptie. Er zijn inderdaad alleen positieve verbanden tussen expositie en consumptie gevonden. Verder is gebleken dat, behalve bij de jonge vrouwen, de sterkte van de verbanden tussen expositie en consumptie toeneemt met de natheid van de situaties. Hypothese 5 wordt hierdoor ondersteunt. Niet in alle gevallen worden significante relaties tussen expositie en consumptie gevonden. De correlaties tussen expositie en consumptie zijn berekend voor degenen die aan een categorie van drinksituaties hebben deelgenomen en binnen deze categorie hebben gedronken. In een aantal gevallen is het aantal drinkers zo klein dat dit het ontbreken van significante relaties kan verklaren. Dit is van toepassing op de natte situaties bij de oudere vrouwen (zelfs te weinig deelnemers) en alle categorieën van drinksituaties bij de oudere mannen. Dat er in de droge situaties (jongere mannen, mannen tussen 55 en 64 jaar en vrouwen boven 55 jaar) geen correlaties worden gevonden kan niet door te kleine aantallen worden verklaard. Deze resultaten zijn in overeenstemming met hypothese 5, er zijn zwakkere verbanden tussen expositie en consumptie in droge situaties. Alcoholgebruik lijkt voor deze categorieën van de populatie in de droge situaties niet prominent als gedragsalternatief aanwezig te zijn. De tijd die in dergelijke situaties wordt doorbrengt is nauwelijks van invloed op de consumptie in die situaties. Bij mannen en vrouwen tussen 25 en 54 jaar worden in droge situaties redelijk sterke correlaties tussen expositie en consumptie gevonden (multiple R respectievelijk .39 en .24). Onder mannen en vrouwen van middelbare leeftijd komen relatief de meeste zware drinkers voor. Wellicht dat de betekenis van de drinksituatie voor hen anders is, met andere woorden dat drankgebruik als gedragsalternatief ook in droge situaties prominent aanwezig is.

Bij jongere vrouwen blijkt een sterke samenhang tussen expositie aan droge situaties en consumptie in die situaties (multiple $r = .54$). Tevens blijkt de sterkte van het verband tussen expositie en consumptie bij de jonge vrouwen af te nemen met de natheid van de situaties. Dit laatste is in tegenspraak met hypothese 5.

5.3 Algemene conclusies

Al met al blijken uit de resultaten in dit hoofdstuk duidelijke positieve verbanden tussen de tijd die men in drinksituaties doorbrengt en de consumptie in die situaties. Verder blijkt dat de sterkte van deze verbanden toeneemt met de natheid van de drinksituaties.

De redenering achter de zogenaamde 'leisure-time' hypothesen (Winton et al., 1987) wordt door deze resultaten bevestigd. Hoe meer tijd er in drinksituaties wordt besteed hoe hoger de consumptie. De 'leisure-time' hypothesen veronderstellen verder dat het ontbreken van structurerende rollen (met name de rol van werkende) via de tijdsbesteding tot een hogere consumptie zou leiden. De veronderstelling dat het ontbreken van structurerende positierollen tot een grotere blootstelling aan drinksituaties zou leiden gaat echter niet altijd op. In een aantal gevallen blijken structurerende positierollen tot een hogere expositie aan drinksituaties te leiden. Met name rollen die samengaan met de gezinsfase lijken de tijd doorgebracht in medium situaties (mannen) en droge situaties (vrouwen) te bevorderen.

Een vraag die op grond van het hier gebruikte materiaal niet beantwoord kan worden is in hoeverre de tijd doorgebracht in drinksituaties als een toevallig resultaat van de structuur van het dagelijks leven dan wel als het gevolg van bewuste keuzes mag worden beschouwd. De leisure-time hypothesen gaan uit van het eerste. Met name de effecten van positierollen op de tijd besteed in drinksituaties kunnen in dit licht worden gezien. Het is echter niet ondenkbaar dat men situaties opzoekt om te drinken. Indien dit het geval zou zijn zou zich dat met name in de 'nattere' situaties voor doen. In dergelijke situaties is drankgebruik het prominentst aanwezig.

Om deze vraag te kunnen beantwoorden zouden respondenten moeten aangeven welke plaats drankgebruik voor hen in een situatie heeft. De natheid van situaties is een objectief gegeven, gebaseerd op empirische feiten. Er is verondersteld dat de kans op drinkgedrag samenhangt met c.q. voortkomt uit de beoordeling van de gepastheid van drinkgedrag in situaties. Dat neemt niet weg dat er verschillen tussen individuen kunnen bestaan in de wijze waarop ze situaties interpreteren. Het is zelfs mogelijk dat mensen een situatie de ene keer anders interpreteren dan de andere keer. De sociale betekenis die mensen aan situaties verlenen hangt waarschijnlijk duidelijker met het drinkgedrag in die situaties samen dan de objectieve kenmerken van die situaties. Het zou interessant kunnen zijn om te onderzoeken welke betekenissen van situaties met drinkgedrag samenhangen en hoe dit varieert naar objectieve kenmerken van die situaties en de rollen die mensen vervullen. Aldus kan ook nagegaan worden in hoeverre mensen situaties opzoeken omdat erin gedronken kan worden.

Gezien de sterke relaties tussen expositie aan drinksituaties en consumptie in die situaties mag worden geconcludeerd dat het zinvol is om factoren die met de expositie aan drinksituaties samenhangen te onderzoeken en deze te onderscheiden van factoren die het drinkgedrag bij deelname aan die situaties beïnvloeden. Verder tonen de resultaten van de analyses in dit hoofdstuk dat het zeker zinvol is om een onderscheid tussen verschillende categorieën van drinksituaties te maken. In het slothoofdstuk van dit proefschrift zal worden ingegaan op de keuze van kenmerken op basis waarvan categorieën van situaties kunnen worden samengesteld.

Hoofdstuk 6

Rollen en consumptie

In dit hoofdstuk worden resultaten van de analyses betreffende de tweede fase in de totstandkoming van alcoholgebruik, de realisatie van drinkgedrag, beschreven. Bij deelnemers aan categorieën van drinksituaties is onderzocht hoe rollen samenhangen met de kans om te drinken in die drinksituaties. De relaties tussen rollen en het al dan niet drinken in categorieën van drinksituaties worden beschreven in paragraaf 6.1. Ook samenhangen van rollen met de intensiteit van het drinkgedrag van degenen die binnen categorieën van drinksituaties drinken zijn onderzocht. In paragraaf 6.2 worden de relaties tussen rollen en de voor expositie gecontroleerde, consumptie in categorieën van drinksituaties beschreven. Paragraaf 6.3 betreft relaties tussen rollen en het totale consumptieniveau tijdens de dagboekweek.

6.1 Rollen en al dan niet drinken

Ten aanzien van relaties tussen rollen en al dan niet drinken bij deelname aan drinksituaties is verondersteld dat het percentage drinkende deelnemers bij mensen zonder structurerende rollen hoger zal zijn dan bij mensen met structurerende rollen (hypothese 6). Tevens is de verwachting uitgesproken dat de relaties tussen structurerende positierollen en het percentage drinkende deelnemers minder sterk zullen zijn in nattere situaties (hypothese 8). Hypothese 10 stelt dat na controle voor positierollen, ook statusrollen nog bijdragen aan de verklaring van het al dan niet drinken van deelnemers aan categorieën van drinksituaties.

In de verschillende deelpopulaties gedefinieerd naar leeftijd en geslacht, zijn deze hypothesen onderzocht door middel van logit- analyses van het al dan niet drinken per categorie van drinksituaties.

De mannen

In tabel 6.1.1 wordt een overzicht gepresenteerd van de resultaten van de logit analyses per leeftijdscategorie bij de mannen.

De odds ratio's in de tabel zijn het quotiënt van het aantal deelnemers dat niet drinkt en het aantal deelnemers dat wel drinkt. Een relatief groot aantal drinkers resulteert in een lage odds ratio.

Er zijn enkele significante verbanden tussen positierollen en het percentage drinkende deelnemers. Onder de werkende jongeren zijn er relatief veel meer drinkers dan onder de scholieren/studenten of anderen. Bij de mannen onder de 25 jaar zijn er voor elke drinkende deelnemer aan de droge situaties 2 die niet drinken. Deze ratio is onder de werkende jongeren 2:3 maar onder de scholieren/studenten en de anderen 1:4. Met andere woorden de arbeidsrol hangt significant samen met het al dan niet drinken in droge situaties bij de jonge mannen. Bij mannen tussen 25 en 54 jaar zijn er zowel in droge als in medium en natte situaties meer drinkende dan niet drinkende deelnemers. In deze categorie blijkt de variabele partner noodzakelijk te zijn om een logit-model

Tabel 6.1.1

Signifikante odds ratios (niet drinken:wel drinken) in droge, medium en natte situaties bij mannen in verschillende leeftijdscategorieën.

	≤ 24 jaar			25-54 jaar		
	Droog	Medium	Nat	Droog	Medium	Nat
Allen	1.93	1.12	.58	.80	.37	.30
Werk	1.67	-	-	-	-	-
School	3.78	-	-		n.v.t.	
Pensioen		n.v.t.			n.v.t.	
Anders	3.25	-	-	-	-	-
Geen Partner	-	-	-	-	.50	-
Wel Partner	-	-	-	-	.26	-
Geen Kinderen	-	-	-	-	-	-
Wel Kinderen	-	-	-	-	-	-
Lagere Klasse	-	-	-	-	-	.39
Hogere Klasse	-	-	-	-	-	.23
Geen Religie	-	-	-	.94	-	-
Rooms Katholiek	-	-	-	.68	-	-
Protestant	-	-	-	1.32	-	-
Anders	-	-	-	1.19	-	-

Tabel 6.1.1

Vervolg

	Droog	55-64 jaar Medium	Nat
Allen	1.35	.59	.93
Werk		n.v.t.	
School		n.v.t.	
Pensioen		n.v.t.	
Anders		n.v.t.	
Geen Partner	-	-	-
Wel Partner	-	-	-
Geen Kinderen		n.v.t.	
Wel Kinderen		n.v.t.	
Lagere Klasse	-	-	1.62
Hogere Klasse	-	-	.54
Geen Religie	-	-	-
Rooms Katholiek	-	-	-
Protestant	-	-	-
Anders	-	-	-

op te kunnen stellen dat een adequate beschrijving van de data met betrekking tot het al dan niet drinken in medium situaties geeft. Onder de mannen zonder partner is de verhouding drinken:niet drinken in medium situaties 2:1 onder de mannen met partner is deze 4:1. Deze verhouding komt bijvoorbeeld tot uiting in het percentage mannen met partner dat drinkt bij het televisiekijken. Dit percentage is 2 tot 3 maal zo hoog als dat van de mannen zonder partner. In nog extremere mate geldt dit voor de mannen die op zondagmiddag op visite gaan. Van degenen met werk en partner drinkt ongeveer de helft in deze drinksituatie. Van de anderen slechts 10 tot 17% (Bijlage 4.1 en 4.2).

Religie blijkt bij de mannen tussen 25 en 54 jaar significant samen te hangen met de proportie drinkers in droge situaties. Van de protestante deelnemers drinken er relatief minder dan van de overige deelnemers. Sociale klasse hangt bij mannen tussen 25 en 54 jaar en bij mannen tussen 55 en 64 jaar significant positief samen met de proportie drinkers in natte situaties.

De vrouwen

In tabel 6.1.2 wordt een overzicht gepresenteerd van de resultaten van de logit-analyses per leeftijdscategorie bij de vrouwen. Bij vrouwen ouder dan 55 jaar werden geen significante verbanden tussen rollen en het al dan niet drinken van deelnemers aan categorieën van drinksituaties gevonden.

Tabel 6.1.2

Signifikante odds ratios (niet drinken:wel drinken) in droge, medium en natte situaties bij vrouwen in verschillende leeftijdscategorieën.

	≤ 24 jaar			25-54 jaar		
	droog	medium	nat	droog	medium	nat
Allen	2.95	1.59	.66	1.28	.73	.76
Werk	-	-	.25	-	.55	-
School	-	-	1.5	-	n.v.t	-
Huisvrouw	-	n.v.t	-	-	1.07	-
Anders	-	-	.28	-	.67	-
Geen Partner	-	-	-	1.71	-	1.60
Partner	-	-	-	.96	-	.36
Geen Kinderen	-	-	-	-	-	-
Wel Kinderen	-	-	-	-	-	-
Lagere Klasse	-	-	-	1.85	-	-
Hogere Klasse	-	-	-	.96	-	-
Geen Religie	-	-	-	.79	.49	-
Rooms Katholiek	-	-	-	1.54	.84	-
Protestant	-	-	-	1.25	.74	-
Anders	-	-	-	1.74	.95	-

Bij vrouwen jonger dan 25 jaar is de arbeidspositie een belangrijke factor in het verklaren van het al dan niet drinken in natte situaties (café-bezoek). Van alle deelnemende jonge vrouwen drinken er in deze situaties meer wel dan niet (60% drinkers); onder de schoolgaande/studerende jonge vrouwen zijn er voor elke 2 die in deze situaties drinken 3 die niet drinken. Bij de andere jonge vrouwen is er voor elke 4 drinkende deelnemers aan natte situaties daarentegen slechts 1 die niet drinkt. Ook bij vrouwen tussen 25 en 54 jaar zijn er significante relaties tussen positierollen en de proportie drinkende deelnemers in categorieën van drinksituaties. Binnen de droge situaties is er een verband tussen wel of niet drinken van deelnemers en de rol van partner. Onder de vrouwen zonder partner bevinden zich minder drinkers dan niet-drinkers. Onder degenen met partner zijn er iets meer drinkers dan niet-drinkers. In de medium situaties blijken er van de deelnemende huisvrouwen evenveel te zijn

die wel als die niet drinken. Van de deelnemende werkende vrouwen daarentegen drinken er twee maal zoveel wel als niet. Onder de rest van de vrouwen is de verhouding drinken:niet drinken 3:2.

In de natte situaties is de rol van partner wederom van belang. Onder degenen met partner zijn er drie maal zoveel drinkers als niet-drinkers. De partnerlozen daarentegen, drinken als ze deelnemen aan natte situaties vaker niet dan wel.

Bij vrouwen van middelbare leeftijd blijkt het percentage drinkende deelnemers zowel in droge als in medium situaties het hoogst te zijn binnen de categorieën zonder religie. In droge situaties blijkt verder dat van de deelnemende vrouwen uit de hogere sociale klassen ongeveer de helft drinkt terwijl dat in de lagere klassen 35% is.

Conclusies

Op basis van de hierboven gepresenteerde resultaten moet de veronderstelling dat het percentage drinkende deelnemers aan drinksituaties bij mensen zonder structurerende positierollen hoger is dan bij mensen met structurerende positierollen (hypothese 6) worden verworpen. In alle gevallen waar significante verbanden tussen positierollen en de proportie drinkers worden geconstateerd blijkt deze proportie bij degenen met structurerende positierollen hoger te zijn dan bij degenen zonder structurerende rollen. Hypothese 8 veronderstelt dat verbanden tussen positierollen en de proportie drinkende deelnemers aan drinksituaties in nattere situaties minder sterk zullen zijn. Het volledig ontbreken van significante verbanden tussen positierollen en de proportie drinkende deelnemers aan natte situaties bij de mannen kan als een bevestiging van deze hypothese worden opgevat.

Statusrollen hebben zoals verondersteld (hypothese 10) naast positierollen invloeden op de proportie van de deelnemers aan drinksituaties die in die situaties ook drinkt. Sociale klasse hangt positief samen met de proportie van de deelnemers die drinkt binnen de natte situaties bij mannen tussen 25 en 54 jaar en tussen 55 en 64 jaar en binnen de droge situaties bij vrouwen tussen 25 en 54 jaar. Geen religie en Rooms-katholicisme (alleen mannen) hangt eveneens positief samen met de proportie drinkende deelnemers en wel in droge situaties (mannen en vrouwen tussen 25 en 54 jaar) en medium situaties (mannen 25-54 jaar).

Alle hier gepresenteerde verbanden betreffen die respondenten die tijdens de dagboekweek hebben gedronken. Per categorie van drinksituaties zijn de analyses alleen bij deelnemers uitgevoerd. De afhankelijke variabele is het aantal drinkers gedeeld door het aantal deelnemers. Het geringe aantal drinkers bij oudere vrouwen kan verklaren waarom er in deze categorie geen verbanden tussen rollen en drinkgedrag worden gevonden.

6.2 Rollen en intensiteit van drinkgedrag

Naast de hypothesen betreffende het al dan niet drinken bij deelname aan categorieën van drinksituaties zijn er ook een aantal hypothesen geformuleerd over de relatie tussen rollen en de intensiteit van drinkgedrag van degenen die alcohol gebruiken binnen categorieën van drinksituaties. De resultaten van hoofdstuk 5 bevestigen dat er positieve verbanden zijn tussen de expositie aan drinksituaties en de consumptie in die situaties. Hypothese 7 stelt dat mensen zonder structurerende rollen na controle voor die expositie, meer drinken dan mensen met structurerende rollen. Hypothese 9 stelt dat de verbanden tussen structurerende rollen en de voor expositie gecontroleerde consumptie in nattere situaties minder sterk zijn. Hypothese 11 tenslotte, stelt dat ook na controle voor expositie en positierollen, statusrollen een deel van de variantie in consumptie van drinkers in drinksituaties kunnen verklaren. Deze hypothesen zijn onderzocht door middel van multiple regressie analyses waarbij eerst expositie, vervolgens positierollen en tenslotte statusrollen als onafhankelijke variabelen zijn ingevoerd. De analyses zijn verricht bij de drinkers per categorie van drinksituaties.

De mannen

De resultaten van de regressie analyses binnen de verschillende leeftijdscategorieën bij de mannen worden gepresenteerd in tabel 6.2.1.

Zowel bij jonge mannen als bij mannen tussen 25 en 54 jaar blijkt werk na controle voor expositie, positief samen te hangen met de totale consumptie in drinksituaties. Bij de jonge mannen komt dit verband voort uit een negatieve relatie tussen de rol van scholier/student en de voor expositie gecontroleerde, consumptie in medium situaties. Scholieren/studenten drinken bij gelijke blootstelling aan medium situaties minder dan hun niet studerende leeftijdsgenoten. Niet-werkende mannen tussen 25 en 54 jaar drinken na controle voor expositie, minder in droge situaties dan hun werkende leeftijdsgenoten. Bij mannen tussen 55 en 64 jaar, hangt de rol van partner negatief samen met de consumptie in droge situaties.

De statusrol sociale klasse blijkt bij mannen tussen 25 en 54 jaar significant positief samen te hangen met de consumptie in droge situaties. Dit effect blijkt ook in de totale consumptie. Zowel bij de jongeren als bij de mannen tussen 25 en 54 jaar hangt protestantisme negatief samen met de voor expositie en positierollen gecontroleerde, consumptie in medium drinksituaties. Bij de mannen ouder dan 55 jaar kunnen na controle voor positierollen en expositie, geen verbanden tussen statusrollen en consumptie in drinksituaties worden geconstateerd. Binnen natte situaties worden na controle voor expositie in geen enkele leeftijdscategorie significante verbanden tussen rollen en consumptie gevonden.

Tabel 6.2.1

De regressie analyses voor de consumptie in droge, medium en natte drinksituaties en de totale consumptie per leeftijdscategorie bij mannen.

	droog		≤ 24 jaar		nat		totaal		droog		25-54 jaar		nat		totaal	
	B	beta	B	beta	B	beta	B	beta	B	beta	B	beta	B	beta	B	beta
Expositie	.	.	.01	.24	.6 ¹	.73 ¹	.01 ¹	.30 ¹	.02 ¹	.39 ¹	.11 ¹	.36 ¹	.6 ¹	.75 ¹	.02 ¹	.43 ¹
Werk	.	.	.	.	.	.	.	.	.5 ¹	.16 ¹	.	.	.	.	.7 ¹	.15 ¹
School	.	.	-.9 ¹	-.49 ¹	.	.	-1.1	-.30	.	.	n.v.t.	n.v.t.	.	.	.	.
Pensioen	.	.	n.v.t.	.	.	.	.	.	.	.	n.v.t.	n.v.t.	.	.	.	.
Partner	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Kinderen	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Leeftijd	.	.	n.v.t.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Sociale klasse	.	.	.	.	.	.	.	.	.3	.12	.	.	.	.	.7 ¹	.19 ¹
Geen religie	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Rooms-katholiek	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Protestant	.	.	-.7 ¹	-.31 ¹	.	.	.	.	.	.	-2.3 ¹	-.12 ¹	.	.	-.4	-.10
Constante	1.57 ²		1.54 ²		2.89 ²		1.64		2.02 ²		2.84 ²		2.59 ²		3.78 ²	
Verklaarde variantie	0		32%		54%		19%		14%		15%		56%		2	1
																%

alle effecten $p < .10$, ¹ $P < .05$, ² gemiddelde

Tabel 6.2.1

De regressie analyses voor de consumptie in droge medium en natte drinksituaties en de totale consumptie per leeftijdscategorie bij mannen (vervolg).

	droog		55-64 jaar medium		nat		totaal	
	B	beta	B	beta	B	beta	B	beta
Expositie	.	.	.02 ¹	.40 ¹	.4	.69	.01 ¹	.27 ¹
Werk	.	.	.	.	.	.	.	.
School	.	.	n.v.l.	.	.	.	.	.
Pensioen	.	.	.	.	.	.	.	.
Partner	-1.1	-.32	.	.	.	.	.	.
Kinderen			n.v.l.					
Leeftijd			n.v.l.					
Sociale klasse	.	.	.	.	.	.	.	.
Geen religie	.	.	.	.	.	.	.	.
Rooms-katholiek	.	.	.	.	.	.	.	.
Protestant	.	.	.	.	.	.	.	.
Constante	2.56		2.56 ²		1.83		2.85 ²	
Verklaarde variantie	11%		16%		47%		7%	

alle effecten $p < .10$, ¹ $P < .05$, ² gemiddelde

De vrouwen

De resultaten van de regressie analyses binnen de verschillende leeftijdscategorieën bij de vrouwen worden gepresenteerd in tabel 6.2.2.

De enige positierol die bij vrouwen significant met de voor expositie gecontroleerde, consumptie samenhangt is de rol van werkende bij vrouwen tussen 25 en 54 jaar. Werk blijkt na controle voor expositie, bij vrouwen tussen 25 en 54 jaar positief samen te hangen met de consumptie in droge drinksituaties. Ook in de totale consumptie komt dit effect significant tot uiting.

Bij vrouwen tussen 25 en 54 jaar blijken leeftijd, sociale klasse en religie na controle voor expositie en positierollen, significant samen te hangen met de consumptie in drinksituaties. Sociale klasse hangt negatief samen met de consumptie in natte situaties, geen religie heeft een positief effect op de consumptie in droge situaties en de totale consumptie. Bij de jongere vrouwen is er een negatief verband tussen protestantisme en de voor expositie gecontroleerde, consumptie in droge situaties. In geen der categorieën van drinksituaties blijken bij jonge vrouwen invloeden van sociale klasse op de consumptie. Sociale klasse blijkt echter wel significant negatief samen te hangen met de totale voor expositie gecontroleerde, consumptie. Binnen de categorie vrouwen tussen 25 en 54 jaar hangt leeftijd negatief samen met de voor expositie gecontroleerde, consumptie in medium situaties en de totale voor expositie gecontroleerde, consumptie.

Bij oudere vrouwen (≥ 55 jaar) werden geen significante verbanden tussen rollen en de intensiteit van drinkgedrag ontdekt.

Conclusies

In dit hoofdstuk zijn relaties tussen rollen en intensiteit van drinkgedrag behandeld. Ten aanzien van de verklaring van consumptie in drinksituaties is ook al in hoofdstuk 5 gebleken dat de expositie aan die situaties een dominante plaats inneemt. Effecten van rollen op de consumptie die overblijven na controle voor expositie kunnen als effecten op intensiteit van drinkgedrag worden opgevat.

Op basis van de hierboven gepresenteerde resultaten moet de veronderstelling dat de voor expositie gecontroleerde consumptie van mensen zonder structurerende positierollen hoger is dan die van mensen met structurerende positierollen (hypothese 7), verworpen worden. Slechts in een geval wordt een negatieve relatie tussen een structurerende rol en de voor expositie gecontroleerde, consumptie gevonden (mannen 55-64 jaar, partner).

De rol van werkende hangt positief samen met de consumptie, zowel bij jonge mannen (medium situaties) als bij mannen en vrouwen tussen 25 en 54 jaar (droge situaties). De zorg voor jonge kinderen heeft, na controle voor expositie, geen significante invloeden op de consumptie.

Er worden geen verbanden gevonden tussen de voor expositie gecontroleerde consumptie in natte situaties en positierollen. Dit is in overeenstemming met hypothese 9. Verbanden tussen positierollen en consumptie nemen af met de natheid van de situaties. Het verband tussen expositie aan natte situaties en consumptie in die situaties is zo sterk dat rollen geen bijdrage meer leveren aan de verklaring van variantie in consumptie binnen die situaties.

Tabel 6.2.2

De regressie analyses voor de consumptie in droge, medium en natte drinksituaties en de totale consumptie per leeftijdscategorie bij vrouwen.

	droog		≤ 24 jaar medium		nat		totaal		droog		25-54 jaar medium		nat		totaal	
	B	beta	B	beta	B	beta	B	beta	B	beta	B	beta	B	beta	B	beta
Expositie	.02 ¹	.54 ¹	.02 ¹	.45 ¹	.	.	.01	.28	.01 ¹	.24 ¹	.02	.43	.04 ¹	.49 ¹	.01 ¹	.28 ¹
Werk	.	.	.	.	.	.	.	.	.34 ¹	.20 ¹	.	.	.	.	.45 ¹	.18 ¹
School	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	n.v.t.	.	.	.	.
Huisvrouw	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Partner	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Kinderen	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Leeftijd	.	.	.	n.v.t.	.	.	.	.	.	.	-.09	-.12	.	-.12	-.12	-.12
Sociale klasse	.	.	.	.	.	.	-.76	-.27	.	.	.	.	-.43	-.32	.	.
Geen religie	.	.	.	.	.	.	.	.	.43 ¹	.29 ¹	.	.	.	.	.33 ¹	.16 ¹
Rooms-katholiek	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Protestant	-1.12 ¹	-.43 ¹	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Constante	1.64 ²		2.03 ²		2.27 ²		2.62 ²		1.92 ²		2.11 ²		1.75 ²		2.68 ¹	
Verklaarde variantie	34%		20%		0%		21%		16%		21%		35%		14%	

alle effecten $p < .10$, ¹ $P < .05$, ² gemiddelde

Ook na controle voor positierollen en expositie worden nog enkele significante verbanden tussen statusrollen en de consumptie in categorieën van drinksituaties gevonden (hypothese 11). Mannen (25-54 jaar) uit de hogere sociale klassen hebben een intensiever drinkgedrag in droge situaties dan hun leeftijdsgenoten uit de lagere sociale klassen. Bij vrouwen tussen 25 en 54 jaar blijkt in natte situaties het tegenovergestelde. Vrouwen uit de hogere sociale klassen drinken minder intensief. Protestant mannen (25-54 jaar) drinken minder intensief binnen medium situaties dan hun leeftijdsgenoten met een andere of zonder religieuze overtuiging. Bij de vrouwen (25-54 jaar) zijn het degenen zonder religie die intensiever drinken (droge situaties en totaal).

6.3 Consumptieniveau en rollen

Uitgaande van een algemeen effect op de intensiteit van drinkgedrag zijn er een aantal hypothesen geformuleerd omtrent relaties tussen rollen en de verdeling van de populatie in mensen die niet hebben gedronken tijdens de dagboekweek en lichte, medium en zware drinkers. Hypothese 12 stelt dat het percentage zware drinkers lager is bij mensen met structurerende rollen dan bij mensen zonder structurerende rollen. Hypothese 14 stelt dat het deel van de populatie dat tijdens de dagboekweek niet drinkt het hoogst is bij mensen met structurerende rollen.

Verbanden tussen consumptieniveau en positierollen zijn onderzocht door middel van χ^2 -toetsen. De toetsen tonen aan dat in de mannelijke populatie de zware drinkers relatief ondervertegenwoordigd zijn in de categorie zonder werk en in de categorie zonder partner. Bij de werkenden zijn in vergelijking tot de niet werkenden ook significant minder mensen die niet drinken tijdens de dagboekweek (15% versus 31%, $\chi^2 = 16.99$, $df = 1$).

Behalve met de rollen van Werkende en Partner binnen de mannelijke populatie zijn er geen verbanden tussen afzonderlijke positierollen en de zwaarte van het drinkgedrag.

Een toets voor de relatie tussen de combinatie van rollen (rolset) en de zwaarte van het drinkgedrag (tabellen 6.3.1 en 6.3.2) resulteert bij de mannen in een significante χ^2 -score. Dit betekent dat de verdeling van de populatie in lichte, medium en zware drinkers niet bij alle combinaties van positierollen gelijk is.

De hoge χ^2 -score is bijna volledig toe te schrijven aan het relatief grote aantal lichte drinkers onder de mannen die geen enkele structurerende positierol vervullen (60 % van de drinkers in deze categorie behoort tot de lichte drinkers).

Bij de vrouwen is er geen significante samenhang tussen de combinatie van positierollen en het consumptieniveau in de dagboekweek. Wel valt op dat van de drinkers in de categorie zonder structurerende rollen de helft tot de lichte drinkers behoort terwijl van de werkenden met partner 49% en van de huisvrouwen zonder partner 59% van de drinkers zware drinkers zijn.

Tabel 6.3.1

Percentage lichte, matige en zware drinkers en percentage mensen dat niet gedronken heeft tijdens de dagboekweek naar combinatie van positierollen (mannen).

Werk	-	-	+	+	+
Partner	-	+	-	+	+
Kinderen	-	-	-	-	+
Lichte drinkers	60	30	39	27	27
Matige drinkers	26	39	30	42	35
Zware drinkers	14	32	31	31	38
Aantal drinkers(N)	43	57	70	115	92
Niet gedronken (%)	34	25	18	15	13
Totaal (N)	65	76	85	135	106
Categorieën drinkers $\chi^2 = 22.40$, DF = 4					
Wel/niet drinken $\chi^2 = 22.17$, DF = 8					

Tabel 6.3.2

Percentage lichte, matige en zware drinkers en percentage mensen dat niet gedronken heeft tijdens de dagboekweek naar combinatie van positierollen (vrouwen).

Werk	-	+	+	h	h	h
Partner	-	-	+	-	+	+
Kinderen	-	-	-	-	-	+
Lichte drinkers	50	38	28	24	33	31
Matige drinkers	25	38	23	18	36	39
Zware drinkers	25	24	49	59	30	31
Totaal drinkers (n)	32	37	39	17	66	49
Niet gedronken (%)	32	31	17	48	35	39
Totaal (N)	47	54	47	33	102	80
h = huisvrouw						
Categorieën drinkers $\chi^2 = 15.02$, DF = 10, P > .10						
Wel/niet drinken $\chi^2 = 5.39$, DF = 5, P > .25						

Ten aanzien van statusrollen zouden op grond van de resultaten van de resultaten in paragrafen 6.1 en 6.2 enkele significante samenhangen met consumptieniveau mogen worden verwacht. Deze verwachting is ook uitgesproken in hypothesen 13 en 15.

Het aantal lichte, matige en zware drinkers alsmede het aantal mensen dat niet gedronken heeft in de dagboekweek per statusrol is weergegeven in tabellen 6.3.3 tot 6.3.8.

Tabel 6.3.3

Percentage lichte, matige en zware drinkers en percentage mensen dat niet gedronken heeft tijdens de dagboekweek naar leeftijdscategorie (mannen).

	≤24 jaar	25-34 jaar	35-44 jaar	45-54 jaar	55-64 jaar	≥65 jaar
Lichte drinkers	51	34	21	27	38	23
Matige drinkers	36	31	33	45	38	38
Zware drinkers	14	34	46	28	24	38
Totaal drinkers (N)	59	105	96	67	55	13
Niet gedronken (%)	32	13	11	21	25	35
Totaal (N)	87	120	108	85	73	20

Categorieën drinkers $\chi^2 = 28.13$, DF = 10, P = .0017

Wel/niet drinken $\chi^2 = 21.59$, DF = 5, P < .001

De enige statusrol die significant samenhangt met de zwaarte van het drinkgedrag is leeftijd. Dit is zowel het geval in de mannelijke als in de vrouwelijke populatie. Het percentage zware drinkers is het hoogst bij de categorieën van middelbare leeftijd, het percentage lichte drinkers is het hoogst bij de jongeren en de ouderen. Het aantal mannen dat tijdens de dagboekweek geen alcohol gebruikt heeft varieert op vergelijkbare wijze met leeftijd. Terwijl bij mannen tussen 25 en 34 jaar (13%) en tussen 35 en 44 jaar (11%) slechts een klein deel niet drinkt zijn er onder de jongeren (32%) en de ouderen (35%) relatief veel die niet drinken tijdens de dagboekweek. Bij vrouwen is er geen verband tussen al dan niet drinken tijdens de dagboekweek en leeftijd.

Tabel 6.3.4

Percentage lichte, matige en zware drinkers en percentage mensen dat niet gedronken heeft tijdens de dagboekweek naar leeftijdscategorie (vrouwen).

	≤24 jaar	25-34 jaar	35-44 jaar	45-54 jaar	55-64 jaar	≥65 jaar
Lichte drinkers	48	35	19	30	37	25
Matige drinkers	34	38	32	33	31	25
Zware drinkers	18	28	49	37	31	50
Totaal drinkers (N)	50	72	59	43	35	16
Niet gedronken (%)	40	34	29	33	41	36
Totaal (N)	83	109	83	64	59	25

Categorieën drinkers $\chi^2 = 18.61$, $DF = 10$, $P < .05$

Wel/niet drinken $\chi^2 = 3.21$, $DF = 5$, $P > .05$

Uit de logit analyses bleken zowel bij mannen als bij vrouwen enkele significante positieve verbanden tussen het al dan niet drinken in categorieën van drinksituaties en sociale klasse. Inderdaad is het percentage zware drinkers het hoogst en het percentage lichte drinkers of mensen dat niet heeft gedronken het laagst in de hogere sociale klasse. Deze verschillen zijn echter niet groot genoeg om tot significante χ^2 -scores te leiden.

Uit de resultaten in de vorige paragrafen bleek dat protestantisme negatief samenhangt met alcoholgebruik. Het aantal zware drinkers onder de protestanten (20% bij de mannen en 25% bij de vrouwen) is lager dan dat in de categorie zonder religie (38 % bij mannen en 39% bij vrouwen). Deze verschillen zijn echter eveneens niet groot genoeg om tot een significante χ^2 -score te leiden.

Tabel 6.3.5

Percentage lichte, matige en zware drinkers en percentage mensen dat niet gedronken heeft tijdens de dagboekweek naar sociale klasse (mannen).

	Sociale klasse	
	Laag	Hoog
Lichte drinkers	35	29
Matige drinkers	37	34
Zware drinkers	28	37
Totaal drinkers (N)	236	159
Niet gedronken (%)	22	17
Totaal (N)	302	191
Categorieën drinkers $\chi^2 = 3.79$, DF = 2, P = .15		
Wel/niet drinken $\chi^2 = 1.91$, DF = 1, P = .17		

Tabel 6.3.6

Percentage lichte, matige en zware drinkers en percentage mensen dat niet gedronken heeft tijdens de dagboekweek naar sociale klasse (vrouwen).

	Sociale klasse	
	Laag	Hoog
Lichte drinkers	34	31
Matige drinkers	34	32
Zware drinkers	31	37
Totaal drinkers (N)	154	121
Niet gedronken (%)	39	30
Totaal (N)	251	172
Categorieën drinkers $\chi^2 = 1.13$, DF = 2, P = .57		
Wel/niet drinken $\chi^2 = 3.62$, DF = 1, P = .056		

Tabel 6.3.7

Percentage lichte, matige en zware drinkers en percentage mensen dat niet gedronken heeft tijdens de dagboekweek naar religie (mannen).

	Geen religie	Rooms katholiek	Protestant	anders
Lichte drinkers	30	31	40	27
Matige drinkers	32	37	40	42
Zware drinkers	38	33	20	30
Totaal drinkers (N)	175	95	92	33
Niet gedronken (%)	18	17	24	23
Totaal (N)	214	115	121	43

Categorieën drinkers $\chi^2 = 10.31$, DF = 6, P = .11
 Wel/niet drinken $\chi^2 = 2.39$, DF = 3, P = .495

Tabel 6.3.8

Percentage lichte, matige en zware drinkers en percentage mensen dat niet gedronken heeft tijdens de dagboekweek naar religie (vrouwen).

	Geen religie	Rooms katholiek	Protestant	Anders
Lichte drinkers	32	27	35	50
Matige drinkers	21	35	40	33
Zware drinkers	39	38	25	17
Totaal drinkers (N)	120	74	57	24
Niet gedronken (%)	33	37	38	31
Totaal (N)	179	117	92	35

Categorieën drinkers $\chi^2 = 9.49$, DF = 6, P = .15
 Wel/niet drinken $\chi^2 = 1.06$, DF = 1, P = .78

Conclusies

Hypothesen 12 tot en met 15 betreffen samenhangen tussen rollen en de verdeling van de populatie in lichte, medium en zware drinkers alsmede die tussen rollen en het al dan niet drinken tijdens de dagboekweek. Indien er algemene verbanden tussen rollen en intensiteit van drankgebruik zouden zijn zou dit ook tot uiting moeten komen in de verdeling van drinkers over deze categorieën. Er worden nauwelijks significante verbanden tussen rollen en deze verdeling gevonden. Alleen bij de mannen blijken significante verbanden tussen de rollen van werkende en van partner en de zwaarte van het drinkgedrag. In beide gevallen zijn de verbanden positief (meer zware drinkers onder degenen met de structurerende rol). Dit is in tegenspraak met hypothese 12.

Ook het aantal lichte drinkers en het aantal mensen dat niet drinkt is het hoogst bij degenen die niet werken. Dit is in tegenspraak met hypothese 14.

Rolset (combinatie van positierollen) hangt bij de mannen significant samen met de verdeling van de populatie in lichte, medium en zware drinkers. De meeste lichte drinkers (relatief) bevinden zich, in tegenstelling tot de hypothese in de groep zonder structurerende rollen. Dit kan waarschijnlijk worden verklaard uit het feit dat deze categorie voornamelijk uit jongeren bestaat.

Leeftijd blijkt significant met de zwaarte van het drinkgedrag samen te hangen. De meeste zware drinkers worden gevonden in de leeftijdscategorie van 35-44 jaar. Tot deze leeftijd stijgt het percentage zware drinkers daarna daalt het. In de percentages van de populatie dat niet drinkt tijdens de dagboekweek en het aantal lichte drinkers per leeftijdscategorie, kan een tegenovergesteld patroon worden waargenomen. Ook in de vrouwelijke populatie blijken deze patronen in de percentages lichte, medium en zware drinkers aanwezig te zijn.

Hoewel de resultaten van de analyses aangaande de relatie tussen de religie en sociale klasse en de verdeling van de drinkers overeenstemmen met die van de logit- en regressie- analyses zijn er geen significante verbanden tussen deze rollen en de zwaarte van het drinkgedrag gevonden. Aangaande religie en sociale klasse moeten hypothese 13 en 15 worden verworpen.

6.4 Algemene conclusies

In dit hoofdstuk zijn de relaties tussen positie- en statusrollen en het 'normale' gebruik van alcohol in het dagelijks leven onderzocht. Hiervoor zijn drie verschillende methoden van analyse gebruikt. Door middel van logit analyses is onderzocht hoe proporties drinkende deelnemers aan categorieën van drinksituaties samenhangen met positie- of statusrollen. Door middel van multiple regressie analyses is onderzocht hoe de voor expositie gecontroleerde, consumptie van drinkers binnen categorieën van drinksituaties varieert met rollen. Door middel van *X*-toetsen is onderzocht hoe rollen en rolset samenhangen met de verdeling van de populatie in lichte, matige en zware drinkers en in de verdeling in mensen die drinken en mensen die niet drinken tijdens de dagboekweek.

De algemene conclusie uit alle analyses is dat structurerende positierollen (met name werk) een positief effect hebben op het gebruik van alcohol. De enige uitzondering hierop wordt gevormd door het negatieve verband tussen de rol van partner en de voor expositie gecontroleerde consumptie in droge drinksituaties van mannen tussen 55 en 64 jaar.

Werk hangt bij mannen en vrouwen positief samen met zowel het percentage drinkende deelnemers aan drinksituaties als met de gemiddelde consumptie van de drinkers binnen droge en medium drinksituaties. Ook het percentage zware drinkers is bij werkende mannen het

hoogst. Verschillen in drankgebruik die na controle voor expositie overblijven, zijn verschillen in de intensiteit van drinkgedrag. De categorie der 'stress' hypothesen (Winton et al., 1986) veronderstelt dat spanningen tot een intensiever drankgebruik zouden leiden. Met name werkloosheid zou een bron van spanningen zijn. In deze studie zijn spanningen of stress niet gemeten. Uit de invloeden van rollen op de consumptie blijkt echter wel dat de stress-hypothesen, zeker ten aanzien van werkloosheid geen steun vinden. De structurerende rol van werkende hangt positief samen met de intensiteit van drinkgedrag. Uitgaande van een positieve relatie tussen werkloosheid en stress of spanningen (Haworth en Evans, 1987) moet daarom worden aangenomen dat de veronderstelde relatie tussen stress of spanningen en drankgebruik (o.a. Vollpicelli, 1987) niet opgaat.

De rol van partner hangt, behalve bij bovengenoemd geval, positief samen met het percentage drinkende deelnemers aan drinksituaties. Bij mannen geldt dit in medium situaties en bij vrouwen in droge en natte situaties. Bij mannen met partner is eveneens het percentage zware drinkers hoger dan bij mannen zonder partner.

De droge drinksituaties bij de vrouwen zijn qua definiërende activiteit en tijdstip vergelijkbaar met de medium drinksituaties bij de mannen. Het betreft met name gezellige of sociale situaties in het eigen gezin of bij kennissen of familie (eten, visite, televisiekijken, sociale contacten met huisgenoten). Een mogelijke verklaring voor de hogere proportie drinkers in dit soort situaties bij mannen en vrouwen met partner zou kunnen zijn dat wanneer men samen met zijn of haar partner in dergelijke situaties is eerder tot drankgebruik overgegaan wordt om het sociale, gezellige karakter van het samenzijn te onderstrepen.

De natte situaties betreffen bij de vrouwen alleen café-bezoek. Aanwezigheid van de partner zou ook hier kunnen verklaren waarom vrouwen met partner meer drinken dan degenen zonder partner. Deze veronderstellingen kunnen hier niet onderzocht worden omdat in het gebruikte materiaal geen informatie omtrent aanwezigheid in de drinksituatie voorhanden is.

Zorg voor jonge kinderen hangt niet significant samen met het gebruik van alcohol.

Ten aanzien van religie blijkt uit alle analyses een matigend effect van protestantisme op het gebruik van alcoholhoudende dranken. Bij mannen en bij vrouwen blijken er relatief minder drinkende deelnemers te zijn onder protestanten en is de gemiddelde consumptie van protestanten lager. Ook het percentage zware drinkers is relatief laag in het protestante deel van de populatie al leidt dit niet tot significante uitkomsten van de betreffende X^2 -toetsen.

De effecten van sociale klasse op het drankgebruik zijn minder eenduidig. Bij mannen worden alleen positieve effecten gevonden. Bij vrouwen blijken daarnaast ook negatieve verbanden. De totale consumptie van jonge vrouwen en de consumptie in natte situaties van vrouwen tussen 25 en 54 jaar hangen na controle voor expositie negatief samen met sociale klasse. Bij vrouwen tussen 25 en 54 jaar hangt sociale klasse positief samen met de proportie drinkende deelnemers aan droge drinksituaties.

Meer nog dan bij de analyses betreffende de expositie aan drinksituaties ontstaan er bij de analyses van intensiteit van drinkgedrag problemen door de geringe omvang van de onderzoekspopulaties. Met name bij jongeren en ouderen is het aantal drinkers niet al te hoog. Het is dan ook niet verwonderlijk dat bij mannen en vrouwen van middelbare leeftijd de meeste significante verbanden tussen rollen en intensiteit van drinkgedrag worden gevonden.

De analyses beschreven in dit hoofdstuk, zijn niet steeds in dezelfde populaties uitgevoerd. Alleen degenen die tijdens de dagboekweek gedronken hebben zijn in de logit en de regressie analyses betrokken. De logit analyses zijn uitgevoerd onder degenen die aan de betreffende categorie van drinksituaties hebben deelgenomen. De regressie analyses zijn verricht bij degenen

die ook binnen de betreffende categorie van drinksituaties hebben gedronken. Dit verklaart waarom er, op een uitzondering na, geen verbanden tussen rollen en zowel proportie drinkers als gemiddelde consumptie van die drinkers in een van de categorieën van drinksituaties zijn gevonden. De uitzondering betreft de invloed van religie op het drinkgedrag in medium situaties van vrouwen tussen 25 en 54 jaar.

Zouden de regressie analyses, net als de logit analyses, uitgevoerd zijn bij de deelnemers aan categorieën van drinksituaties dan zouden er waarschijnlijk meer overeenstemmende resultaten zijn gevonden. De resultaten zouden in dat geval niet eenduidig zijn omtrent de oorzaken van verbanden (meer drinkers of hogere consumptie). Gezien de resultaten, met name het ontbreken van tegengestelde effecten van een bepaalde rollen op de proportie drinkers en de consumptie van drinkers, kan geconcludeerd worden dat een dergelijke analyse geen verkeerd beeld van de relaties tussen rollen en drinkgedrag zou geven. Mede gezien de grotere omvang van de onderzoekspopulaties is het daarom wenselijk dergelijke regressie analyses in de toekomst uit te voeren onder deelnemers aan drinksituaties en niet te beperken tot de drinkers. Beter zou het zijn om te werken met een grotere steekproef waarin eventueel bepaalde categorieën zijn oververtegenwoordigd.

Hoofdstuk 7

Samenvatting en discussie

In dit laatste hoofdstuk worden de voorafgaande hoofdstukken nog eens kort samengevat en van enkele kanttekeningen voorzien. De volgorde in dit hoofdstuk is niet precies gelijk aan die welke in het proefschrift is aangehouden. In het voorafgaande werden theorie, methoden en resultaten afzonderlijk gepresenteerd. Dat is in dit hoofdstuk niet het geval. Resultaten worden samen met methoden en theoretische overwegingen die daarbij horen gepresenteerd.

Als eerste komen de sociale drinkgewoonten in Nederland aan de orde. Vervolgens worden de relaties tussen rollen en het drinkgedrag in drinksituaties beschreven. Tenslotte worden verschillen in drinkgedrag tussen lichte, matige en zware drinkers alsmede relaties tussen rollen en de zwaarte van het drankgebruik behandeld.

Drinksituaties en sociale drinkgewoonten

Het drinken van alcoholhoudende dranken is omschreven als een handeling. Handelingen zijn elementen van gedrag die hun betekenis ontleen aan de activiteit waar ze deel van uitmaken. Bij de interpretatie van de betekenis van drinkgedrag is de primaire activiteit waarbij het plaatsvindt van belang. Alle gedrag vindt plaats in situaties. Sociale actoren stemmen hun gedrag af op de waargenomen kenmerken van de situatie. De wijze waarop situaties worden geïnterpreteerd en keuzes voor gedragsalternatieven worden gemaakt komen voort uit en zijn de basis van de sociale structuur waar de actor deel van uit maakt. De orde in onze samenleving heeft een sterk mathematisch temporeel karakter. De temporele bakens voor het handelen zijn klokken en kalenders. De dag van de week en het tijdstip van de dag zijn sociale feiten waarmee in de interpretatie van situaties en het handelen rekening wordt gehouden.

Een groot deel van alle drinkgedrag mag worden beschouwd als sociale gewoonte (Knibbe, 1984; Gadourek, 1963). De sociale gewoonte is een collectieve dus door anderen gedeelde, semi-automatische response op stimuli in de situatie. De activiteit en temporele aspecten van situaties zijn beschouwd als stimuli in reactie waarop drinkgedrag tot stand komt.

Door middel van dagboekgegevens verzameld bij een representatieve steekproef uit de Nederlandse bevolking, is onderzocht in welke situaties gedefinieerd naar tijd en activiteit, drinkgedrag plaatsvindt. In het dagboek moesten respondenten gedurende zeven opeenvolgende dagen per kwartier registreren aan welke activiteit ze hadden deelgenomen en wat ze daar

eventueel bij hadden gedronken. Het tijdbestedingsdagboek is voor zover bekend nooit eerder gebruikt voor de registratie van drinkgedrag in het dagelijks leven. In hoofdstuk 2 is geconstateerd dat het dagboek als een betrouwbaar en valide instrument ter registratie van zowel tijdbesteding als alcoholgebruik mag worden beschouwd.

De dagboekdata geven een gedetailleerd, specifiek en objectief beeld van het gedrag tijdens een doorsnee week. Om vanuit deze specifieke gegevens te kunnen komen tot een beschrijving van de sociale drinkgewoonten in Nederland was een zekere vereenvoudiging vereist. Bij deze vereenvoudiging zijn een aantal empirische criteria gehanteerd. Hierbij is uitgegaan van de theoretische ideeën uit hoofdstuk 1 en is getracht de specificiteit van de gegevens zo min mogelijk te reduceren.

Sociale drinkgewoonten zijn per definitie normaal gedrag. Er is verondersteld dat de frequentie waarmee een gedraging zich onder bepaalde omstandigheden voordoet de normaliteit van dat gedrag weerspiegelt. Ten aanzien van de frequentie waarmee drinkgedrag zich voordoet kunnen voor alle dagen van de week drie verschillende periodes worden onderscheiden. Ochtenden (06.00 uur tot 14.00 uur), middagen (14.00 uur tot 20.00 uur) en avonden (20.00 uur tot 06.00 uur). Drinkgedrag werd als normaal beschouwd wanneer het zich voordeed tijdens een periode waarin meer dan 5% van de populatie drinkt. Zondagochtend, alle middagen en alle avonden werden volgens dit criterium als normale tijden om te drinken gedefinieerd. Voor elk van deze periodes is per activiteit het aantal deelnemers en het aantal drinkers berekend. Wanneer 1% of meer van de totale populatie tijdens een periode bij een activiteit alcohol gebruikte werd het drinken bij die activiteit tijdens die periode als normaal gedrag, als een normale drinkgelegenheid beschouwd. Zo konden er voor mannen 195 en voor vrouwen 95 verschillende normale drinkgelegenheden worden onderscheiden.

Iedere drinkgelegenheid is een unieke combinatie van dag van de week, tijdstip van de dag en activiteit. Per drinkgelegenheid is de kans op drinkgedrag berekend als het aantal mensen dat bij de betreffende combinatie van dag, tijd en activiteit dronk gedeeld door het aantal mensen dat er aan deelnam. Gelegenheden die alleen verschilden wat betreft dag van de week, en dus niet in activiteit, periode en kans op drinkgedrag, werden beschouwd als realisaties van drinkgedrag binnen dezelfde ideaal-typische omstandigheden. Deze omstandigheden zijn drinksituaties genoemd. Uiteindelijk zijn er aldus voor mannen 60 en voor vrouwen 34 verschillende drinksituaties gedefinieerd. Aan de hand van de kenmerken van deze drinksituaties zijn de sociale drinkgewoonten in Nederland beschreven.

Activiteit, dag(en) van de week en tijdstip van de dag zijn de objectieve kenmerken van drinksituaties. Bij vergelijking met resultaten van eerder onderzoek kunnen geen veranderingen in de aldus gekarakteriseerde sociale drinkgewoonten in Nederland worden geconstateerd. Kort samengevat: in het weekend en tijdens de avonduren is alcoholgebruik gebruikelijker dan op weekdagen en 's middags. Dit blijkt zowel uit verschillen in het aantal activiteiten waarbij wordt gedronken als uit verschillen in de kans op drinkgedrag per activiteit tussen week- en weekenddagen of avonden en middagen. Met betrekking tot drinkgedrag begint het 'natte' weekend op vrijdagmiddag en eindigt het zondagmiddag. Zondagavond onderscheidt zich in dit opzicht niet van de avonden van maandag tot en met donderdag. Activiteiten waarbij de kans op drinkgedrag hoog is zijn bezoek aan openbare drinkgelegenheden en visite. Een zeer groot deel van alle drank wordt thuis geconsumeerd (68% bij de mannen, 80% bij de vrouwen). De activiteit waarbij absoluut het meest wordt gedronken is zowel voor mannen als voor vrouwen televisie-kijken.

In tegenstelling tot eerder onderzoek in Nederland zijn in deze studie alle mogelijke drinkgedragingen in het dagelijks leven geregistreerd. Gebleken is onder andere, dat er geen enkele activiteit is waarbij door niemand wordt gedronken. Verder is duidelijk gebleken dat een groot deel van de populatie in een doorsnee week alcohol gebruikt in situaties waarin dat sociaal niet normaal is. Bij de mannen wordt 13% en bij de vrouwen 19% van alle drank in abnormale situaties gebruikt.

De grens tussen normaal en abnormaal drinkgedrag is niet absoluut. Om zo min mogelijk drinkgedrag van verdere analyse uit te sluiten is hier een minimaal criterium als afbakening gehanteerd. Dat heeft als gevolg gehad dat een aantal drinkgelegenheden waarvan mag worden betwijfeld of ze als sociale drinkgewoonten mogen worden gezien, als normaal drinkgedrag zijn gedefinieerd. Dit waren onder andere slapen op woensdag- of vrijdagavond en persoonlijke verzorging op zaterdagavond. De kans op drinkgedrag is als kenmerk van drinksituaties gebruikt. De kans op drinkgedrag onder deze omstandigheden bleek extreem laag te zijn. Hierdoor kunnen dergelijke drinksituaties van andere drinksituaties worden onderscheiden.

Zoals gezegd is de kans op drinkgedrag in de situatie beschouwd als een reflectie van de mate van normaliteit van drinkgedrag in die situatie. De kans op drinkgedrag is hier het resultaat van het gedrag van alle deelnemers aan een drinksituatie. Uitgaande van de stelling dat de meeste mensen zich het merendeel van de tijd conform de geldende verwachtingen of regels gedragen is deze kans beschouwd als een reflectie van de beoordeling van de gepastheid van drinkgedrag. Waarschijnlijk is er een sterk verband tussen drinkgedrag en de sociale betekenis die een situatie voor een actor heeft. Verschillen in kans gaan samen met met objectieve kenmerken van situaties. Die variatie weerspiegelt het gemiddelde van de aan die situatie verleende betekenissen.

De aannames ten aanzien van de relatie tussen de interpretatie van situaties en het daadwerkelijk gerealiseerd gedrag kunnen alleen worden getoetst door naast het gedrag ook de perceptie van situaties door sociale actoren te meten. Uit een dergelijk onderzoek zou ook kunnen worden afgeleid in hoeverre de veelheid van situaties zoals hier gedefinieerd verder kan worden gereduceerd tot een kleiner aantal ideaal-typische situaties. Een vraag is welke kenmerken van situaties naast activiteit en temporele lokatie een rol spelen bij de definitie van ideaal-typische situaties en hoe belangrijk voor deze definitie verschillende aspecten ten opzichte van elkaar zijn. Het is niet ondenkbaar dat sociale actoren bijvoorbeeld op een avond lezen, televisiekijken en relaxen en deze activiteiten tezamen als een en dezelfde ideaal-typische drinksituatie beschouwen. Het is daarnaast ook niet onaannemelijk dat eenzelfde objectieve situatie door verschillende mensen anders wordt beoordeeld. Voor de ene kan visite een gezellige reünie met vrienden of familie betekenen, terwijl het voor een ander een verplicht 'ritueel' kan zijn.

Omdat de drinksituaties zeer specifiek zijn omschreven mag bij een eventuele herhaling van dit onderzoek niet worden verwacht dat exact dezelfde situaties naar voren zullen komen. Ook zullen er door toevalsvariaties, met name bij situaties waaraan slecht weinig mensen deelnemen, verschillen in kansen op drinkgedrag worden gevonden. Toch is er niet tot een minder specifieke omschrijving van drinksituaties, bijvoorbeeld door activiteiten samen te voegen of kleine maar significante verschillen in kans bij dezelfde activiteit op verschillende dagen te negeren, besloten. Bij de nu gehanteerde omschrijving kan er met een redelijke zekerheid van worden uitgegaan dat alle drinkgedrag in een drinksituatie als een zelfde sociale gewoonte mag worden gezien.

Tevens kan er van worden uitgegaan dat alle drinkgedrag dat nu als abnormaal (minder dan 1% van de populatie) gedefinieerd is ook als zodanig wordt beleefd. Een verdere samenvatting van het materiaal zonder gebruik te maken van toegevoegde informatie (zoals sociale betekenissen) zal die zekerheid reduceren.

Het gebruikte onderzoeksinstrument, het dagboek, zou achteraf beschouwd, op enkele punten kunnen worden verbeterd. Activiteitscategorieën die niet van belang zijn voor drinkgedrag (bijvoorbeeld individuele sport en teamsport) kunnen worden samengevoegd. Bij andere activiteiten zou een specifiek onderscheid kunnen worden gemaakt, hierbij moet met name aan een scheiding tussen visite *aan* familie of vrienden en kennissen en visite *van* familie of vrienden en kennissen worden gedacht. De rol van gast verschilt waarschijnlijk meer van die van gastheer dan dat de rol van 'gast bij familie' van die van 'gast bij vrienden' verschilt. Ook zou het zeker zinvol zijn om respondenten per dag te laten aangeven in hoeverre ze die dag als een doorsnee dag in hun dagelijks leven beschouwen. Dit is vooral belangrijk wanneer individuen worden geclassificeerd op basis van hun gedrag tijdens de dagboekweek.

Verdergaande veranderingen zouden kunnen zijn om respondenten de interpretatie en evaluatie van situaties in termen van sociale betekenissen of het aanwezige gezelschap te laten rapporteren. Bij eventuele veranderingen van het onderzoeksinstrument moet er op worden gelet dat resultaten vergelijkbaar blijven met die van dit onderzoek. Alleen dan kunnen mogelijke ontwikkelingen in de sociale drinkgewoonten van de Nederlandse bevolking worden geconstateerd.

Rollen en drinkgedrag

Bij de beschrijving van de sociale drinkgewoonten was de situatie analyse-eenheid. Regelmatigheden in gedrag kunnen worden verklaard uit overeenkomsten tussen de situaties waarin dat gedrag plaatsvindt. Het begrip sociale gewoonte kan verklaren waarom ondanks de grote variatie aan mogelijk gepast gedrag, in vergelijkbare situaties steeds hetzelfde gedrag wordt vertoond.

Systematische verschillen in gedrag tussen individuen kunnen worden begrepen als resultaat van systematische of structurele verschillen in verwachtingen ten aanzien van gepast gedrag verbonden met kenmerken van die individuen. Dergelijke verwachtingen zijn rollen.

Drie typen rollen worden onderscheiden: statusrollen, positierollen en situatierollen.

Statusrollen bieden een algemene gedragsoriëntatie die ook ten aanzien van alcoholgebruik tot verschillen tussen individuen kan leiden (Knibbe, 1984). In de literatuur (Gadourek, 1963; Sijlbing, 1978; Knibbe, 1984) worden de volgende structurele samenhangen tussen statusrollen en alcoholgebruik genoemd: mannen drinken meer dan vrouwen, de hogere sociale klassen drinken vaker maar matiger (minder per gelegenheid) dan de lagere sociale klassen, protestanten drinken minder dan mensen zonder religie of rooms-katholieken en dagelijks drinken komt het meest voor bij mensen van middelbare leeftijd terwijl periodiek veel drinken bij jongeren het meest voorkomt.

In de literatuur worden twee soorten hypothesen onderscheiden omtrent relaties tussen positierollen en alcoholgebruik (Winton et al, 1986). De zogenaamde 'leisure-time' hypothesen stellen dat verschillen in beschikbare tijd tot verschillen in drankgebruik kunnen leiden (Hammer en Vaglum, 1989; Ekerdt et al., 1987; Power, 1989; Shaw, 1980). Een tweede soort hypothesen veronderstelt een intensiever drankgebruik verbonden met het ontbreken van dan

wel een teveel aan, structurerende positierollen. Deze categorie van hypothesen wordt betiteld als de 'stress' hypothesen. Ze veronderstellen positieve verbanden tussen stress of spanningen en drankgebruik.

Er zijn geen onderzoeken bekend waarin de gelegenheid om te drinken is gemeten. Het is dan ook niet mogelijk om uit de literatuur af te leiden in hoeverre geconstateerde relaties tussen rollen en alcoholconsumptie het gevolg zijn van verschillen in gelegenheid om te drinken of van verschillen in intensiteit van drinkgedrag. De vaak veronderstelde verbanden tussen met name positierollen en de gelegenheid om te drinken zijn in overeenstemming met resultaten van onderzoek naar tijdbesteding. Uit dergelijk onderzoek (Knulst en Schoonderwoerd, 1983; Hill, 1985; Elchardus en van Rossem, 1985) blijkt dat het ontbreken van structurerende rollen samengaat met een grotere hoeveelheid vrije tijd. Alcoholgebruik komt in zulk onderzoek echter niet voor.

De dagboekdata scheppen de mogelijkheid om het onderscheid tussen gelegenheid om te drinken en intensiteit van drinkgedrag wel te maken. In hoofdstuk 4 is een model opgesteld dat de totstandkoming van drinkgedrag beschrijft. In dit model staat de gelegenheid om te drinken centraal. Er is een verband verondersteld tussen de gelegenheid om te drinken en de consumptie en er is een onderscheid gemaakt tussen factoren van invloed op de gelegenheid en factoren van invloed op de intensiteit van drinkgedrag gegeven de gelegenheid.

De gelegenheid om te drinken is geoperationaliseerd als de tijd besteed in drinksituaties. Natuurlijk is er (bijna) altijd een mogelijkheid om alcohol te gebruiken. Dat blijkt ook uit het relatief grote aantal respondenten dat tijdens de dagboekweek onder sociaal niet normale omstandigheden drinkt. Het begrip drinkgelegenheid impliceert een zekere uniformiteit van omstandigheden waarin wordt gedronken naar activiteit, dag van de week en tijdstip. De kenmerken van de situaties waarin de abnormale drinkgelegenheden worden gerealiseerd verschillen bijna per individu. Het drinken buiten drinksituaties staat geheel los van kenmerken van de situatie zoals hier gemeten. Daarom kan de gelegenheid om te drinken buiten drinksituaties, niet worden gemeten.

Omdat er geen redenen waren om aan te nemen dat verbanden tussen rollen en gelegenheid of verbanden tussen rollen en intensiteit van drinkgedrag in alle drinksituaties dezelfde richting zouden hebben is een onderscheid tussen verschillende drinksituaties gemaakt. Daar het aantal deelnemers per drinksituatie in de meeste gevallen te gering was om relaties tussen rollen en gelegenheid of intensiteit van drinkgedrag per drinksituatie afzonderlijk te onderzoeken zijn drie categorieën van drinksituaties gecreëerd. De kans op drinkgedrag is als indelingscriterium gehanteerd. Er is een onderscheid gemaakt tussen droge, medium en natte situaties.

Drie categorieën van hypothesen zijn geformuleerd: hypothesen betreffende relaties tussen rollen en de gelegenheid om te drinken, hypothesen betreffende relaties tussen gelegenheid om te drinken en consumptie en hypothesen betreffende relaties tussen rollen en de intensiteit van drinkgedrag.

Deze hypothesen zijn onderzocht door middel van analyses in deelpopulaties gedefinieerd naar leeftijd en geslacht. Een nadeel van het verdelen van de populatie en het onderscheiden van categorieën van drinksituaties is dat de gevarieerdheid van de resultaten het trekken van algemene conclusies bijna onmogelijk maakt. Daar staat tegenover dat de complexiteit van het drinkgedrag en de daaraan gerelateerde factoren in de resultaten goed tot uitdrukking komt. Bij de analyses van relaties tussen rollen en het drinkgedrag is het individu als analyse-eenheid gebruikt.

De resultaten van eerder onderzoek naar relaties tussen rollen en alcoholgebruik zijn niet eenduidig. Voor een deel kan dat worden verklaard door verschillen in wijze waarop drinkgedrag wordt geoperationaliseerd (Crawford et al., 1987; van der Horst 1988). Daarom zijn relaties tussen rollen en drinkgedrag in deze studie op verschillende manieren onderzocht. Relaties tussen rollen en het al dan niet drinken bij deelname aan drinksituaties worden onderscheiden van relaties tussen rollen en de voor gelegenheid gecontroleerde consumptie van de drinkers binnen drinksituaties.

Een algemeen geldende conclusie is dat de tijdbesteding sterk samenhangt met het drankgebruik. Hoe meer tijd in drinksituaties wordt besteed hoe meer er in die situaties wordt gedronken. Dat geldt niet alleen voor de natte situaties, waarin alcoholgebruik als gedragsalternatief zeer prominent aanwezig is, maar zij het in iets mindere mate, ook voor de medium en droge situaties.

De expositie aan drinksituaties was de belangrijkste verklarende variabele van de consumptie in die situaties. Met name wat betreft de expositie aan natte situaties kan niet worden uitgesloten dat de centrale plaats van het drinken in die situaties een belangrijk motief is om tijd in die situaties te besteden. Inspectie van de resultaten toont dat een aantal relaties tussen rollen (partner, scholier/student en sociale klasse) en de expositie aan natte situaties dezelfde richting heeft als verbanden tussen diezelfde rollen en de intensiteit van drinkgedrag.

In medium en droge drinksituaties moet het alcoholgebruik worden gezien als een bijkomstigheid, een toevallig resultaat van de tijdbesteding, een sociale gewoonte. Desondanks zijn verbanden tussen de expositie aan deze situaties en de consumptie in die situaties zijn niet gering. Reden om ook factoren die met deze expositie samenhangen in verklaringen van variaties in drinkgedrag te betrekken.

In bijna alle leeftijd-geslacht categorieën waarin de rol van werkende voorkomt werden negatieve verbanden tussen werk en de tijd besteed in droge drinksituaties gevonden. Alleen bij jonge vrouwen is er geen significante samenhang tussen werk en de expositie aan droge drinksituaties. De categorie der droge drinksituaties bestaat voornamelijk uit situaties die op de middagen van weekdagen zijn gelokaliseerd. Uit onderzoek naar tijdbesteding is gebleken dat verschillen in tijdbesteding tussen werkenden en niet-werkenden zich met name op deze tijden voordoen.

Bij jonge mannen bleek dat werkenden gemiddeld meer tijd in medium en natte situaties doorbrengen dan hun niet-werkende leeftijdsgenoten (scholieren/studenten en anderen). Daarin verschillen ze van de werkende mannen van middelbare leeftijd die minder tijd in medium drinksituaties besteden dan hun niet werkende leeftijdsgenoten.

In tegenstelling tot de negatieve verbanden met expositie aan droge drinksituaties bleek werk positief samen te hangen met het aantal drinkende deelnemers (jonge mannen) en de voor expositie gecontroleerde consumptie (mannen tussen 25 en 54 jaar) in die situaties. Ook in andere situaties werden positieve verbanden tussen werk en alcoholgebruik gevonden. In medium situaties drinken werkende jonge mannen na controle voor expositie, meer dan hun niet werkende leeftijdsgenoten. In natte situaties is het aantal drinkende jonge vrouwen relatief groter onder de werkende dan onder de niet werkende deelnemers. In medium situaties geldt hetzelfde bij de vrouwen van middelbare leeftijd.

Het drinkgedrag van mannen tussen 55 en 64 jaar hangt niet significant samen met de rol van werkende of gepensioneerde. Dit komt overeen met de resultaten van andere onderzoek (van

der Horst, 1988; Ekerdt et al., 1987) maar verschilt met resultaten gerapporteerd door Knibbe (1984).

Wanneer wordt gecontroleerd voor expositie of deelname aan drinksituaties blijkt werk dus positief samen te hangen met alcoholgebruik. Dit is volstrekt in tegenspraak met hypothesen 6 en 7.

Er moet rekening mee worden gehouden dat als verwachte verschillen in totaal alcoholgebruik tussen werkenden en niet- werkenden worden gevonden dit waarschijnlijk meer een bijkomstig resultaat van verschillen in tijdbesteding dan een gevolg van stress of spanningen dan wel verlies van structuur in het dagelijks leven zal zijn. Verder kan niet worden ontkend dat werk stress met zich mee kan brengen. Om de 'stress' hypothesen grondig te toetsen dient 'stress' te worden gemeten en dienen effecten van 'stress' op drankgebruik gecontroleerd te worden voor de gelegenheid om te drinken.

Naast werk zijn ook de rollen van partner en verzorger van jonge kinderen als structurerend beschouwd. Deze rollen reduceren blijkens de literatuur over tijdbesteding ook de totale beschikbare (vrije-) tijd. De rol van partner hangt bij mannen tussen 25 en 54 jaar echter positief samen met de expositie aan medium drinksituaties en met de proportie drinkende deelnemers aan die situaties. Bij vrouwen van diezelfde leeftijd is er een positief verband tussen de rol van partner en het percentage drinkers onder de deelnemers aan droge en natte situaties. De blootstelling aan natte situaties (café-bezoek) van mannen tussen 25 en 54 jaar met partner is lager dan die van degenen zonder partner. Bij oudere vrouwen hangt de rol van partner negatief samen met de expositie aan medium situaties.

De rol van verzorger opvoeder beperkt de totale expositie aan drinksituaties van mannen en vrouwen tussen 25 en 54 jaar. Bij de vrouwen komt dit effect voort uit een geringere expositie aan medium situaties. Dit zijn met name 'uit-huis' situaties zoals visite en café-bezoek. Bij de mannen werden er in de afzonderlijke categorieën van drinksituaties geen significante effecten van de verzorgerrol geconstateerd. Bij jonge vrouwen lijkt de tijd doorgebracht in droge drinksituaties negatief samen te hangen met de rol van verzorgster. Met de consumptie variabelen hangt de verzorger/opvoederrol niet significant samen.

In deze studie zijn positierollen als belangrijkste factoren verbonden met drinkgedrag beschouwd, althans wanneer geslacht en leeftijd buiten beschouwing worden gelaten. De invloeden van statusrollen op de expositie aan drinksituaties zijn gecontroleerd voor invloeden van positierollen; samenhangen met consumptievariabelen zijn daarnaast ook gecontroleerd voor expositie. Effecten van sociale klasse werden met name bij mannen en vrouwen tussen 25 en 54 jaar gevonden. Deze deelpopulaties bevatten veruit de meeste respondenten en tevens het hoogst percentage drinkers. Bij mannen (25-54 jaar) bleek sociale klasse negatief samen te hangen met de expositie maar positief met de voor expositie gecontroleerde, consumptie in droge situaties. Bij deze categorie mannen hangt sociale klasse ook positief samen met de expositie aan en de proportie drinkende deelnemers in natte situaties. Ook bij mannen tussen 55 en 64 jaar is de proportie drinkende deelnemers het hoogst in de hogere klassen. Bij vrouwen van middelbare leeftijd zijn er negatieve verbanden tussen sociale klasse en zowel de expositie aan medium situaties als de voor expositie gecontroleerde consumptie in natte situaties. Bij dezelfde categorie vrouwen is er echter een positief verband tussen sociale klasse en de proportie drinkende deelnemers aan droge situaties. Jongere vrouwen uit de hogere klassen

besteden minder tijd dan die uit de lagere klassen in zowel droge als medium drinksituaties. De verbanden tussen religie en expositie en consumptievariabelen zijn eenduidiger. Protestantisme hangt negatief samen met zowel expositie aan drinksituaties als proportie drinkende deelnemers en voor expositie gecontroleerde, consumptie in drinksituaties. In een aantal gevallen blijkt dat uit directe negatieve verbanden tussen protestantisme en de betreffende variabelen in andere gevallen uit positieve verbanden van 'geen religie' of rooms-katholicisme met de betreffende variabelen.

Al met al blijkt dat er geen sprake is van algemeen matigende effecten van structurerende positierollen op het drankgebruik.

De variaties in de verbanden tussen rollen en expositie enerzijds en intensiteit van drinkgedrag anderzijds en de variaties in de effecten binnen verschillende categorieën van drinksituaties zijn te groot om algemene hypothesen te hanteren. Een belangrijk resultaat van deze studie is, dat is aangetoond dat effecten van rollen op de expositie tegengesteld kunnen zijn aan die op de intensiteit van drinkgedrag en dat de effecten in verschillende categorieën van situaties tegengesteld kunnen zijn. Mogelijk is dit een van de verklaringen voor de inconsistentie van resultaten van onderzoeken waarin verschillende operationalisaties van drinkgedrag zijn gebruikt. Verschillende maten voor drinkgedrag kunnen tot verschillen in conclusies leiden en dit zal zeer waarschijnlijk afhankelijk zijn van de situaties waarin de daadwerkelijke verschillen in drinkgedrag zich voordoen. Verschillen in gedrag in droge situaties zullen eerder tot verschillen in scores voor frequentie leiden terwijl verschillen binnen natte situaties met name tot verschillen in scores voor kwantiteit per keer kunnen leiden.

In schema 7.1 worden de verschillende hypothesen betreffende rollen en expositie, expositie en consumptie en rollen en consumptie alsmede de uitkomsten van de analyses nog eens op een rijtje gezet.

Schema 7.1

Overzicht uitkomsten van hypothesen in de subpopulaties gedefinieerd naar leeftijd en geslacht.

Hypothese	positierollen expositie				statusrollen expositie				expositie consumptie				positierollen realisatie				statusrollen realisatie			
	1, 2		3		4, 5		6, 7, 8, 9		10, 11		12, 13		14, 15		16, 17		18, 19		20, 21	
	D	M	N	T	D	M	N	T	D	M	N	T	D	M	N	T	D	M	N	T
Mannen																				
≤ 24 jaar	+	±	±	.	.	.	.	.	.	+	+	+	±	±	.	±	.	±	±	+
25-54 jaar	+	±	.	+	+	.	+	.	.	+	+	+	.	.	.	.	+	+	.	+
55-64 jaar	+	.	.	+	.	+	.	+	.	+	+	+	+	.	.	.	+	.	+	.
≥ 65 jaar	.	.	.	.	.	.	+	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Vrouwen																				
≤ 24 jaar	.	.	.	.	+	+	+	+	+	+	.	+	.	.	.	±	.	+	.	+
25-54 jaar	+	+	.	.	+	+	+	+	+	+	+	+	.	.	.	±	+	+	+	+
≥ 55 jaar	.	±	.	+	.	.	.	+	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.

D = droge situaties + = bevestigd

M = medium situaties ± = gedeeltelijk bevestigd

N = natte situaties - = verworpen

T = totaal drinksituaties . = geen verbanden

Verschillen in drinkgedrag naar consumptieniveau

Naast relaties tussen rollen, expositie en consumptie zijn verschillen in drinkgedrag tussen lichte, matige en zware drinkers en verbanden tussen rollen en de zwaarte van het drinkgedrag tijdens de dagboekweek onderzocht. De categorieën der lichte, matige en zware drinkers verschillen zonder twijfel wat betreft beoordeling van de gepastheid van alcoholgebruik in situaties. De vraag die in hoofdstuk 3 werd gesteld was hoe dergelijke verschillen in het drinkgedrag tot uiting komen. Deze vraag is onder andere van belang omdat uit verschillen tussen lichte, matige en zware drinkers aanwijzingen kunnen worden afgeleid omtrent het proces van intensivering van drinkgedrag.

Verschillen tussen lichte, matige en zware drinkers zijn zowel van kwantitatieve als van kwalitatieve aard. Zware drinkers drinken in alle categorieën drinksituaties vaker en meer dan lichte drinkers. De verschillen in drinkgedrag zijn het meest uitgesproken in droge drinksituaties. Het percentage zware drinkers dat in droge situaties drinkt is veel groter dan het percentage lichte drinkers dat dit doet. Ook het gemiddelde aandeel (per drinker) van de consumptie in droge situaties in de totale consumptie is bij zware drinkers groter dan bij lichte en matige drinkers. Uit deze resultaten is afgeleid dat intensivering van drankgebruik op individueel niveau resultaat is van of leidt tot, een verandering in de beoordeling van drinksituaties. Zware drinkers voegen met name het drinken in droge situaties toe aan hun individuele repertoire van drinkgewoonten. Bij vrouwen is het gemiddelde aandeel (per drinker) van de consumptie in abnormale situaties in de totale consumptie bij lichte drinkers het grootst. De totale drinkfrequentie van deze lichte drinkers is echter zo laag (1-2 gelegenheden per week) dat voor degenen die een abnormale drinkgelegenheid realiseren dit bijna noodzakelijk een groot deel van hun totale drankgebruik is. Bij mannen is er geen verschil in het aandeel van de consumptie in abnormale situaties in de totale consumptie van lichte, medium en zware drinkers. De uitbreiding van het drankgebruik beperkt zich dus voornamelijk tot sociale drinkgewoonten. Dit suggereert mogelijkheden om screeningsinstrumenten te ontwikkelen waarmee zware drinkers kunnen worden opgespoord. Zulke instrumenten zouden moeten bestaan uit een lijst van drinksituaties. Respondenten (of patiënten) zouden per situatie kunnen aangeven of ze weleens alcohol in die situatie gebruiken. Per definitie zijn drinksituaties normale omstandigheden om in te drinken. Wellicht dat mogelijke effecten van sociale wenselijkheid hierdoor worden gereduceerd. Degenen die in relatief veel droge situaties zeggen te drinken behoren mogelijk tot een risicogroep wat betreft hun drinkgedrag. Om daadwerkelijk een dergelijk screeningsinstrument te ontwikkelen is verder onderzoek naar de schaalbaarheid van drinksituaties vereist.

Omdat het drinken centraal aandachtspunt in deze studie was zijn de drinksituaties in deze studie in categorieën verdeeld op basis van de kans op drinkgedrag in die situaties. Andere indelingen van situaties zouden ten aanzien van bepaalde vragen wellicht eenduidigere resultaten opleveren. Wanneer bijvoorbeeld effecten van rollen als partner of verzorger op de blootstelling aan drinksituaties het centrale aandachtspunt zijn, is een verdeling van situaties in binnenshuis-buitenshuis misschien beter. Zo kunnen er voor verschillende vraagstellingen verschillende indelingen worden gehanteerd. De hier gepresenteerde resultaten tonen aan dat er grote verschillen tussen situaties kunnen zijn. Bij indelingen van situaties in categorieën moet daar altijd rekening mee worden gehouden.

Rollen en consumptieniveau

Tussen rollen en de zwaarte van het drankgebruik werden slechts enkele significante verbanden gevonden. Bij werkende vrouwen is het aandeel zware drinkers relatief hoog. Bij mannen komen er relatief veel zware drinkers voor bij de werkenden en degenen met partner. Bij mannen is er ook een significant verband tussen de combinatie van positierollen en de verdeling van de populatie in lichte, medium en zware drinkers. De categorie mannen zonder structurerende rollen bevat relatief veel lichte en weinig zware drinkers. Al deze relaties zijn in tegenspraak met hypothese 14. In deze hypothese werden net als in de hypothesen 1, 6 en 7 negatieve verbanden tussen structurerende rollen en de alcoholconsumptie verondersteld. De resultaten zijn echter in overeenstemming met de resultaten van de andere analyses in dit proefschrift.

Van de statusrollen bleek alleen leeftijd significant met de zwaarte van het drinkgedrag samen te hangen. Mensen van middelbare leeftijd (35-45 jaar) zijn relatief vaak als zware drinkers geclassificeerd, jongeren (≤ 24 jaar) en ouderen (≥ 64 jaar) zijn relatief vaak als lichte drinkers of niet-drinkers tijdens de dagboekweek geclassificeerd.

De indeling van drinkers in de categorieën licht, matig of zwaar is gebaseerd op het gedrag tijdens de dagboekweek. Op individueel niveau behoeft deze indeling niet representatief te zijn voor het doorsnee gedrag. Het gedrag kan per week variëren, positie- en statusrollen zijn daarentegen permanente kenmerken van individuen. Mogelijk kan dit een verklaring zijn voor het ontbreken van verbanden. Een andere verklaring voor het geringe aantal significante verbanden kan gevonden worden in de resultaten van de multiple regressie analyses. Effecten van rollen op de expositie waren in een aantal gevallen tegengesteld aan die op de consumptie. Verder waren er tegengestelde verbanden van rollen in de verschillende categorieën van drinksituaties of leeftijdscategorieën. Mogelijk heffen dergelijke tegengestelde verbanden elkaar op. Dit pleit voor het onderscheiden van factoren van invloed op de expositie en factoren van invloed op de consumptie en verschillende categorieën van drinksituaties.

Structurerende rollen en drinkgedrag

De samenstelling van de leeftijdscategorieën wat betreft positierollen verschilt nogal. Bij de jongeren zijn werkenden vergeleken met scholieren/studenten, bij de oudere mannen (55-64 jaar) met vervroegd gepensioneerden, bij de vrouwen tussen 25 en 54 jaar met huisvrouwen. Positieve effecten van werk mogen daarom niet zonder meer geïnterpreteerd worden als *negatieve effecten van werkloosheid*. Desondanks zijn de geconstateerde verbanden lijnrecht in tegenspraak met de onder de algemene noemer 'stress' hypothesen vervatte veronderstellingen omtrent positieve relaties tussen werkloosheid en drankgebruik.

De hier geconstateerde verbanden tussen de rollen van partner en werkende en het alcoholgebruik zijn gedeeltelijk tegengesteld aan die welke Knibbe et al. (1987) rapporteren. Omdat het onderzoek van Knibbe ook in Nederland is uitgevoerd zal op deze tegenstelling worden ingegaan. Knibbe constateert negatieve verbanden tussen het aantal structurerende positierollen en zowel het aantal zware als het aantal lichte drinkers bij mannen. Ook afzonderlijk hangen werk en partner negatief samen met het aantal zware en het aantal lichte drinkers. Een reden waarom er volgens Knibbe meer zware drinkers zouden zijn in categorieën van de populatie waar structurerende rollen ontbreken is dat situatierollen waarin alcoholgebruik plaatsvindt worden geïntensiveerd. Deze redenering lijkt niet op te gaan. Het ontbreken van werk leidt weliswaar tot een grotere expositie aan drinksituaties, werk is echter positief gerelateerd aan de intensiteit waarmee binnen die situaties wordt gedronken. Ook het

bekleden van de rol van partner blijkt bij mannen en vrouwen tussen 25 en 54 jaar positief samen te hangen met de intensiteit van drinkgedrag.

In hoofdstuk 6 is vastgesteld dat het aantal lichte drinkers relatief het grootst is in categorieën zonder structurerende positierollen, in tegenstelling tot de resultaten van Knibbe blijkt het aantal zware drinkers in deze categorieën echter het laagst te zijn. Ook de bij mannen geconstateerde relaties tussen het aantal zware, matige of lichte drinkers en de rollen van partner en werkende afzonderlijk zijn tegengesteld aan die welke Knibbe rapporteert. Een mogelijke reden hiervoor zou het verschil in definitie van zwaar drinken kunnen zijn. Knibbe hanteert een extremere definitie van zwaar drinken dan die welke in deze studie is gebruikt. Het is mogelijk dat alleen de allerswaarste drinkers oververtegenwoordigd zijn in categorieën zonder structurerende rollen en dat deze relatie bij een bredere definitie van zwaar drinken niet naar voren komt. Dit kan echter niet verklaren waarom er bij de werkende en bij degenen met een partner relatief meer zware drinkers worden gevonden.

Een andere mogelijke verklaring voor de verschillen tussen de hier gepresenteerde resultaten en de resultaten van het onderzoek van Knibbe (1984) is dat dit laatste betrekking had op Zuid-Limburg en Rotterdam terwijl dit onderzoek geheel Nederland betrof. Knibbe constateert verschillen in de verbanden tussen rollen en drinkgedrag in Rotterdam en die in Zuid-Limburg. Structurerende rollen blijken met name in Rotterdam een beschermende invloed te hebben.

Een aantal positieve verbanden tussen structurerende positierollen en expositie of consumptievariabelen kan worden begrepen als samenhangend met het hebben van een eigen gezin. De effecten van partner op de expositie en consumptie van mannen in medium situaties en van vrouwen in droge situaties duiden hierop. De categorie droge situaties van de vrouwen en de categorie medium situaties van de mannen bestaan voor een belangrijk deel uit situaties in de huiselijke kring. Wanneer er vanuit gegaan wordt dat jonge werkende mannen meer dan hun studerende leeftijdsgenoten de levensfase van een eigen gezin hebben bereikt kan dit ook de grotere expositie van de jonge werkende mannen aan medium situaties verklaren. Structurerende effecten van een eigen gezin mogen voor alcoholgebruik eerder als een risico dan als een bescherming worden beschouwd.

Een geheel andere verklaring van de verschillen in resultaten zou kunnen zijn dat de samenstelling van de populatie werklozen in deze studie mogelijk verschilt van die in de studie van Knibbe. Tussen 1981 en 1985 is het aantal werklozen en de gemiddelde duur van de werkloosheid toegenomen. Ten aanzien van relaties met alcoholgebruik worden verschillende fases in de werkloosheid onderscheiden (Winton et al, 1986). In eerste instantie zou er een positief effect van werkloosheid op drinkgedrag optreden volgens redenen die al eerder zijn uiteengezet: een grotere hoeveelheid vrije tijd en een beleving daarvan als 'holiday mood'. Wanneer er geen baan wordt gevonden zou dit vakantiegevoel na verloop van tijd verdwijnen en er zouden financiële problemen ontstaan. Hierdoor zou dan volgens Winton et al. (1986) het drankgebruik afnemen. Uit onze resultaten blijkt dat werklozen meer tijd besteden in droge drinksituaties maar bij gelijke blootstelling minder drinken dan werkenden. Wellicht hebben de droge situaties voor de werklozen hun betekenis van vrije tijd die ze voor de werkenden wel hebben, verloren. Met name bij langdurig werklozen kan dit worden verwacht.

Zowel de onderzoekspopulatie van Knibbe et al. (1987) als de hier gebruikte populatie bevatten te weinig werklozen om dergelijke effecten te onderzoeken.

Een representatieve steekproef uit de Nederlandse bevolking met een omvang als die in deze

studie, is voor het simultaan onderzoeken van verbanden tussen alle relevante positierollen en alcoholgebruik niet de meest geschikte onderzoekspopulatie. Het aantal werklozen en part-time werkenden is daarvoor te gering en de variatie in positierollen over leeftijdscategorieën is daarvoor te groot. Een beperking van de onderzoekspopulatie tot bepaalde leeftijdscategorieën (bijvoorbeeld 25 tot 54 jaar) en een relatieve oververtegenwoordiging van verschillende categorieën van niet-werkenden zou, zeker wanneer naast het concrete gedrag ook de beoordeling van situaties wordt gemeten, verdergaande conclusies mogelijk maken.

Toekomstige ontwikkelingen

Meer vrije tijd leidt niet zonder meer tot een grotere expositie aan drinksituaties. Meer tijd in drinksituaties leidt echter wel tot een hogere consumptie. Dit al eerder genoemde, resultaat duidt erop dat veranderingen in tijdbesteding grote consequenties voor het drankgebruik kunnen hebben. Op individueel niveau hangen zulke veranderingen samen met veranderingen in positierollen. Echter ook op populatieniveau doen zich veranderingen in tijdbesteding voor. In toekomstscenario's tot uitdrukking gebrachte verwachtingen schetsen ontwikkelingen die zullen leiden tot een samenleving waarin de tijd flexibeler zal zijn verdeeld en mensen meer tijd ter beschikking zullen hebben (van Houten, 1985; Spruijt, 1981). Er zal gedurende een groter deel van de dag gewerkt worden (arbeidsduurverlenging) maar individuen zullen minder tijd aan werk besteden. Wat dergelijke ontwikkelingen zullen betekenen voor het drankgebruik is afhankelijk van de wijze waarop een grotere hoeveelheid vrije tijd ter beschikking komt en van de betekenis die mensen aan de 'nieuwe' vrije tijd zullen geven. Verlenging van het weekend met een extra vrije dag zal zeer waarschijnlijk leiden tot meer drankgebruik. Wanneer extra vrije dagen gespreid worden over de week zal dit waarschijnlijk minder drastische consequenties voor het alcoholgebruik hebben omdat de vrije dagen qua sociale betekenis mogelijk als werkdagen zullen worden beleefd.

Wanneer temporele normen vervagen ten gevolge van vervaging van de grenzen tussen werktijd en vrije-tijd (denk ook aan ontwikkelingen als tele-werken) zullen ook de temporele verwachtingen omtrent drinkgedrag veranderen. De afbakening tussen geschikte en minder geschikte tijden om te drinken zal vervagen. Of een dergelijke afbakening tot meer of minder drinkgedrag zou leiden is moeilijk te zeggen. In het voorafgaande zijn enkele suggesties voor verder onderzoek gedaan waardoor ook dergelijke vragen zouden kunnen worden beantwoord. Tenslotte moet worden opgemerkt dat met het materiaal dat in deze studie is gebruikt nog vele interessante vragen kunnen worden onderzocht. Onderzoeken naar relaties tussen de soort drank en situatiekenmerken, relaties tussen het gedrag op verschillende dagen, de bovengenoemde verbanden tussen probleemdrinken en het gebruik van alcohol in droge situaties, de uitwisselbaarheid van alcoholhoudende en andere dranken en mogelijke verschillen tussen het drinkgedrag in doorsnee weken, zoals hier beschreven en het gedrag rond de jaarwisseling zijn slechts enkele mogelijkheden.

Summary

In this study, the drinking habits of the Dutch population are described.

In chapter one, theoretical explanations of regularities in behavior and systematic differences in behavior between individuals are presented. Drinking is described as an act. The smallest meaningful unit of behavior is the activity, acts are parts of activities. All behavior occurs in situations. The way situations are perceived and interpreted in terms of rules for adequate behavior are determined by and form the basis of the social structure actors are part of. In our society the social order has a strict mathematical temporal character. Temporal 'signs' guide social behavior. Time of day and day of the week are social facts that direct 'judgements' of adequacy of behavior.

A large part of all drinking behavior may be considered as a social habit (Knibbe, 1984; Gadourek, 1963). Social habits are shared semi-automatic responses to stimuli in social situations. Both primary activity and temporal characteristics of situations are regarded as stimuli that are related to the occurrence of drinking in situations.

Regularities in drinking behavior may be explained as a result of similarities in the situations in which people participate. Systematic differences between people can be understood as the result of systematic differences in expectations about adequate behavior. Such systematic variations in expectations are roles.

Three types of roles may be distinguished: status roles, positional roles and situational roles. Status roles are ascribed. They consist of expectations based on characteristics of social identity such as sex, age, social class or religion. Status roles offer general behavioral orientations which may direct behavior in all kinds of situations. Positions are places in social systems like the family or working organization. Positional roles are acquired. To keep a position, actors have to fulfill the requirements of the positional role. This implies a certain degree of regularity in behavior, fixed timing and duration of activities. Positional roles structure everyday life.

Situational roles are expectations of adequate behavior within specific situations. Situational roles may be more oriented towards objective characteristics of situations (traffic) or towards relationships with other people (guest, friend). Situational roles only apply to the concrete actual situation in which an actor is present.

Like habits, situational roles can only explain differences in behavior within specific situations. Structural differences in drinking behavior between individuals can be explained by positional and status roles. Such roles partly determine in which situations actors will participate in the course of everyday life and thus partly determine the opportunity to drink. A second way in which these roles may be related to alcohol consumption is through their relations with the perception of the adequacy of drinking within situations.

In chapter two, the instrument used in this study to gather the data is described. Since it was concluded in chapter one that drinking is determined by situations and that temporal aspects of situations and primary activity are of importance, an instrument measuring time-use seemed appropriate. Several time-budget instruments are compared: observations, activity checklists and time-budget diaries. Diaries appear to be highly reliable and valid instruments to measure time-use. To measure timing and duration of activities and acts in large populations, diaries are the only viable method.

However, time-budget diaries have never been used before to record alcohol-use. With regard to time-use and the use of alcohol, measures recording actual behavior in a short recent period

appear to yield the most valid and reliable results. Some measures of actual drinking behavior are described: the weekly recall or retrospective diary, the time-line method, the last occasions method and the alcohol diary. The time budget diary combines the advantages of these methods. It does not require respondents to summarize their behavior. It offers respondents a frame (time and activity) for memorizing drinking and the time between the actual behavior and recording it is one day at the most. Furthermore, the diary provides detailed information about the circumstances (activity, time) in which drinking occurs. It enables the examination of the extent to which such circumstances occur in everyday life without drinking taking place. Thus the 'normality' of drinking in specific circumstances can be assessed.

The data used in this study were acquired by means of a time-budget survey ($n = 916$) performed in 1985. A national random sample of respondents (16-70 years) were asked to record their primary activity and use of beverages during seven consecutive days. For every quarter of an hour an entry in the diary was made. Data were gathered in several periods spread over the year. The response rate was 72%.

In chapter three the social drinking habits of the Dutch population are described. First a graph of the number of drinkers per hour was constructed. Based on this graph three periods in the day were distinguished: Mornings (06.00hrs to 14.00hrs), Afternoons (14.00hrs to 20.00hrs) and Evenings (20.00hrs to 06.00hrs). Drinking was considered to be normal only during periods in which more than 5% of the population actually drink. For each period and for men and women separately, the activities with which drinking may be considered socially appropriate were determined. All activities with which at least 1% of the population reported alcohol-use during a specific period were considered as circumstances defining normal drinking occasions. For all possible normal drinking occasions the probability that drinking occurs was computed as the number of drinkers in specific circumstances (day, time and activity) divided by the number of people participating in these circumstances. Occasions only differing in the day of the week, thus not in time of day, primary activity and probability of drinking, were considered as drinking behavior in the same typical drinking situation.

For men 60 and for women 34 different drinking situations were defined. The characteristics of these situations were used to describe the social drinking habits in the Dutch population.

In the Netherlands drinking is more common in the evening than in the afternoon. Drinking in the morning is only common on Sunday. Drinking is also more common on weekenddays than on weekdays. Temporal variations in the 'normality' of drinking result in more activities combined with drinking that are located in the evenings or in weekenddays. These temporal variations are also reflected in higher probabilities of drinking with specific activities in the evening as compared to the afternoon or on weekenddays as compared to weekdays. Since probability is computed for participants in drinking situations only, patterns in time-use do not determine these temporal patterns in the probability that drinking occurs. With regard to drinking Sunday evening does not belong to the 'wet' weekend. Sunday evening does not differ from the evenings of Monday through Thursday. The 'drinking weekend' starts on Friday evening and ends on Sunday afternoon. Activities characterized by high probabilities that drinking occurs are visiting public drinking places and visiting friends or relatives on Friday or Saturday evening. There are no activities with which no drinking at all occurs.

Based on the probability of alcohol consumption three categories of drinking situations were defined: Dry situations ($.05 \leq p \leq .20$), medium situations ($.20 < p < .50$) and wet situations ($p \geq .50$). A fourth category of drinking behavior covers all consumption that does not occur in drinking situations, namely abnormal drinking.

Two hypotheses were formulated with regard to differences between drinkers. The first hypothesis states that differences between light, moderate and heavy drinkers are only of a quantitative nature. Though heavy drinkers use more alcohol, differences between them and light or moderate drinkers should be the same in all kinds of drinking situations. The second hypothesis supposes qualitative differences between drinkers. Heavy drinkers drink more in specific situations or drink in other situations than light or moderate drinkers. These hypotheses were tested by comparing the drinking behavior of light, moderate and heavy drinkers within the four different categories of drinking situations. Per category of drinking situations frequency of drinking, quantity per occasion, number of drinkers and the share of the consumption within that category in the total consumption were computed. Differences between light, moderate and heavy drinkers appear to be both of a quantitative and a qualitative nature. Heavy drinkers drink more often and more within all categories of drinking situations. The differences between heavy, moderate and light drinkers are most pronounced within the dry drinking situations in which probability that drinking occurs is low. It was concluded that heavy drinkers add new (dry) situations to their individual range of drinking situations. Intensified drinking leads to or is a result of a broader range of situations in which the drinker considers alcohol-use to be appropriate.

Since there are many normal drinking situations in the Netherlands, heavy drinking can not easily be detected. Heavy drinkers can easily restrict their drinking to socially acceptable drinking situations. The detection of heavy drinking is even more difficult because differences in drinking behavior within drinking situations (quantity per occasion) are small (statistically not significant) and because drinking in inappropriate situations (situations in which almost nobody drinks) is not uncommon. More than half of the population (men and women) drink in an inappropriate situation at least once during the diary week.

In chapter four, relations between roles and drinking as presented in the literature are examined. Hypotheses are formulated, variables are made operational and techniques of analysis are described.

A model describing the way in which alcohol-use is realized is presented. The correlation between opportunity to drink and consumption is central in this model. Factors influencing opportunity to drink should be distinguished from factors influencing the intensity of drinking given the opportunity.

The alcohol-literature and literature on time-use were the basis for a set of hypotheses about relations between positional and status roles and opportunity and intensity of drinking. Opportunity to drink was measured as the time spent in drinking situations. It was supposed that structuring positional roles (work, partner, parent) reduce the time spent in drinking situations (hypothesis 1). It was also supposed that work should specifically reduce the time spent in dry situations (hypothesis 2), since these situations are mainly located on working times. When controlling for positional roles some influence of status roles on opportunity to drink will remain (hypothesis 3). Furthermore the assumption was posed that the more time people spend in drinking situations, the higher their alcohol consumption will be (hypothesis 4). This relation

between opportunity and consumption should be stronger in situations that are characterized by a higher probability that drinking occurs (hypothesis 5).

These first five hypotheses represent the general class of 'leisure-time' hypotheses as reported in alcohol-literature. Another generally used class of hypotheses explaining differences in drinking behavior are the so called 'stress hypotheses'. This kind of explanation presupposes higher alcohol consumption as a result of intensified drinking (for example as a result of stress or tensions). In the literature no reports of measures of opportunity to drink were found. Thus it cannot be determined whether differences in consumption are the result of differences in opportunity or differences in intensity. In this study the difference between opportunity and intensity was made.

It was supposed that the proportion of drinking participants in drinking situation should be higher in categories of respondents lacking structuring positional roles (hypothesis 6). Also, the intensity of drinking should be higher in those categories of the population (hypothesis 7). Based on differences between heavy, moderate and light drinkers and differences between men and women as described in chapter three, it was supposed that relations between intensity of drinking and roles should be most pronounced in dry situations (hypothesis 8 and 9). Also status roles should be related to intensity of drinking and proportion of drinking participants (hypotheses 10 and 11).

If there are general effects of roles on opportunity and intensity this should also be reflected in relations between roles and the distribution of light, medium and heavy drinkers. It was supposed that in categories of the population lacking structuring roles there would be relatively more heavy drinkers (hypothesis 12) and less people that do not drink during the diary week (hypothesis 14). Status roles will also be related to the distribution of non-drinkers, light, moderate and heavy drinkers in the population (hypotheses 13 and 15).

Hypotheses 1 through 10 were tested by means of logit and multiple regression analyses. The logit analyses were used to analyze the effect of roles on the number of drinking participants in drinking situations. The multiple regression analyses were used to analyze relations between roles and opportunity to drink, relations between opportunity and consumption and relations between roles and consumption controlling for opportunity (intensity). Because there is a curve-linear relation between alcohol-use and age and because positional roles are not evenly distributed across the different sex and age categories, all logit- and multiple regression analyses were performed separately in different categories of respondents defined by sex and age.

Relations between roles and the distribution of non-drinkers, light moderate and heavy drinkers (hypotheses 12 through 15) were analyzed by means of chi-square tests.

In chapter five results of the analyses with regard to opportunity to drink and the relation between opportunity and consumption are presented.

The general hypothesis that structuring roles are negatively related to opportunity to drink can not be confirmed in all cases. Work is indeed negatively related to the time men (≤ 24 , 25-54) and women (25-55) spend in dry situations and the time men (25-54) spend in medium situations. However, young working men spend more time in dry situation than their age companions that go to school or college. Older housewives spend more time in medium situations than the other older women. Partner is positively related to the time men (25-54) spend in medium situations but at the same time this role is negatively related to the time these men spend in wet situations. Among men the total time spent in drinking situations is not

related to the role of partner. Among older women, those with a partner spend less time in medium drinking situations.

Although, in none of the categories of drinking situations significant relations were found among men, taking care of little children is negatively related to the total time men between 25 and 54 years old spend in drinking situations. Young women taking care of little children on average spend more time in dry situations. Women between 25 and 54 years old with little children spend less time in medium situations than their age companions who do not have little children. Both among men and women status role variables did explain some of the variance in exposure to drinking situations after controlling for positional roles (hypothesis 3). Social class was negatively related to the time middle-aged men spend in dry situations but positively related to the time they spend in wet situations. Among women social class was negatively related to the time spent in dry situations (≤ 24) and medium situations (≤ 24 and $24-54$). Protestantism is negatively related to time spent in drinking situations. Indirectly through positive effects of no religion on the time spent in wet situations (men 25-54) or Roman-Catholicism on the time spent in medium (men 55-64) and wet situations (men ≥ 65). Directly through negative relation between Protestantism and the time women spend in wet situations (≤ 24) or medium situations (25-54).

Exposition to drinking situations is positively related to consumption in those situations (hypothesis 4). The more time people spend in drinking situations, the higher their alcohol-consumption in those situations. With the exception of the younger women, the strength of this correlation increases with the wetness of the situations. In some cases no correlations were found. This can be explained either by the small number of drinkers (older men and women) or by the assumption that alcohol-use is not a prominent behavioral option in dry situations (men ≤ 24 and 55-64) and thus time spent in these situations is not significantly related to the consumption in these situations. Also the total time spent in drinking situations is moderately related to total consumption within drinking situations.

In chapter six, results of analyses concerning relations between roles and intensity of drinking are described. Drinking was made operational in three ways: as the number of drinking participant in categories of drinking situations, as the consumption of drinkers within categories of drinking situations and as the total consumption-level during the diary week.

Work (men ≤ 24) and having a partner (men (25-54) are positively related to the proportion of drinking participants in dry and medium situations. Among young women work is positively related to the consumption in wet situations. Also the proportion of drinking working women (25-54) in medium situations is higher than that among housewives of this age.

The role of partner is positively related to the proportion of drinking participants in dry situations and in wet situations (men 25-54). Among women (25-54) the role of partner is positively related to the proportion of drinkers in dry situations.

Thus all results are contrary to the expectation formulated in hypothesis 6. The proportion of drinking participants in drinking is higher in categories of the population with structuring roles. Status roles do explain some of the variance in the proportion of drinking participants in drinking situations after controlling for positional roles (hypothesis 10). Among Protestant men, the proportion of drinking participants in dry situations is relatively low. Among women the proportion of drinking participants is relatively high among those without a religious

denomination. Social class is positively related to the proportion of drinking participants in wet situations (men 25-54 and 55-64) and dry situations (women 25-54).

Hypothesis 7 must be rejected in several cases. Relations between roles and consumption after controlling for exposition were interpreted as relations between roles and intensity of drinking. Work is positively related to the intensity of drinking of younger men (medium situations) and men between 25 and 54 (dry situations). Also among women between 25 and 54 the consumption in dry situation controlled for exposition is positively related to work. The role of partner is negatively related to intensity of drinking in dry situations (men 55-64).

Hypothesis 11 supposes relations between status roles and intensity of drinking, after controlling for exposition and positional roles. Social class is indeed positively related to the consumption in wet situations (men 25-54). It is negatively related to the intensity of drinking in wet situations among women 25 between 54 years old. Among younger women (≤ 24) social class is negatively related to total controlled consumption.

Religion is also related to intensity of drinking. Intensity of drinking is lower among Protestants. This can be concluded from the negative effect of Protestantism on the consumption in medium situations (men ≤ 24 , 25-54) or dry situations (women ≤ 24) and the positive effects of no religion on the consumption of women between 25 and 54 in dry situations.

Though there are relations between roles and consumption, the variable explaining most of the variance in consumption in drinking situations is the exposition to these situations. Specifically in wet situations, almost no effects of roles on the consumption remain after controlling for exposition. This confirms hypothesis 9.

The third way in which drinking was made operational was through the total consumption-level in the diary week. The population can be divided in non-drinkers, light, moderate and heavy drinkers. Among working men and men with partners, as compared to those lacking these structuring roles, relatively more heavy and less light drinkers or non-drinkers were found. In the male population the proportion of light drinkers is largest in the category without any structuring roles.

Thus also hypothesis 12 and 14 have to be rejected. There are no negative relations between structuring roles and consumption level during the diary week. The only status role variable significantly related to the distribution of light, moderate and heavy drinkers was age. Among the middle-aged (35-44, 45-54) relatively more heavy and less light drinkers were found. Among the young (≤ 24) and the old (≥ 65) relatively more light and less heavy drinkers were found. The number of people that do not drink during the diary week is also relatively high among the younger and the older men.

With regard to social class and religion no significant relations with total consumption level were detected. Hypotheses 13 and 15 must be rejected.

Chapter seven contains a summary of this study as well as some general conclusions and remarks.

It is argued that the likelihood of drinking within drinking situations, is probably stronger related to the meaning social actors give to these situations than to the objective characteristics of these situations. Furthermore, it is concluded that only through studies into the meanings of situations the large number of different drinking situations as described in this study, may be reduced to fewer typical drinking situations without running the risk of oversimplifying the social drinking

habits in the Netherlands.

An important conclusion of this study is that there are few general effects of roles on drinking. Influences of roles on opportunity to drink must be distinguished from influences on intensity of drinking and effects of roles on opportunity or intensity within different categories of drinking situations must also be distinguished.

In contrast to generally held expectations, structuring roles (work, partner) seem to be positively related to intensity of drinking in drinking situations. With regard to the positive effects of work on intensity of drinking in dry situations, it is argued that these situations may be experienced more as leisure time by workers than by (especially long-term) unemployed people. The positive effects of unemployment on drinking as (sometimes) reported in the literature probably are more a coincidental result of differences in time-use than a result of tensions, stress or lack of structure in everyday life.

Positive effects of the role of partner were found in situations that are mainly family/home oriented. Having a partner seems to be more of a risk than a protection against drinking in situations like watching television in the evening or social contacts with family members.

A general population sample as large as the one used in this study is not really suited for studying relations between drinking and structuring roles. The relative number of unemployed in the population is too small while variations of positional roles across age-categories are too large. Oversampling of different categories of non-working people and restricting the population to specific age categories (preferably 25-55) as well as measuring social meanings of drinking situations will probably enable more thorough conclusions.

Finally, possible future development and effects of changes in time-use on drinking are described. Several authors predict that in the future, people will work less and time will be organized more flexibly. It is highly likely that a prolonged weekend, by an extra day off per week or per two weeks, will lead to heavier drinking. If extra free days are spread across the week, they will not be experienced the same way and effects on drinking will be probably be less rigorous. Flexible temporal organization of everyday life will result in less strict norms or expectations regarding appropriate (drinking) behavior. Whether this will lead to more or less alcohol consumption remains unclear. With regard to these questions, studies on the way people give meaning to social situations, especially in reference to drinking, might provide very useful information.

Literatuurlijst

- ARFKEN, C.L. Temporal patterns of alcohol consumption in the United States. *Alcoholism: Clinical and Experimental Research*, 12, 1, pp. 137-142, 1988.
- ÅS, D. Studies of time-use: problems and prospects. *Acta Sociologica*, 21, 2, pp. 125-141, 1978.
- BIE DE, S.E. Standaardvragen 1987. Rijksuniversiteit te Leiden, Leiden, 1978.
- BLOK-VAN DER VOORT, E.H. Vakantie nader bekeken. Rijksuniversiteit Leiden, Leiden, 1977.
- CAHALAN, D., CISIN, I.H., CROSSLEY, H.M. American drinking practices. Rutgers Centre of Alcohol Studies, New Brunswick, N.J., 1969.
- CONVERSE, P. Time budgets. In: *International Encyclopedia of the Social Sciences*, 16, MacMillan, New York, 1968.
- CRAWFORD, A., PLANT, M.A., KREITMAN, N., LATCHAM, R.W. Unemployment and drinking behavior: some data from a general population survey of alcohol use. *British Journal of Addiction*, 82, pp. 1007-1016, 1987.
- ELCHARDUS, M. Werktijdverkorting, kwaliteit van de arbeid en sociale betekenissen van de tijd. In: E. Scholliers en P. Scholliers (eds.). *Werktijd en werktijdverkorting*, pp. 131-153, Centrum voor hedendaagse sociale geschiedenis, Brussel, 1983.
- ELCHARDUS, M. Het sociale substraat van de tijd. *Tijdschrift voor Sociologie*, 6, 4, pp. 317-353, 1985.
- ELCHARDUS, M., ROSSEM, VAN R. Werkloosheid en verzorgende tijdsbesteding. Centrum voor Sociologie, Brussel, 1985.
- ELCHARDUS, M., GLORIEUX, I. De tijd als zingevoer. *Tijdschrift voor Sociologie*, 8, 4, pp. 53-87, 1987.
- ELLIOTT, D., COSPER, R. The time-budget study of tavern-going: a validation. *Journal of Studies on Alcohol*, 43, 3, pp. 397-403, 1982.
- EKERDT, D.J., DE LABRY, L.O., GLYNN, R.J., DAVIS, R.W., Change in drinking behaviors with retirement: findings from the normative aging study. *Journal of Studies on Alcohol*, 50, 4, pp. 347-353, 1987.
- ENHUS, E., GLORIEUX, I., ROSSEM, VAN R. Tijdsbesteding en sociale isolatie bij werklozen. Centrum voor Sociologie, Brussel, 1985.

- GADOUREK, I. Riskante gewoonten en zorg voor eigen welzijn. Wolters, Groningen, 1963.
- GELOOVEN VAN, R.M.W., DIEDERIKS, J.P.M., DROP, M.A., KNIBBE, R.A. Typical drinking situations: a first analysis. Paper presented at the meeting of the Alcohol Epidemiology Section of the International Council on Alcohol and Addictions, Aix-en-Provence, France, 1987.
- GELOOVEN VAN, R.M.W., DIEDERIKS, J.P.M., DROP, M.A., KNIBBE, R.A. Health and everyday life: how to measure structure of everyday life. Paper presented at the Second Congress of the European Society of Medical Sociology, Zagreb, Yugoslavia, 1988.
- GELOOVEN VAN, R.M.W., DIEDERIKS, J.P.M., DROP, M.A., KNIBBE, R.A. Drinking situations in everyday life. Paper presented at the meeting of the Alcohol Epidemiology Section of the International Council on Alcohol and Addictions, Maastricht, the Netherlands, 1989.
- GERHARDT, U. Rollenanalyse als kritische Soziologie. Luchterhand Verlag, Berlin, 1971.
- GIDDENS, A., The constitution of society. Polity Press, Cambridge, 1984.
- GIDDENS, A., Sociology. Polity Press, Cambridge, 1989.
- GLORIEUX, I. Werkloosheid en sociale zingeving, resultaten van een tijdsbudget onderzoek. In: C.J.M. Corver, M. Elchardus (eds.). Sociologisch en Antropologisch Jaarboek, Reeks van het Tijdschrift voor Sociologie, Brussel, 1989.
- GLYNN, R.J., DE LABRY, L.O., HOU, D.M. Alcohol consumption, type A behavior and demographic variables, results from the normative aging study. American Journal of Epidemiology, 127, 2, pp. 310-320, 1988.
- GUILFORD, J.P. Fundamental statistics in psychology and education. McGraw-Hill Book Company, New York, 1965.
- HAMMER, T., VAGLUM, P. The increase in alcohol consumption among women: a phenomenon related to accessibility or stress? A general population survey. British Journal of Addiction, 84, pp. 767-775, 1989.
- HARVEY, A.S., SZALAI, A., ELLIOTT, D.H., STONE, P.J., CLARK, S.M. Time budget research. An ISSC workbook in comparative analysis. Campus Verlag, Frankfurt New York, 1984.
- HAWORTH, J.T., EVANS, S.T. Meaningful activity and unemployment. In: D. Fryer, P. Ullah (eds.). Unemployed people, Social and psychological perspectives. Open University Press, Philadelphia, 1987.

- HILL, M.S. Patterns of time use. In: F.T. Juster en F.P. Stafford (eds.). Time, goods, and well-being. University of Michigan, Ann Arbor, 1985.
- HORST VAN DER, F.G.E.M. Gezondheid en niet werken. Rijksuniversiteit Limburg, Maastricht, 1988.
- HOUTEN VAN, H.J. De toekomst van de tijd. Op weg naar een samenhangend tijdbeleid. Giordano Bruno, Amersfoort, 1985.
- JAHODA, M. Time, a social psychological perspective. In M. Young en T. Schuller (eds.). The rhythms of society, Routledge, London, 1988.
- JUSTER, F.T. Conceptual and methodological issues involved in the measurement of time. In: F.T. Juster en F.P. Stafford (eds.). Time, goods, and well-being. University of Michigan, Ann Arbor, 1985.
- JUSTER, F.T. The validity and quality of time use estimates obtained from recall diaries. In: F.T. Juster en F.P. Stafford (eds.). Time, goods, and well-being. University of Michigan, Ann Arbor, 1985.
- KNIBBE, R.A. Probleemdrinken in Limburg. Rijksuniversiteit Limburg, Maastricht, 1982.
- KNIBBE, R.A. Van gangbaar tot problematisch drankgebruik. Rijksuniversiteit Limburg, Maastricht, 1984.
- KNIBBE, R.A., DROP, M.J., VAN REEK, J., SAENGER, G. The development of alcoholconsumption in the Netherlands: 1958-1981. British Journal of Addiction, 80, pp. 411-419, 1985.
- KNIBBE, R.A., DROP, M.J., MUYTJENS, A. Correlates of stages in the progression from everyday drinking to problematic drinking. Social Science and Medicine, 124, 5, pp. 463-473, 1987.
- KNULST, W., SCHOONDERWOERD, L. Waar blijft de tijd. Sociale en Culturele Studies-4, Sociaal en Cultureel Planbureau, Staatsuitgeverij, 's Gravenhage, 1983.
- LANDES, D.S. Revolution in time. Clocks and the making of the modern world. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, 1983.
- LEMMENS, P.H.H.M. Het Ledermann-model nader bezien. Rijksuniversiteit Limburg, Maastricht, 1987.
- LEMMENS, P.H.H.M., KNIBBE, R.A., TAN, F. Weekly recall and diary estimates of alcohol consumption in a general population survey. Journal of Studies on Alcohol, 49, 2, pp. 131-135, 1988.

- LEMMENS, P.H.H.M., TAN, F., KNIBBE, R.A. Bias due to non-respons in a Dutch survey on alcohol consumption. *British Journal of Addiction*, 83, pp. 1069-1077, 1988.
- McKENNA, S.P., McEWAN, J. Employment and health. In: D. Fryer, P. Ullah (eds.). *Unemployed people, Social and psychological perspectives*, Open University Press, Philadelphia, 1987.
- MIDDLETON FILLMORE, K. Prevalence, incidence and chronicity of drinking patterns and problems among men as a function of age: a longitudinal and cohort analysis. *British Journal of Addiction*, 82, pp. 77-83, 1987.
- NORUSIS, M.J. *Advanced statistics guide*. SPSSx McGraw-Hill Book Company, New York, 1985.
- PHILIPSEN, H., KNIBBE, R.A., VAN REEK, J., Alcohol consumption in the Netherlands as a social phenomenon. In: R.J. Hermus (ed.). *Alcohol, health and society*, pp. 53-70, TNO, Zeist, 1983.
- PHILIPSEN, H. Maatschappij en verslaving. *Cahiers Biowetenschappen en Maatschappij*, 3, pp. 25-31, 1976.
- PIETERSON, M. (ed.) *Het technisch labirynth*, Boom, Meppel, 1981.
- POIKOLAÏNEN, K., KÄRKKÄINEN, P. Diary gives more accurate information about alcohol consumption than questionnaire. *Drug and Alcohol Dependence*, 11, pp. 209-216, 1983.
- POWER, C. Employment and drinking in early adulthood: a longitudinal perspective. Paper presented at the meeting of the Alcohol Epidemiology Section of the International Council on Alcohol and Addictions, Maastricht, the Netherlands, 1989.
- PRONOVOST, G. The sociology of time. *Current Sociology*, 37, 3, Sage Publications, 1989.
- REDMAN, S., SANSON-FISHER, R.W., WILKINSON, C., FAHEY, P.P., GIBBERD, R.W. Agreement between two measures of alcohol consumption. *Journal of Studies on Alcohol*, 48, 2, 1987.
- REEK VAN, J., KNIBBE, R.A., DROP, M.J. Ontwikkelingen in alcoholgebruik in Nederland tussen 1958 en 1981. *Tijdschrift voor Sociale Gezondheidszorg*, 61, pp. 954-959, 1983.
- REESE II, W., KATOVITCH, M.A. Untimely acts: extending the interactionist conception of deviance. *The Sociological Quarterly*, 30, 2, pp. 159-184, 1989.

- ROBINSON, J.P. The validity and reliability of diaries versus alternative time-use measures. In: F.T. Juster en F.P. Stafford (eds.). Time, goods, and well-being. University of Michigan, Ann Arbor, 1985.
- ROBINSON, J.P. Time diary evidence about the social psychology of everyday life. In: J.E. McGrath (ed.). The social psychology of time, new perspectives. Sage Publications Inc., Newbury Park, 1988.
- ROOM, R., Measuring alcohol consumption in the U.S.: methods and rationales. Paper presented at the meeting of the Alcohol Epidemiology Section of the International Institute on the Prevention and Treatment of Alcohol problems, Rome, Italy, 1985.
- SCHEUCH, E.K., The time-budget interview. In: A. Szalai (ed.) The use of time. Mouton, Den Haag, 1972.
- SHAW, S. The causes of increasing drinking problems amongst women: a general etiological theory. In: Camberwell Council on Alcoholism: Women & Alcohol, pp. 1-40, Tavistock Publications, London, 1980.
- SCHIPPERS, G.M. Alcoholgebruik en alcoholgerelateerde problematiek. Swets en Zeitlinger bv, Lisse, 1981.
- SIJLBING, G. Drink- en Rookgewoonten. SWOAD, Amsterdam. 1978.
- SIMPURA, J. Drinking: an ignored leisure activity, Journal of Leisure Research, 17, 3, pp. 200-211, 1985.
- SIMPURA, J. Comparison of indices of alcoholconsumption in the Finnish 1984 drinking habits survey data. The Drinking and Drug Practices Surveyor, 22, pp. 3-10, 1988.
- SIMPURA, J. A typical autumn week's drinking. In: J. Simpura (ed.). Finnish drinking habits, The Finnish Foundation for Alcohol Studies, 35, Gummerus Oy, Jyväskylä, 1987.
- SOBELL, L.C., SOBELL, M.B., LEO, G.I., CANCELLA, A. Reliability of a timeline method: assesing normal drinkers' reports of recent drinking and a comparative evaluation across several populations. British Journal of Addiction, 83, pp. 392-402, 1988.
- SOROKIN, P.A., BERGER, C.Q. Time budgets of human behavior. Harvard University Press, Cambridge, 1939.
- SPRUIJT, A.P. Vrije tijd en vrije tijdsgedrag: een alternatief. In L. Rademaker (ed.) Sociale kaart van Nederland 2: toekomstperspectieven en alternatieven, Het Spectrum, Utrecht, 1981.

- STOOP, I.A.L., OUDHOF, J. Methoden van tijdsbestedingsonderzoek, verslag van een proefonderzoek. Bijdrage voor de Vlaams-Nederlandse studiedagen voor Sociologie en Antropologie, Antwerpen, 1988.
- SZALAI, A. What is time budget research. In: A.S. Harvey, a. Szalai, D.H. Elliott, P.J. Stone, S.M. Clark, Time budget research. An ISSC workbook in comparative analysis. Campus Verlag, Frankfurt New York, 1984.
- VOLLPICELLI, J.R. Uncontrollable events and alcohol drinking. British Journal of Addiction, 82, pp. 381-392, 1987.
- DeVRIES, M.W. Investigating mental disorders in their natural setting. The Journal of Nervous and Mental Disease, 175, 9, pp. 509-513, 1987.
- WEISS, W. Learning about uses of alcohol in a wet culture. The Drinking and Drug Practices Surveyor, 20, pp. 3-6, 1985.
- WESTERLAAK, J.M., KROPMAN, J.A., COLLARIS, J.W.M. Beroepenklapper. Instituut voor Toegepaste Sociologie. Nijmegen, 1975.
- WILKS, J., CALLAN, V.J. Expectations about appropriate drinking context: comparison of parents, adolescents and best friends. British Journal of Addiction, 83, pp. 1055-1062, 1988.
- WINTON, M., HEATHER, N., ROBERTSON, I. Effects of unemployment on drinking behavior: a review of the relevant evidence. The International Journal of Addictions, 21, 12, pp. 1261-1283, 1986.
- YOUNG, M. The metronomic society. Natural rhythms and human time tables. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1988.
- ZERUBAVEL, E. Patterns of time in hospital life. The University of Chicago Press, Chicago, 1979.
- ZERUBAVEL, E. Hidden rhythms: schedules and calanders in social life. The University of Chicago Press, Chicago, 1984.

	00.00 — 06.00 uur	06.00 — 12.00 uur	12.00 — 18.00 uur	18.00 — 24.00 uur
Slaapmiddelen				
Kalmende middelen				
Overige geneesmiddelen				
Sigarenetten/bag.	2	2		
Sigarenen				
Pijlp				

2. Hoe heb je de afgelopen nacht geslapen?

1.	2.	3.	4.	5.
----	----	----	----	----

teer goed
goed
matig
slecht
teer slecht

4. Heb jij vannacht wakker gelegen?

nee	ja
.1.	-2-

Ormai U :

	nee	ja	hoe lang wakker
niet kon inslapen	-1-	-2-	± uur
niet kon doorslapen	-1-	-2-	

5. Hoe voelt U zich vandaag (lichamelijk)?

1.	2.	3.	4.	5.
----	----	----	----	----

zeer goed
goed
matig
slecht
zeer slecht

Numerus aktiviteit	Koffie / Thee	Zuivel dranken	Waters, frisdranken, vruchtensappen	Bier	Wijn	Sherry, port, marinier	Sterke drank, puur, gemixt
Middag activiteiten							
12.00 — 12.15 uur							
12.15 — 12.30 uur							
12.30 — 12.45 uur							
12.45 — 13.00 uur							
13.00 — 13.15 uur							
13.15 — 13.30 uur							
13.30 — 13.45 uur							
13.45 — 14.00 uur							
14.00 — 14.15 uur							
14.15 — 14.30 uur							
14.30 — 14.45 uur							
14.45 — 15.00 uur							
15.00 — 15.15 uur							
15.15 — 15.30 uur							
15.30 — 15.45 uur							
15.45 — 16.00 uur							
16.00 — 16.15 uur							
16.15 — 16.30 uur							
16.30 — 16.45 uur							
16.45 — 17.00 uur							
17.00 — 17.15 uur							
17.15 — 17.30 uur							
17.30 — 17.45 uur							
17.45 — 18.00 uur							
Aavond activiteiten							
18.00 — 18.15 uur							
18.15 — 18.30 uur							
18.30 — 18.45 uur							
18.45 — 19.00 uur							
19.00 — 19.15 uur							
19.15 — 19.30 uur							
19.30 — 19.45 uur							
19.45 — 20.00 uur							
20.00 — 20.15 uur							
20.15 — 20.30 uur							
20.30 — 20.45 uur							
20.45 — 21.00 uur							
21.00 — 21.15 uur							
21.15 — 21.30 uur							
21.30 — 21.45 uur							
21.45 — 22.00 uur							
22.00 — 22.15 uur							
22.15 — 22.30 uur							
22.30 — 22.45 uur							
22.45 — 23.00 uur							
23.00 — 23.15 uur							
23.15 — 23.30 uur							
23.30 — 23.45 uur							
23.45 — 24.00 uur							

	Koffie thee	Zuivel dranken	Water, frisdranken, vruchtensappen	Bier	Wijn	Sherry, port, marinade	Sake drank, puur, gemidd.
Nacht activiteiten							
06.00 — 06.15 uur							
06.15 — 06.30 uur							
06.30 — 06.45 uur							
06.45 — 07.00 uur							
07.00 — 07.15 uur							
07.15 — 07.30 uur							
07.30 — 07.45 uur							
07.45 — 08.00 uur							
08.00 — 08.15 uur							
08.15 — 08.30 uur							
08.30 — 08.45 uur							
08.45 — 09.00 uur							
09.00 — 09.15 uur							
09.15 — 09.30 uur							
09.30 — 09.45 uur							
09.45 — 10.00 uur							
10.00 — 10.15 uur							
10.15 — 10.30 uur							
10.30 — 10.45 uur							
10.45 — 11.00 uur							
11.00 — 11.15 uur							
11.15 — 11.30 uur							
11.30 — 11.45 uur							
11.45 — 12.00 uur							
Ochtend activiteiten							
06.00 — 06.15 uur							
06.15 — 06.30 uur							
06.30 — 06.45 uur							
06.45 — 07.00 uur							
07.00 — 07.15 uur							
07.15 — 07.30 uur							
07.30 — 07.45 uur							
07.45 — 08.00 uur							
08.00 — 08.15 uur							
08.15 — 08.30 uur							
08.30 — 08.45 uur							
08.45 — 09.00 uur							
09.00 — 09.15 uur							
09.15 — 09.30 uur							
09.30 — 09.45 uur							
09.45 — 10.00 uur							
10.00 — 10.15 uur							
10.15 — 10.30 uur							
10.30 — 10.45 uur							
10.45 — 11.00 uur							
11.00 — 11.15 uur							
11.15 — 11.30 uur							
11.30 — 11.45 uur							
11.45 — 12.00 uur							

1. Bent U vandaag ziek geweest?

100	-1-
19	-2-

Zo ja, welke activiteiten heeft U daardoor niet kunnen doen?

2. Op welke tijdstip voelde U zich het best?

2 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

Bijlage 2.2

De activiteitscategorïeën en daarbij behorende toelichting

1. slapen
2. eten
3. lichamelijke en geestelijke verzorging
4. betaald werk
5. huishoudelijk werk
6. verzorging opvoeding en begeleiding van kinderen en andere huisgenoten
7. dagopleiding volgen/nascholing vorming
8. kerkgang en andere activiteiten in verband met levensbeschouwing
9. organisatorische activiteiten in het kader van vereniging, kerk, politiek, school, buurt, gemeente; of andere vormen van belangenbehartiging
10. sportbeoefening in teamverband
11. individuele sportbeoefening
12. deelname aan het verenigingsleven
13. vrijwilligerswerk/hulpverlening
14. bezoek aan kantine van sportclub
15. bezoek aan sociëteit of buurthuis
16. bezoek aan café, restaurant, disco en dergelijke
17. bezoek aan/van familie: telefonisch contact met familie
18. bezoek aan/van vrienden en kennissen; telefonisch contact met vrienden en kennissen
19. contact met huisgenoten
20. andere vormen van uitgaan
21. karweitjes aan en rondom het huis; reparatie, onderhoud van goederen
22. vissen, wandelen, fietsen uitstapjes
23. hobby's
24. radio, t.v., thuis muziek luisteren
25. ontspannen, luieren, niets doen
26. lezen
27. anders

Toefichting op de soorten activiteiten

1. dutje overdag, nachtrust, rust of bed houden in verband met ziekte
2. maaltijden, hapjes tussendoor
3. opstaan, naar bed gaan, aan-/uitkleden, seksuele activiteit, wassen, scheren, make-up aanbrengen, douchen, naar 't toilet gaan, bezoek arts, masseur, therapeut, logopedist, pedicure, kapper etcetera
4. inclusief het vervoer van huis naar werk en vervoer tijdens het werk
5. inclusief boodschappen, postkantoor, bank, gemeentehuis, en dergelijke en het vervoer dat nodig is voor huishoudelijke activiteiten; telefonisch contact met instanties
6. hieronder valt ook verzorging vanwege ziekte of handicap van één van de huisgenoten
7. inclusief het vervoer, huiswerk en andere bezigheden voor school
8. bijwonen van bijeenkomsten, discussiegroepen en dergelijke
9. bijvoorbeeld politieke organisaties, vakorganisaties, sociale organisaties, ondernemingsraden, wijkraden, ouderraad van een school en dergelijke
10. teamsporten zoals voetbal, volleybal, handbal, basketbal
11. sporten als zwemmen, trimmen, bewegen op muziek, turnen en sporten waar maar één tegenspeler is, zoals tafeltennis, judo vallen onder individuele sport onder andere ochtendgymnastiek
12. vereniging voor muziek, dans, toneel, kaarten en dergelijke (geen sport)
13. hulp aan anderen dan huisgenoten ziekenbezoek, bejaardenzorg en dergelijke
14. spreekt voor zich
15. jeugdsociëteit, bejaarden sociëteit, studentensociëteit, buurthuis, sociëteit voor arbeidsongeschikten, voorzover sociëteit niet in een café of restaurant wordt gehouden
- 16/17/ bedoeld wordt hier de tijd die U bij anderen op bezoek bent (inclusief de reistijd) of
18. anderen bij U op bezoek zijn en waarbij het sociale contact het belangrijkste is. Indien het zo is dat tijdens het bezoek van of aan anderen nog andere dingen gedaan zijn, bijvoorbeeld samen wandelen, knutselen, leren dan moet U deze activiteit en *niet* het bezoek noteren.
Bent U langere tijd bij iemand op bezoek, een weekend bijvoorbeeld, dan moet U ook bezigheden zoals eten, slapen, lichamelijke verzorging noteren en *niet* het bezoek
19. bedoeld wordt hier het contact met huisgenoten waarbij het sociale aspect het belangrijkste is
20. bezoek aan bioscoop, schouwburg, museum sportwedstrijden/ of andere evenementen
21. opknappen en onderhouden en gebruiksvoorwerpen zoals auto, stofzuiger, etcetera, tuinieren en verzorging van planten en/of dieren ook indien U helpt met deze activiteiten
- 22/23 hobbies, zoals knutselen, handwerken, naaien, puzzelen, denksport, schilderen, tekenen, boetsen, musiceren, schrijven (dagboek bijhouden)
24. spreekt voor zich
25. spreekt voor zich
26. zoals boeken, krant, brochures en dergelijke
27. als Uw bezigheden onder geen van de genoemde soorten activiteiten vallen, vult U dan cijfer 27 in

Bijlage 3.1

Drinkgelegenheden waarbij meer dan 1 % van de populatie alcohol gebruikt

Tabel 1

Aantal drinkers (DN) en aantal deelnemers (N) per activiteit op zondagochtend (06.00-14.00 uur), bij mannen en vrouwen.

Activiteit	Mannen		Vrouwen	
	DN	N	DN	N
Eten	12	453	6	390
Visite familie	25	104	18	110
Visite kennissen	12	54		
Sociale Contacten	6	80		
Massa media	9	99		
Relax	7	168		
Lezen	6	98		

Tabel 2

Aantal drinkers (DN) en aantal deelnemers (N) per activiteit per dag voor de middagen (14.00-20.00 uur), bij de mannen.

Activiteit	zondag		maandag		dinsdag		woensdag		donderdag		vrijdag		zaterdag	
	DN	N	DN	N	DN	N	DN	N	DN	N	DN	N	DN	N
Eten	47	443	20	458	22	449	17	442	23	442	22	448	36	430
Werk			12	268	8	278	5	285	10	294	15	260		
Huishouden	5	141	6	168					10	165			5	169
Kantine	10	18											9	17
Café	14	23	5	13	10	15	8	9	8	12	12	20	14	23
Visite familie	47	133	7	41	8	51	7	59	7	55	10	69	25	122
Visite kennissen	21	92	10	64	9	73	9	49	5	48	7	72	13	73
Sociale contacten	8	81	6	85	5	73	5	49			10	89	6	93
Uit anders	7	35												
Karweitjes											8	102	6	129
Hobby's	6	91											10	99
Massa media	21	301	7	230	7	203	11	237	7	196	9	219	9	261
Relax	18	171	9	152	14	161	8	155	9	166	8	161	16	169
Lezen	6	102	5	131	5	125	6	120	9	133				
Anders			6	58							7	67	5	55

Tabel 3

Aantal drinkers (DN) en aantal deelnemers (N) per activiteit per dag voor de avonden (20.00-06.00 uur), bij de mannen.

Activiteit	zondag		maandag		dinsdag		woensdag		donderdag		vrijdag		zaterdag	
	DN	N	DN	N	DN	N	DN	N	DN	N	DN	N	DN	N
Slaap							6	487	7	489				
Eten	11	67	8	62	7	67	7	60	8	68	8	53	11	71
Pers. verzorging													5	150
Werk					5	69			9	73				
Organisatie					5	19								
Participatie					5	13					6	14		
Kantine			6	8	5	7			8	13	6	10		
Café	16	27	16	18	14	22			13	22	32	37	48	55
Visite familie	25	69	8	31	16	36	25	49	23	55	16	48	43	78
Visite kennissen	27	58	24	54	31	70	18	52	25	51	35	75	56	86
Sociale contacten	17	63	14	66	10	60	11	49	15	55	18	63	15	45
Uit anders											8	18	8	19
Karweitjes							5	38						
Hobby's	9	47	13	61	12	69	9	63	7	56	6	50	5	34
Massa media	85	331	87	366	80	312	97	328	78	319	101	323	102	301
Relax	18	89	16	72	16	80	18	86	21	91	26	81	19	74
Lezen	13	74	12	78	12	86	16	86	12	99	15	81	10	62
Anders	7	27			8	44	11	36	6	26	7	32	7	25

Tabel 4

Aantal drinkers (DN) en aantal deelnemers (N) per activiteit per dag voor de middagperiode (14.00-20.00 uur), bij de vrouwen.

Activiteit	zondag		maandag		dinsdag		woensdag		donderdag		vrijdag		zaterdag	
	DN	N	DN	N	DN	N	DN	N	DN	N	DN	N	DN	N
Eten	38	384	15	391	17	392	15	387	19	387	15	375	26	386
Huishouden					7	349	7	334	7	332	5	342	9	308
Café/bar	6	13							6	11				
Visite familie	18	143	7	72					8	100	6	87	11	108
Visite kennissen	12	90					7	78			5	81	13	89
Sociale contacten													5	62
Hobby's													6	192
Massa media	9	195									7	162	5	145
Relax	13	151			8	130	8	143	6	142	7	142		
Lezen	6	81			5	121					5	106		

Tabel 5

Aantal drinkers (DN) en aantal deelnemers (N) per activiteit per dag voor de avondperiode (20.00-06.00 uur), bij de vrouwen.

Activiteit	zondag		maandag		dinsdag		woensdag		donderdag		vrijdag		zaterdag	
	DN	N	DN	N	DN	N	DN	N	DN	N	DN	N	DN	N
Eten	8	62	5	41							9	45	7	42
Café	23	42			7	17			11	15	15	22	10	15
Visite familie	17	59			13	44	8	53	13	54	15	49	8	61
Visite kennissen	34	73	11	42	16	69	15	51	14	63	24	70	14	62
Sociale contacten	10	29	7	40	5	47					6	43	5	38
Uit anders	7	17									6	16		
Hobby's	11	67	7	96	7	78	13	92			11	78	9	79
Massa media	52	280	31	289	25	254	37	267	37	247	43	256	39	272
Relax	8	76	12	84	12	87	11	82	10	87	14	95	12	83
Lezen	12	77	7	81	6	108	7	97	7	92	10	88	5	96
Anders											6	25		

Bijlage 3.2

Frequentie als maat voor zwaarte van het drankgebruik

De keuze voor frequentie als maat voor de zwaarte van het drankgebruik is gebaseerd op theoretische en praktische overwegingen.

Er wordt in deze studie uitgegaan van de veronderstelling dat drinkgedrag situationeel is bepaald. Verschillen tussen zware en lichte drinkers hangen samen met de beoordeling van de gepastheid van drinkgedrag binnen situaties. De beoordeling van drinksituaties heeft met name betrekking op de keuze om al dan niet te drinken (Schippers, 1981) en niet zo zeer op de geconsumeerde hoeveelheid. Dit betekent dat systematische verschillen in de beoordeling van situaties met name in de drinkfrequentie tot uiting moeten komen.

Een belangrijk praktisch voordeel van drinkfrequentie als maat voor zwaarte van drankgebruik is dat deze maat een- dimensionaal is, de scores op deze maat zijn eenduidig. Ook totale consumptie kan als een een-dimensionale maat worden opgevat. In praktijk liggen er aan de totale consumptie echter tenminste twee dimensies ten grondslag. Ze is het produkt van frequentie en consumptie per keer. Eenzelfde totale consumptie kan het resultaat zijn van zeer uiteenlopende patronen in drinkgedrag. Iemand die een maal per week 14 glazen drinkt heeft eenzelfde totale consumptie als iemand die iedere dag 2 glazen drinkt. De score voor totale consumptie is dus niet eenduidig.

Een operationalisatie van totale consumptie op basis van twee dimensies zou tot een groot aantal categorieën drinkers leiden. Een praktisch gevolg daarvan zou zijn dat het aantal respondenten per categorie te klein wordt om nog verschillen in drinkgedrag te kunnen analyseren. Dit is hier des te meer het geval omdat het drinkgedrag in verschillende typen situaties wordt onderzocht. Een bijkomend nadeel zou zijn dat de kenmerken die geanalyseerd moeten worden besloten liggen in de definitie van de categorieën drinkers.

De mogelijkheid om drinkers in te delen op basis van hun kwantiteit per keer is voor de hier uitgevoerde analyses niet geschikt. Een dergelijke indeling kan wellicht geschikt zijn wanneer rechtstreekse effecten, (dronkenschap, katers, verkeersongevallen) van drankgebruik in het dagelijks leven aandacht van studie zijn.

De drinkfrequentie, geoperationaliseerd als het totale aantal drinkgelegenheden, is een rechtstreeks resultaat van de keuzes om al dan niet te drinken. Hoe vaker men besluit te drinken hoe hoger de frequentie. Bijkomend aspect van deze maat is dat een hoge frequentie meer dan een hoge kwantiteit per keer, een hoge consumptie impliceert omdat tijdens elke drinkgelegenheid per definitie tenminste een glas wordt gedronken.

Bijlage 4.1

**De resultaten van de analyses per drinksituatie
afzonderlijk bij de mannen**

Tabel 1

Percentage deelnemers per drinksituaties bij significante verschillen tussen rolsetcategorieën (volgens χ^2 -test), bij de mannen.

aktiviteit ¹	periode	dag(en)	full-time werk			
			partner	jonge kinderen	+	-
<i>Droge situaties</i>						
Werk	middag	wo	78	75	11	19
Massa media	middag	ma tot za	79	88	95	91
Huishouden	middag	ma, di, za	49	54	72	57
Sociale contacten huisgen.	middag	zo tot wo, za	56	39	34	35
Lezen	middag	zo tot do	52	49	71	53
Werk	middag	ma, di, do, vr	89	88	13	29
Werk	avond	di, do	29	29	1	8
Karweitjes	avond	wo	13	8	1	2
Visite van/aan familie.	middag	ma tot vr	30	29	57	39
Visite van/aan kennissen.	middag	ma tot vr	33	40	42	60
<i>Medium situaties</i>						
Anders	avond	zo, di, do, vr, za	28	24	8	25
Visite van/aan familie	ochtend	zo	29	9	30	11
Visite van/aan familie	middag	zo	38	15	32	15
<i>Natte situaties</i>						
Café/bar	middag	do	1	6	1	6
Café/bar	avond	zo tot di, do	7	27	4	25
Café/bar	avond	vr	6	15	1	14
Café/bar	avond	za	4	26	1	22

¹ voor uitgebreidere omschrijving van activiteiten zie bijlage 2.2

Tabel 2

Gemiddelde expositie in kwanteren per drinksituatie bij significante verschillen tussen rolsetcategorieën (volgens Kruskal-Wallis variantie analyse), bij de mannen.

aktiviteit ¹	periode	dag(en)	full-time werk partner jonge kinderen	+	+	+	+	+	-	-	-
<i>Droge situaties</i>											
Werk	middag	wo	13.4	13.1	13.9	10.3	10.8				
Massa media	middag	ma tot za	10.9	11.0	14.1	20.1	21.0				
Lezen	ochtend	zo	3.3	5.6	4.0	4.9	3.1				
Massa media	middag	zo	5.8	6.4	5.7	8.0	7.0				
Werk	middag	ma,di,do,vr	48.0	45.7	47.4	29.3	26.1				
Huishouden	middag	ma,di,za	5.6	7.8	7.6	9.8	8.1				
Lezen	middag	zo tot do	6.1	7.5	7.8	13.9	8.5				
Sociale contacten huisgen.	middag	vr	4.0	3.9	2.2	3.8	1.8				
Eten	middag	ma tot vr	11.3	11.9	10.3	12.8	11.6				
<i>Medium situations</i>											
Eten	avond	zo tot za	5.1	5.5	4.3	2.9	5.1				
Relaxen	avond	vr	5.4	5.1	6.4	3.9	2.0				
Visite van/aan familie	middag	zo	12.3	12.2	8.2	9.8	5.1				
Massa media	avond	zo tot di,do	20.2	23.0	18.9	30.8	20.0				
Massa media	avond	wo, vr, za	20.2	19.5	17.3	25.8	19.1				

¹ voor uitgebreidere omschrijving van activiteiten zie bijlage 2.2

Tabel 3

Percentage drinkende deelnemers per drinksituatie bij significante verschillen tussen rolsocategorieën (volgens χ^2 -test), bij de mannen.

aktiviteit ¹	periode	dag(en)	full-time werk	partner	jonge kinderen	+	+	+	-	-	-
<i>Droge situaties</i>											
Persoonlijke verzorging	avond	za	0	0	11	6	0	0	0	0	0
Sociale contacten huisgen.	middag	zo tot wo,za	2	17	12	4	0	0	0	0	0
<i>Medium situaties</i>											
Relaxen	avond	vr	24	43	0	50	0	0	0	0	0
Massa media	avond	zo tot di,do	48	51	15	17	10	10	10	10	10
Massa media	avond	wo, vr, za	46	47	35	39	19	19	19	19	19
Visite van/aan familie	avond	zo, di tot vr	59	56	63	30	26	26	26	26	26
<i>Natte situaties</i>											
Visite van/aan kennissen	avond	zo tot di,do, vr	63	61	50	46	25	25	25	25	25

¹ voor uitgebreidere omschrijving van activiteiten zie bijlage 2.2

Bijlage 4.2

**De resultaten van de analyses per drinksituatie
afzonderlijk bij de vrouwen**

Tabel 1

Percentage deelnemers per drinksituaties bij significante verschillen tussen rolsetcategorieën (volgens X^2 -test), bij de vrouwen.

aktiviteit ¹	periode	dag(en)	full-time werk partner jonge kinderen	+	+	h	h	h	-
				+	-	p	+	-	-
				-	-	k	-	-	-
<i>Droge situaties</i>									
Relaxen	middag	do	23	19	45	35	21	47	
Relaxen	avond	zo tm za	68	61	74	55	46	43	
Eten	avond	zo,ma,vr,za	45	44	19	24	33	26	
<i>Medium situaties</i>									
Sociale contacten huisgen.	avond	zo,ma,di,vr,za	40	22	39	28	12	19	
Visite van/aan familie	avond	zo,di,wo,do	51	32	38	30	55	32	
Visite van/aan kennissen	avond	zo,ma,di,wo,do	51	56	38	31	61	51	
Café/bar	avond	wo	0	7	0	3	0	6	
Café/bar	middag	zo,do	2	17	4	3	0	11	
<i>Natte situaties</i>									
Café/bar	avond	zo,di,do	9	26	1	4	9	19	
Café/bar	avond	vr,za	23	32	6	2	6	28	
h = huisvrouw									

¹voor uitgebreidere omschrijving van activiteiten zie bijlage 2.2

Tabel 2

Gemiddelde expositie in kwartieren per drinksituatie bij significante verschillen tussen rosetcategorieën (volgens Kruskal-Wallis variantie analyse), bij de vrouwen.

activiteit ¹	periode	dag(en)	full-time werk partner	+	+	h	h	h	h	h	h	h	h
			jonge kinderen	+	-	p	+	-	-	-	-	-	-
<i>Droge situaties</i>													
Eten	ochtend	zo		3.4	2.5	3.5	3.7	4.1	2.9				
Huishouden	middag	di tm za		19.6	13.0	30.3	27.8	31.5	14.7				
Eten	middag	ma tm vr		12.7	10.9	13.2	12.8	13.3	12.0				
Hobbies	avond	zo tm za		16.7	8.8	11.6	15.2	15.4	8.3				
<i>Medium situations</i>													
Massa media	avond	vr,za		11.0	9.0	12.0	13.6	13.4	14.5				
Massa media	avond	zo,ma,wo,do		16.3	17.1	18.0	23.7	18.7	20.2				
h = huisvrouw													

¹ voor uitgebreidere omschrijving van activiteiten zie bijlage 2.2

Curriculum Vitae

Ik ben geboren op 22 november 1963. Ik bezocht de basisschool en daarna het VWO. Ik behaalde mijn atheneum-B diploma in 1981 aan het Stedelijk Lyceum te Maastricht. Direct aansluitend begon ik aan de studie Sociale Gezondheidskunde, later Gezondheidswetenschappen, aan de Rijksuniversiteit Limburg. Mijn doctoraaldiploma, afstudeerrichting Gezondheidsvoorlichting en -Opvoeding behaalde ik aldaar in september 1985.

Aansluitend aan mijn universitaire opleiding trad ik in dienst bij de vakgroep Medische Sociologie. Behalve met onderwijstaken heb ik mij daar met name bezig gehouden met het onderzoeksproject 'Structuur van het dagelijks leven en alcoholgebruik'. Van december 1989 tot juli 1990 heb ik onbezoldigd gewerkt aan het hierop gebaseerde proefschrift. Sinds augustus 1990 ben ik als dienstplichtig militair, werkzaam bij het Directoraat Personeel Koninklijke Landmacht en wel bij de afdeling Gedragswetenschappen, sectie Toegepast Wetenschappelijk Onderzoek.